

Виходить 1. і 15 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

орган руско-української радикальної партії.

Нова нова ера.

Під напором нашим, народовці не зважилися понарадувати перед папою іменем України-Руси. Не поїхали в Рим навіть ті, що найбільше були наважилися на те, як д. Барвінський і Шухевич. Був тільки один др. Федак, спосібний адвокат-народовець, тай то тільки для декорації — для того, щоби диригувати хором понівеским, у церкві св. Петра і перед папою. Бодай так виходить зі справоздань, в котрих нігде не згадується про инчих світських народовців. Новими кан-дидатами для навертання Востоку до Ри-му явилися — хто би ви думали? — москвофіли, самого твердого закала, такі як: Сабат, Тиндюк і т. и. Був навіть кореспондент „Галичанина“, тай похва-лився потім, що цілюючи руки чи ноги папи, він (один!) удостоївся від него особливої ніжності: папа погладив его рукою по під бороду! Чи папа такий пло-хий психолог, що не міг пізнатися на шизматичних лицах, чи ті лица так хи-тро володіють собою, ховаючи в серці щось надто злого, чи врешті справді навернулися до Риму — хто его знає? Досить того, що самих твердих москвофілів серед депутації була добра половина, і вони вислухали від папи довгу промову, в котрій піднесено такі добродійства для Русинів: Перше і головне: відданє Ва-силіян у руки єзуїтів і остатнє — обно-ва провінціальних синодів у Галичині для того, щоби Русинів наблизити до католицізму. Початком до того мають бути ухвали першого галицького синоду

з 1892 р., що незабаром увійдуть в жите: „усуненє шкідних різниць межі обря-дом восточним і латинским“, „приміню-ванє деяких, звичайних у латинників вправ у набожності“, в загалі зрівнанє руского духовенства з латинским — „згода“ межі ними. Усе те зроблено Римом протів православія, протів „злих книжок“ межі народом і т. и. Остаточна ціль усього того — котру самі паломни-ки нагадали папі в пропамятнім письмі, буцім то з „підписами цілого краю“, — уся надія Риму — та, що „з горячости віри, із чистоти обичаїв руского народу вплине сила чудотворна і засягне ті народи недалекого Востоку, котрих цер-ков римска від давна прикликує і за-прошує в свої обійми“. Задля того папа поручив паломників між инчими й ласці „мученика Іосафата“. Звертаємо на се увагу тих Росіян, котрі доси думали, що прихильники „Галичанина“ — отверті поборники православія... Паломників бу-ло поверх 100, вони між инчими при-несли папі в дарунку 20 тисяч франків золотом, зібраних у Галичині (дуже ці-каво знати спис жертволюбців!). Розу-мієся, що з powodu Русинів були в Римі різні торжества, радости єзуїтів. На комерсі, Русинів привитав редактор єзу-їцької часописи *Voce della verita* стихом, що кінчився так: *Poesia miu finita, Ru-thenis mnohaja lita!* Се викликало між паломниками несказаний восторг, і роз-жалоблений митрополит — gratулював поету....

Надруковані новище слова написані були ще до 11 нру, та, — на лихо чи

на добро, — вони ніяк не могли вміститися через д. Коцовського. Ми дали бу-ли тим словам особний заголовок Спа-слися? і ждали дальших доказів того, чи світські народовці справді спасуться від Риму і зможуть далі, як во дни сво-єї молодости, поглянути в очи „Неньці України“. Аж ні! Видно, народовцям з-гори назначено, ділити долю й недолю теперішнього митрополита, до останку.

Обставини найновішого зближення на-родовців до митрополита, звісні загально. Коли митрополит, зорудувавши в Римі, вертав домі, — на дворці у Відні, сту-дент-москвофіл Алексевич мав до него коротеньку промову, в котрій назвав митрополита „зрадником рускої церкви й руского народу“ і „насліднім падле-цом“ за те, що-ді запродав руску церкву і руский нарід; товариші ж д. Алексеви-ча кричали „pereat Sembratowicz“ та об-кидали его гнилими яйцями. Попри Але-ксевича, тут визначився звісний читате-лям „Народа“ Яворський, слухач універ-ситету віденьського, прогнаний з універ-ситету львівського, за те, що на народов-скім концерті в честь папи крикнув з галерії слово немиле для папи і его при-хильників. Тоді, як відомо, москвофіль-ска молодіж прийняла була й митропо-літа словами „pereat!“ але ж. — як ми підносили, — демонстранти, не вклю-чаючи й д. Яворського, зараз після того дали ногам знати, з боязни перед полі-цією. Сим разом демонстранти поступили противно: не тільки зробили своє безбо-язно, але й самі ставилися перед вла-стями політичними та університетськими, признаючися до вчинку і подаючи мо-тиви его. Тут власне визначився д. Явор-ський, немовби в доказ того, що переко-наного чоловіка кара не поправляє, а тільки далі йде в обібранім напрямку.

Львівські народовці, — Барвінський, Романчук, Ом. Огоновський, Савчак і т. н. повитали збезчещеного митрополита у Львові, виражаючи обурення на вчинок москвофільської молодіжі і запевняючи митрополита про свою „преданість“ для него і для католицької церкви, то б то для Риму. Народовці заявили се аж два рази, раз-по-раз: на дворці у Львові, і ще особно на аудієнції у митрополита. Проводир народовської депутації, д. Ро-

манчук, сказав між инчим таке:

„Мы приходимо, чтобы заявити нашу незахитану преданість (очевидно: „для Вашей особи і католицької церкви“) и за-певнити, що мы не вѣримо ніякимъ зло-бнымъ а убліжающимъ Вашему Вызоку-проеосвященству вѣстямъ, будто-бы Вы, нашъ архипастырь, приймили на себе я-кійсь зобовязання або згодили ся на мѣ-ры, шкідливі для нашої рускої церкви, нашого обряду або нашої народности, якъ: затиранье питоменного характеру нашего обряду, заведенье целібату въ рускомъ духовенствѣ и т. п. Тажъ намъ вѣдомо, що Ваше Вир-во, яко голова рускої церкви въ Галичинѣ, и знають и чувствуютъ потребности той-жъ церкви якъ и руского народу, а такожъ не можемо припустити, чтобы верховный голова всеи католицької церкви мавъ відступити відъ традиції тыхъ своихъ попередниківъ, котрі боронили руску церкву відъ ея противниківъ, якъ наконєць не можемо вѣрити, чтобы хтось въ якихъ небудь рѣшающихъ сферахъ носивъ ся на серію зъ намѣрами, котрі бы были непотрѣбною а небезпечною провокацією цѣлого руского народу, вызваньемъ его до одно-душной а завзятой борбы. Однакожъ му-симо зъ прикостію сконстатувати, що многі Русины суть вѣстями сего роду сильно занепокоєні, и мы уважаємо за свой обовязокъ подати се до вѣдомости Вашей Ексселенції. Мы приходимо для-того и просити, чтобы Ваша Ексселенція зволили сказати кілька простыхъ а щи-рыхъ слѣвъ поясненія и успокоєнія, котре успокоєнье мусить лежати и въ интере-сѣ загалномъ и въ интересѣ самой В-ой Екс-ції. Відъ насъ же просимо прий-мати увѣренье, що мы все готові ста-нути за В. Виреосв-омъ, нашимъ цер-ковнымъ прододиремъ, въ оборонѣ запо-рученныхъ правъ рускої церкви, и що В-а Ексц-ія можуть въ томъ на насъ и на цѣлый рускій нарѣдъ зъ его духо-венствомъ впожни числится“. („Дѣло“, ч. 119).

Митрополит запевнив, що все те, що розголошено про него й Рим — неправ-да, що Рим має на цілі добро уніяцкої церкви, а він, Сембратович, ще й добро малоруского народу. Народовці вдоволи-лися. Чи ся найновіша маніфестація на-

родовців вийде їм на добро; чи вони підуть, разом з митрополитом, у гору, чи в відставку — видно буде незабаром, особливо коли Рим напре на свої постанови що до уніяцької церкви і коли народовцям треба буде, для консеквенції, піддержувати того, що буде вводити в життя ті постанови. Опроче — що народовцям відставка? Вони вже получили відставку від Відня — можуть її получить й від св. Юра і від Риму, ба й від „Неньки-України“. Їм то все якось бай дуже, бо вони, бачите — „практичні політики“. Та се все їх діло. Тільки ж ми мусимо запротестувати рішучо протів того, немовби то митрополит був мученик малоруської ідеї, — як то виходить із „Дѣла“ (ч. 121) — не мовби то усі удари синалися на теперішнього митрополита за те, що він чуєся Малоросом. Українство тут ні при чім. Боротьба, одною з проявів котрої є сумна доля нашого митрополита (особисто, чоловіка смирного й людяного), — то боротьба найперше між двома церковними реакційними напрямками: ультрамонтанським римським і ультрамонтанським петербурським. Посеред того, прямо в різріз обом, иде третя течія, світська: наша радикальна — і та течія власне малоруска. На тій підставі ми й протестуємо протів слів органу народовців і думаємо, що ні один переконаний Українець не повинен помагати ні одній стороні, а тільки повинен робити своє: організувати народну малоруську масу для виборення собі, і в Австрії, і в Росії, добробиту, політичних прав і світської освіти. По нашому, се й є найдостойніща завдача малоруської ідеї...

М. П.

Причинки до пояснення еміграції.

IV. Чому б бідним не дуріти?

Звісна річ, що наш простий нарід найзатужанийший в біду і так вже з нею обтерся, що вона йому на хвилику з ума не зійде: тільки про ню думає, на ню зіпає; а що послідного часу, то аби не де зійшлося два-три, та вже й бесіда про біду та єї дива.

Сеї зими на збаразкім ринку в ярмарок здибалося було кількох знайомих собі людей, з сусідних собі сіл, господарів, не заможних, але й не зовсім зарібників.

— Щож — відізався перший — може котрий з вас булисте на відпусті в Кремянці?

— Я ні, Богу дякувати! — відізався другий.

— Мене якось Бог стеріг, — каже третій.

— А я боявся, — додав четвертий.

— Маєте шастє, — каже перший. А то бисте були напюхалися московської табаки, щоб і за рік не випчихалися.

— Ой то-то, бідняки, пчихають, — каже другий — ті, що повертали... Досить перше були бідні, а тепер то вже... дайте си раду!

— Кажіть но, — каже четвертий, — хтоб то давно був сподівався, що так люде будуть ся поневірати?

— Бійтеся Бога! — каже третій — щож мають бідні з собою робити? Вони собі лиха не живчили. Добре той каже: Живий живе гадає, а чоловік як потанав, то ся бритви хватає. Хоч то, правда, пани кажуть, що хлони з розкоші дуріють, а з лінивства нюхают за даремним хлібом, але, видить мі ся, що якби в таку розкіш дати що напрудішого пана, то би до тиждня вдурів, і запахби єм хочби гірко запрацьований, чорний хліб не панський...

— Ну, шастє пани мають, що так не сталося, як ту люде си говорили... — каже перший. — А то я вам кажу, якби наші люде дістали були в Росії яке припиріжовиско і там не зле їм повелосє. — ех, тоб була більша половина людей гет забралася! Тодги би були наші пани зрозуміли, що варт хлони... не мали б т.кого даремного робітника і щоб сам просився, не надкидалиб ся людми, як тепер.

— Ой то-то поневірають! то-то ні защо їх мають... сум-страх погадати! — каже третій. — Тепер на лані вернула зовсім бійка паньщинна, тільки з тою ріжницею: за паньщини бійкою до роботи пеколили, а тепер знов бійкою відганяють від роботи. Тепер на лані двірські посінаки воюють палюгами зовсім так, як, — розказують, — за паньщини. Крикне гатаман н. пр. при жатю: „полудень!“ Женці — той складає, той радби ще хоч снінок вжати і ще борше не кидають. А гатаман не потернить, тільки заходить під постать і кожного палюгою валить, голова, не голова, і примовляє: „А кидай! а кидай! А я раз кажу: полудень! А в мене не собака губа!“ І в вечер

так само людей зганяє від жатя; рано ставляє на постать -- хто не стане ему до вподоби... бе! не завяже снопа, не накладе півкопи до его смаку... бе! а на котрого ще має свою злість, то й з лану вижене... і тогди йди скаржся, хочби до самого Бога, бо до пана, то не допоможе.

Такий приєм хлоп дістає і при лісових роботах і при всяких двірських, що й часом і тільки плати буде мав, що добре набере.

І так собі цілком по давньому хлопа бють і хлоп по давньому тільки погинався та вздихає!

— Ах, чуєте, як не мають посіпаки в гору рости та хлопів поневирати, коли хлопи сами о то їх просять! Прийде яка робота в дворі, та аби по на селі дізнались, то ще досвіта робітника нахляне і чекає під брамою. Вийде рано гуменний, чи окоман, відрахує собі, кілько ему треба, повибирає собі, котрі ему миліші, а з половину до дому наганяє.

— Табо то ще не так... — перебив якийсь старий чоловік, що прислухувався з боку бесіди — в нас то ті, що поприходять за роботою, то перше мусять гної повикидати, а зимою сніги повідкидати, чисто позамітати, аж тогди окоман бере собі, кілько ему тре до роботи, а решту наганяє. А котрой би не хтів досвіта дурно робити, то зараз без „пардону“ гуменний нажене і більше най не показуєся до двора.

— Не може бути!... — каже задивований четвертий.

— Як то не може бути?... — каже сердито той чоловік — хіба я брешу?... А мені щоби з того прийшло, щоб я брехав?! Таж коло самого двора сиджу, то що дня виджу, що ся робить!...

— Бий тя сила Божа! які то вже ті посіпаки змисні! — каже четвертий.

— Та як не будуть вигадувати, коли аж сами хлопи бються за їх роботу, — каже третій. — В нашім дворі зимою ледь молотився. Люде як занюхали, то як зачали з околичних сіл вернути, то тільки напхалося, що ціла двірська служба не могла си з ними ради дати. Що не наклилися людей, що не набилися і не могли розігнати. А то вам кажу: валили друками людей як товарину!... Але що... одного бють, випихають, а сто на его місце пхаєся. І вже нарешті кажуть: „Най вас чорт всіх забере! Робіть собі, що хочете...“

А то, мамуненько рідна! — як напхалося

до стодоли, то так як каші; ані було протиснутися поміжи них; а то ще кождий мусів молотити. А то, щобиєте були побачили яка там була душанина, який крик, який там був лопіт — правдиве було некло! Кілько там шишок одні другим по головах понабивали, кілько окулярів попід очи наробили, то не в рахунок, — але дві партії таки зачали правдиву войну межи собою. А то молотили одні других ціпами як околотів. Двом голови таки добре порозчереплювали, ледь позв'язували потім; а решта обійшлися тільки за самими синяками та шишками. Щоб далі не повторялися такі війни, то мусіли наглядати до двора шандарі та власть громадека; а наші недобитки пішли в процес і процесуються вже, хвалити Бога, два роки без кінця...

Що вийшло з них кровлі, що змарновалося здоровля, що коштує процес: часу і грошей, — того, певно, на паньскім лані не замолотили... Ну, ще щастє, що мають за що процесуватися, бо то трафило не зовсім бідних людей.

— Ах, таж то все лихо роблять ті богачі! — каже другий. — То не диво, що бідний пхаєся і під бук, робить ся і глухим, німим і дурним, подаєся на всі боки, аби тільки де що заробити, бо хоче жити, а не має звідки; але й той, що має зо свого звідки жити, тільки в Бога здоровля проси та свого пильнуй — той підлється гірш бідного, позичає в безроги натурі і пхаєся, де не зачеє троха ліпший заробок, та перешкоджує бідним.

В нас богатші господарі в жинява собі женців наймають, а як крикне польовий на лан жати, то богачі летять з цілою челядію, і як плюнув — паньске вижнуть...

— А то по в вас так... а в нас інакше? — каже третій. — Та, щоб то вони хоч по людски заробляти, а то ще вам, бідним, закаду роблять: підмашують двірским посіпакам — то горівки, то сала, то паляниць підпихають, а ті, де тільки збоже, там богачів ставляють, а з бідними гоняться тільки по лядапім, та шей, позацивані, збиткуються над бідними людьми — метяться, чому і ті їм не піддаються...

Страх, так лають бідні богачам за то! Кажуть: „Бога-сте дочекали заробляти! щобиєте свого не дочекали мати, коли нам, нещасливим, і заробити якої злидні жалуете!...“

— Отож бачте! — каже перший, — як не мають посіпаки хлопів понижати, чи крикдити, коли хлопи сами не хочуть ся шанува-

ти; не знають свої людської вартості, не вміють собі помагати, ні ратуватися. Не виную в тім бідних, тільки богатших, бо ті більше можуть.. Колиб н. пр. богатші не пхалися без кінцевої потреби до двора на роботу, тоби для бідних було більше зарібку. Бідні якби були певні, що їм не перешкодять богаті, тоби не працювали так за безцін, а домагалися в паних більшої плати. І певна річ, щоб пани мусіли підступити, як би їм робітника бракувало; а на то маєм переконанє, що давнійше, як панські роботи застоювалися, то пани богато висше робітникам платили. Бідним дуже прикро за шів дармо робити, бо по просту трудно жити. Через то і бідні завжди, аж приневоляні нуждою, йдуть за малу плату робити. Богатший, котрий має звідки жити, може йти і дурно комусь робити, то єму вийде; алеж той сам може також запертися і не йти на роботу за сяку-таку плату, але поставити свою ціну і при ній стояти. Зразу, правда, ті робітники, що ставлялиб висшу ціну, не малиби роботи, тільки робилиб бідні, ті, що мусять і за найнижшу плату робити; але якби ті мали раз в раз роботу, то би їм живо поліпшало, то би вони і собі потроха зацпиралися і плата б поступенно підступалася; і таким би чином праця може не задовгий час прийшла до свої ціни.

А так, що.. Богатші свою неоглядною захламностею допровадили до того, що вже по богатому дворах не хочуть пани давати жати за снів, тільки, за сіль, бо так їх таньше коштує. Знаю такі двори, що минувших жнив обіцяли вигульникам снів за жатє, а потім, як переконалися, що збіже молотне, то половину виплатили солею. Бідні вигульники не годні і крихти противитися тому, бо на другі жнива і на лан пан би їх не приймав, а вижалиб самі богатші за сіль.

Знаємо також, що давнійше копали бараболі на лані за десятий корець, ще й для себе вибирали красшу. Нинька, як і там зробився етиск: потрібні і не потрібні пхаються, то як зачнуть посінакн собі і тобі вимірати, то вийде на двацятий і далі...

— А то, най Бог боронить, яке тепер шахрайство при викоцуваню бараболі, особливо в нашого пана... — каже третій. — І то чим рік, так гірше і гірше!.. Бувало, міра справедлива; бараболі дасть вибрати собі; ще й его фіра йїздить по під постать і забирає мішки до ями. Тепер, щоби було чверть милі до ями, то неси сам — дрич, аж ті плечі облазять. О,

безпечно часом восьму часть милі несеся до ями! Принеси: як вважає по мішках, що є в них добрих два кірці, то прийме тих два мішки за корець і позволяє сипати без міри; а принісєсь два малих мішки, то каже: „ще мішок принеси, то прийму за корець, а ні то чекай до міри!“ Постійже собі, пок він прину-стить до міри!.. Мірає — як не росипить ся половина, то не ма міри; або донеси ще мішок, то дасть ті значок, а ні — то все пропало.

А хтож то того лиха наробив, як не богачі!.. Зачали богачі йїздити до бараболі та своїми фірами возити бараболю до ями, то пан переєстав двірські фіри висилати до воження тай бідні мусять тепер на плечах двигати. Привіз богач цілу фіру мішків, та довго єму було чекати коло ями на міру, і хтілося єму тільки мірати. та каже до мірошника: „Прощу пана, я буду давав по два мішки за корець, абим не чекав і не мірав“. „Добре — каже мірошник — висипай і на тобі значки!“ Привіз другий богач фіру і просить мірошника, щоб му борше змірив, той єму каже: „зроби так, як тамтой зробив, то буде тобі борше!“ Богач троха покрутився, видить, що мірошникови не нильно дєся та подумав: „Мара тя бери! Тре сипати як хоче, бо там моя челять дєсь вже знов наконала фіру — і каже: „Сиплю! Давайте пане значки!“

І до такої міри приневолив мірошник способами другого і десятого богача.

Приносить тогди і бідний бараболі мішок і просить мірошника, щоб му змірав, а мірошник, ніби оглух, ані вусом не моргне Бідний чекає, чекає, а мірошник на него ані дивить ся; здїймає тогди бідний з голови капелюх, заходить мірошника з переду, кланяєся і каже: „Прощу, ласкавого пана, змірайте мені бараболю!“ Мірошник тогди повеселіє і каже: „Йди чоловіче, принеси ще мішок і сип без міри за оден корець!“ Бідак почухався в голову та покрутився ще на ру годин коло мірошника, а нарешті побачив, що не жарт — подумав: „Най тебе Бог скарає тяжко за мою кривду! А щоб тих богачів вихватало до ноги!“ І накопав ще мішок, приніє та висипав два мішки за корець. І так каждый бідний мусів, ніби зо свої вохоти, сипати по два кірці за корець..

Прийдеж — що видає пан вимір людям. Найсамперед каже осібно на вимір для себе копати і то не йде в рахунок. Знов тре нести два мішки на корець: оден висиплєся в міру,

другий має розсипати коло міри. Той знов, що стрихує міру, то така мусить бути криво-рука собака, що як стрихує, то аж яму мусить в мірі видерти. А міра — то широкий цебер. Нехайже хто пожалує ся, що ему кривда, то пан ему каже: „Як, тобі, кривда, то більше не приходи! а я без тебе обійдуся.“

І чому ж би не обійшовся без одного, або й без сотки, коли на дві-три милі з околичних сіл люде вернуть до него, бо бачте, поблизько нас не ма нігде такого великого двора, як в нашім селі і щоб було тільки роботи... А то вам кажу: як прийде, що возьмуть ся бараболі копати — то як нахляне народу, то якби на який великий відпуст. Як там коло тих ям пхаются, душаться, то аж страх дивитися — оден на перед другого аби борше висипати. Котрий же, Боже борони, впаде з мішком, то вже віддайся Богови — вже встати не дадуть: поти місяць поки аж які милосердні душі не обрнуть. А що там не оден набере штурханців, то палюг від тих гатаманів, то вірників — то Господи, Господи! А прокльонів... то якби їх Бог вислухав, тоби земля запала-ся. І на то всьо люде не питають: не питають на ганьбу і на поневірок, не питають і на плату — летять на стрім голов, аби борше панови зробити, так ніби то їх обовязок.

(Далі буде).

Яндрю — шук.

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Далі).

VI. Велика і дрібна власність.

Ні одна з суспільних прояв, котрі можна в цифрах виразити, не має так великого і так безпосередного впливу на степен смертelnости, як поділ землі межі власність велику, табулярну, а власність дрібну, мужицку. Чим більший процент землі в якійсь околиці, в якійсь повіті або окрузі належить до дворів, до дідичів — панів, тим численнійше мре населене тої околиці, тим більша смертelnість; чим менчий процент землі панскої, дідицкої, тим менча смертelnість. І противно: чим більший процент землі посідають мужики, тим менча смертelnість; а чим менче землі вони посідають, тим більша смертelnість.

Правдивість отсих тез вицливає прямо з слідуєчих таблиць.

Табл. 15.

Перегляд округів судових після проценту землі табулярної (великопанскої).			
Назва округу судового	Порядок після степен смертeln.	В посідацію власности табулярної находит ся процент	
		всього проценту %	всіх лісів %
Коломия	1	33·5	68·2
Станіславів	2	45·3	93·8
Тернопіль	3	41·8	91·7
Бережани	4	43·3	90·6
Львів	5	41·0	89·5
Золочів	6	44·5	90·2
Самбір (і Стрий)	7	41·0	90·0
Перемишль	8	40·7	84·8
Вадовичі	9	30·0	68·9
Краків	10	38·3	82·5
Тарнів	11	38·4	79·4
Ржешів	12	37·5	83·6
Санок	13	41·6	81·1
Ясло	14	27·5	66·1
Новий Сонч	15	23·9	57·8

Табл. 16.

Звязь межі степенем смертelnости а скількістю землі находит ся в посідацію власности табулярної (великої).	
На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В цілм краю в загалі	34·1 %
В 10 повітах з найбільшим процентом землі табул. в загалі	35·8 "
В 10 повітах з найменчим	32·1 "
В 10 повітах з найбільшим процентом рілі табулярної	37·8 "
В 10 повітах з найменчим	33·4 "
В 10 повітах з найбільшим процентом пасовища табуляр.	38·8 "
В 10 повітах з найменчим	32·3 "
В 10 повітах з найбільшим процентом ліса табулярного	39·6 "
В 10 повітах з найменчим	29·1 "

а) 10 повітів з найбільшим процентом землі табулярної (панскої, Grossgrundbesitz): 1. Долина, 2. Надвірна, 3. Тарнобжег, 4. Броди, 5. Гусятин, 6. Ліско, 7. Заліщики, 8. Хшанів, 9. Б.брка, 10. Камінка.

б) 10 повітів з найменчим процентом землі табулярної: 1. Мисленичі, 2. Горлиці, 3. Грибів, 4. Новий Сонч, 5. Старемісто, 6. Ланцут, 7. Снятин, 8. Ліманова, 9. Самбір, 10. Косів.

в) 10 повітів з найбільшим процентом рілі табулярної: 1. Заліщики, 2. Гусятин, 3. Борщів, 4. Чортків, 5. Домброва, 6. Бучач, 7. Сокаль, 8. Перемишль, 9. Коломия, 10. Краків.

г) 10 повітів з найменчим процентом рілі табулярної: 1) Косів, 2. Новий Торг, 3. Мисленичі, 4. Живець, 5. Долина, 6. Турка, 7. Богородчани, 8. Дрогобич, 9. Старемісто, 10. Ніско.

Додаток до табл. 16

д) 10 повітів з найбільшим процентом пасовиска табулярного: 1. Жидачів, 2. Гусятин, 3. Скалат, 4. Рогатин, 5. Підгайці, 6. Товмач, 7. Теревовля, 8. Станіславів, 9. Тернопіль, 10. Городенка.

е) 10 повітів з найменчим процентом пасовиска табулярного: 1. Живець, 2. Новий Торг, 3. Косів, 4. Мисленичі, 5. Горлиці, 6. Ліманова, 7. Богородчани, 8. Старемісто, 9. Самбір, 10. Новий Сонч.

ж) 10 повітів з найбільшим процентом ліса табулярного: 1. Борщів, 2. Рудка, 3. Богородчани, 4. Калущ, 5. Хшанів, 6. Долина, 7. Гусятин, 8. Коломия, 9. Надвірна, 10. Львів пов.

з) 10 повітів з найменчим процентом ліса табулярного: 1. Грибів, 2. Мисленичі, 3. Ліманова, 4. Новий Сонч, 5. Косів, 6. Горлиці, 7. Вадовичі, 8. Новий Торг, 9. Тарнів, 10. Ясло.

Додаток до табл. 16.

Примітка I. Слова: „повіти з найбільшим процентом рілі, ліса, пасовиска табулярного означають, що в тих повітах зі всієї рілі, зі всього ліса, зі всього пасовиска належить до власности табулярної так великий процент, а до мужиків так малий, що ті повіти під тим зглядом перевищують всі інші повіти.

Примітка II. Всі дані дотикаючі поділу землі між власність табулярну і нетабулярну, черпав я з книжки: „*Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych...* Prof. Dr. Tadeusza Piłata, *Łwów 1891*“.

Табл. 17.

Зв'язь межи степенем смертельн. а скількістю землі находячої ся в посіданю дідичів (дворів) (перегляд після полос)	На 1000 людей умирає переписно на рік:	В посіданю власности табулярної (великої) находить ся процент		
		всего простору	всєї рілі	всего ліса
		0/0	0/0	0/0
В цілім краю:	34.1	39.3	26.1	83.7
В східній Галичині	37.0	41.5	27.8	86.7
В західній Галичині	28.9	32.6	22.0	73.0
У всхідній полові: (5 округів: Коломия, Станіславів, Тернопіль, Бережани, Золочів).	39.6	41.7	30.9	86.9
В середній полові: (5 округів: Львів, Стрий, Самбір, Перемишль, Санок).	33.6	41.2	24.1	86.4
В Західній полові: (6 округів Західної Галичини).	28.9	32.6	22.0	73.0

Табл. 18.

Зв'язь межи степенем смертности а скількістю землі находячої ся в посіданю власности табулярної (великої).				
В посіданю табулярн. власности находить ся процент простору	всєї землі	всєї рілі	всего пасов.	всего ліса
	0/0	0/0	0/0	0/0
В 10 повітах з найбільшою смертельн.	39.4	25.6	25.5	87.7
В цілім краю в загаль:	39.3	26.1	16.5	83.5
В 10 повітах з найменшою смертельн.	28.4	16.6	11.1	64.9

Цифри показують „чудесну гармонію“ межи степенем смертельности а скількістю простору землі панскої, табулярної. Всі округи судові Вхідної Галичини, з винятком Саноцького, мають смертельність більшу як 31 на 1000; всі округи Західної Галичини мають смертельність меншу як 31 на 1000. У всіх округах Вхідної Галичини, з винятком Коломийського, табулярна власність займає більше як 40% всієї землі. У всіх округах Західної Галичини

табулярна власність займає менше як 40% всієї землі.

У всхідній Галичині велика власність займає далеко більший процент землі, а смерть забирає далеко більший процент людей, як в західній Галичині, а знов у всхідних округах всхідної Галичині далеко більше як в західних округах. В найбільше смертельних округах і повітах процент табулярної землі далеко більший, як в найменше смертельних; і відвратно, в округах і повітах з найбільшим процентом землі табулярної смертельність далеко більша, як в округах і повітах з найменчим процентом землі табулярної.

„Чудесна гармонія“ межі степенем смертності а кількістю землі табулярної дасть ся пояснити дуже просто.

Де в руках великих властителей-дідичів знаходиться більший простір землі, там є більше сільського пролетаріату, там більше горалень, корчем і жидів, там визискуване праці іде на більшу скалю... там мужики мають менше землі, менше ліса і пасовищ, менше худоби. А що всі ті обставини для сільського населення (то є для загалу населення) не надто суть гігієнічні і здорові, то ж воно численно емігрує на тамтой світ... або до Росії, шукати кращої долі.

VII. Скількість рогатої худоби.

Чим більше худоби має якийсь повіт або якась околиця в пропорції до числа людности — тим менше там смертельність. Велике число рогатої худоби в якійсь околиці каже догадуватися, що там мужицка господарка стоїть ліпше, нужда серед народу менше, а діти мужицкі пють більше молока — як там, де рогатої худоби мало. Тим пояснюється менше смертельність в повітах з великою кількістю рогатої худоби і велика смертельність в повітах з малою кількістю худоби

Таблиця 19.

На 100 людей випадає штук рогатої худоби:	
В цілیم краю в загалі:	37.6 штук
В 10 повітах з найбільшою смертельністю:	33.9 "
В 10 повітах з середньою смертельністю:	40.2 "
В 10 повітах з найменшою смертельністю:	42.3 "

Таблиця 20.

На 1000 людей умирає пересічно що року:

В 10 повітах, котрі мають найбільше число рогатої худоби в пропорції до числа населення	34.4
В 10 повітах, котрі мають найменше число рогатої худоби в пропорції до числа населення	37.6

Додаток до Табл. 19.

а) 10 повітів з найбільшою кількістю рогатої худоби в пропорції до числа людей (67.6—57.5 штук на 100 людей, або 2 штуки на 3 людей): 1. Турка, 2. Ліско, 3. Стрий, 4. Долина, 5. Калущ, 6. Косів, 7. Тарнобжег, 8. Старемісто, 9. Ніско, 10. Жидачів.

б) 10 повітів з найменшою кількістю рогатої худоби (21.0—27.6 штук на 100 людей, або 2 штуки худоби на 9 людей): 1. Заліщики, 2. Борщів, 3. Тернопіль, 4. Скалат, 5. Терембовля, 6. Гусятин, 7. Цішанів, 8. Збараж, 9. Хшанів, 10. Снятин. Як бачимо, майже самі повіти еміграційні!

в) 10 повітів з середньою кількістю рогатої худоби (около 38 штук на 100 або 2 штуки на 5 людей): Городок, Перемишляни, Ражешів, Ясло, Новий Сонч, Товмач, Броди, Краків повіт, Ярослав, Пільзно.

(Далі буде).

В Охримович.

Інтерес галицько-руської літератури.

(Далі).

Д. Чайченко робить велику помилку, коли підводить під один суд свідомих українолюбців, а надто писателів, і просту українську публіку. Зоставивши на боці, чи досягне чого д. Чайченко своєю моралізацією, направленою на українолюбців, в усякім разі він має повне право картати їх за те, що вони й не говорять і не пишуть по українському, що не дали доси історії України, — ми скажемо, навіть по російському, — і т. д. бо справді: коли не піп, то й не лізь у ризи, а коли назвав себе попом, або й архиєреєм українолюбства, то надівайже й ризи і служи. Тільки ж проста українська публіка зовсім у другому стані.

Вона ніяких спеціальних обов'язків національно-українських на себе не брала. Чи добре, чи ні, але в усякім разі звичайна інтелігенція на Україні вважає себе за частинку загальної російської інтелігенції, хоч иноді з певною локальною барвою. Чи добре, чи ні, а російська літературна мова є своя, рідна, матерня мова (*Muttersprache*) для звичайної інтелігенції на Україні *) по крайній мірі стількож, коли не більше, ніж українська а читати по російському та інтелігенція безспорно звикла більше, ніж по українському. Що ж тут дивного, що вона дивиться, як на своє, на російське письменство, котре в додаток все таки відбиває й українське життя? При тому українська публіка не цурається й українського слова, коли воно дає що для неї інтересного. Так вона розкупила десятки тисяч екземплярів Кобзаря Шевченка, з великим запалом читала в свій час М. Вовчка, коли в часи еманіпації крестян та шановна письменка являлась російсько-українською Бичер-Стоу, — товнитися на концертах, де співають прекрасні українські пісні, на спектаклях, де грають талановиті українські актори. Українська публіка навіть дуже тепла до етнографії, бо тоді як великорускі етнографічні збірки печатаються в 600 екземплярів, українські в 70-ті роки печатались в 1200—2000 і кілька з них уже давно розпродані.

Коли ж українська публіка безмірно більше предилачує російські місячники, ніж галицько-українські, то конечно через те, що перші для неї інтересніші, ніж другі. Патріотизм, чи не-патріотизм тут ні при чому. Ось напр. Болгаре тепер настроєні дуже патріотично, і їх періодична печать далеко інтересніша, ніж галицько-українська**), а й у Болгарії по крайній мірі в публичних бібліотеках більше читаються російські книги, ніж болгарські, через те, що болгарська публіка рвесья познакомитись швидче з культурним світом, а російське письменство

*) Цензор Тов. им. Шевченка зачеркнув місце про російську мову на Україні і поклав знак ?

**) Цензор Тов. им. Шевченка зачеркнув се речення двічі і поклав знак „!“ та й підчеркнув слова „далеко інтересніша“.

поки що, тут їй найбільше може допомогти (Ось во многому інтересні цифри з Народної Бібліотеки Софії за февраль 1892 р. надруковані в ультра-патріотичній „Свободі“: всего приходило в бібліотеку 1083 душі, між котрими 19 жінок; читано 1251 діло, між котрими 438 російських, 354 болгарських, 177 французьких, 142 німецьких, 43 англійських. Між читачами не було ні одного пона; найбільше було учеників (Вищої і других шкіл) — 745, далі йдуть чиновники й воєнні. Подібне і в других бібліотеках Болгарії). Подібно колись і в Росії „герої 1812 року“ проливали свою кров за Росію, а читали книги більше французькі, ніж російські, і навіть говорили проміж себе по французькому, бо французька література несла їм світло, тоді як російська була переважно бурсаччиною. Ніяка руссофільська моралізація не помагала, аж поки не появились Пушкіни, Грибоєдови, Лермонтови, Білінські і т. д.

І українофільська моралізація нічого не може, поки галицько-українська печать не стане інтереснішою власне своїм культурним, європейським духом і матеріалом.

Запал, з котрим д. Чайченко рекомендує галицько-українські часописи, щирість, з котрою він трактує українську справу в загалі, примушує й нас поговорити докладно.

Як і слід бути, певна частина часописів, котрі виходять у Галичині й Буковині, обговорює свої краєві справи. Отже вона робить се так, що українська публіка, не гляючи на свою спорідненість з Русинами австрійськими, про котру їй так багато говорять славянофіли й українофіли, — не може мати ніякого інтересу до тих справ, а навіть може зовсім відвертатись від них. Австрорускі патріоти усяких партій, окрім радикальної, не цікають в загалі ніяких краєвих справ, окрім формально-національних, та й те роблять звичайно так, що або не показують при тому ніяких загальноєвропейських принципів політичних, соціальних і культурних, або показують явну симпатію до принципів реакційних, думаючи на них основати і свою бороть-

бу за свою національність*). Тим часом європейська публіка, а за нею і російсько-українська, звикла і в національних рухах шукати певних загальних принципів і міряти свій інтерес і симпатії до тих рухів відповідно до тих принципів.

Поясню сказане кількома примірами. Перед нашими очима відбувся процес національного увільнення і державного сполучення Італії. Увесь цивілізований світ інтересувався тим процесом і симпатизував йому, — через що? — через те, що італіанський національний рух зв'язав себе з загально-європейським прогресом політичним і культурним і рішуче поставив себе проти загальної ж європейської реакції, котра в Італії мала свої певні форми, — меккленбурзькі в Ломбардо-Венеції і папські в Римі і т. д. Чи світ симпатизувавби італіанським патріотам, коли б вони змагались поновити в Венеції олігархію, піддати всю Італію папі, або неополітанським Бурбонам, а не конституційним королям Сардинії? Нагадаймо, що й формула, по котрій йшло голосоване в країнах, що приставали одна за другою до Сардинського королівства, була така: „хочемо прилучитись до конституційної держави Віктора Еммануїла, так що Італіанці подавали голоси в один час і за свою єдність і за політичну волю.

Тепер світ симпатизує автономному рухові в Ірландії, — але через що? Через те, що він опирається на ґрунт аграрної реформи і що навіть католіцизм ірландський останніми часами потребував для себе вольності, при поділі церкви від держави. А хто симпатизував тим же самим Ірландцям, читаючи, як вони повставали проти Англії за Стюартів і за виключний єзуїтський папізм?

В іспанському карлізмі в Біскаї, Арагонії і т. н. були безспорно резонні зерна оборони деяких резонних старих провінціально-національних прав (*fueros*), а хто-ж симпатизував Дон-Карлосам, коли на прапорі їх мерш усього були на-

*) Цензор позачеркав се речення по рази й по два рази тай по підчеркував слова „окрім радикальної“ і „показують явну симпатію до принципів реакційних“.

писані абсолютизм і виключний папізм? І т. д. і т. д.

Отже повторяємо: загально-європейських принципів або зовсім не видно на прапорах австро-руських політичних партій, або принципи ті явно реакційні.*) До недавня за реакцію в Галичині стояла т. зв. стара партія, москвофіли, а тепер стала за неї рішучо й партія українсько-народовська, котрої органи договорились навіть до того, що висказались просто за „батьківську руку“ проти парламентаризму, після того, як партія поставила себе під уряд „князів церкви“ навіть у свіських справах.**) Російсько-українська публіка не може не вбачити в галицько-народовській формулі: примусова національність, улія й „батьківська рука“ тої ж самої трійці, котра в Росії була похована морально ще в часи севастопольської облоги, і не може симпатизувати з боротьбою за національність хочби й найближчих своїх земляків, коли вона ведеся під таким прапором.

Додаймо до того, що австро-руські націоналісти зовсім не зачінають скільки небудь інтересних боків життя свого навіть народу: не дають матеріалу, що б знати, яке его життя економічне, моральне, чого він сам хоче, на що сповідається і т. д. В Галичині нема нічого й здалека подібного тій літературі, котра виробилась у Росії про т. зв. „кустарные (домашні) промыслы“, артелі (спілки), общину, звичаєве право, до земської статистики. Останніми часами власне народовсько-українська печать уніка всякої роз-

*) Цензор зачеркнув се речення в двох місцях по двічі, а над словом „уряд“ поклав знак?! Виходить, що т. Коцювський не знає, або не хоче знати навіть того, що діється перед его очима, в его ж партії. А вже ж загально звісно, що народовці за „нової ери“ підійшли під уряд „князів церкви“, именно митрополита, навіть у політичних справах. Про се можна д. Коцювському справитися в першій-лінійшій прі „Дбля“.

**) Цензор підчеркнув і тричі зачеркнув остатнє речення, надписавши над остатніми словами про реакцію на австро-руських (то б то й москвофільських) прапорах, знак?! і додав слова: „Недбальство, плієнь — не реакція ніяка“. Значить, тут т. Коцювський признає консерватизм навіть народовському прапорови. Далі він аж надто обмирався від сего гріха.

мови про такі справи, всякої критики адміністративних, економічних, соціальних порядків у Галичині, щоб не образити нічим міродайних сфер, не спинити тих подачок формально-національних, котрих сподівався народовецька партія від тих сфер. Таким способом формула: „все обстоить благополучно“ стала в Галичині вживатись далеко більше, ніж у самій Росії. Який же після всего сего може мати інтерес для російської публіки відділ краєвих справ у галицько-буковинській печаті? Ледви мала частина тої публіки, котра більше затягнута в спеціально-українські національні тенденції, може з симпатією читати про те, що ось, мовляв, у Галичині та на Буковині є народна українська мова в школах, гімназіях, університетах, справляються публичні свята в честь Шевченка і т. д. Та й тій частині публіки хотілось би знати: чому справді учать на тій мові, які наукові напрямки в австро-руських професорів гімназійних і університетських, як відносяться до них студенти, що власне говориться на святах в честь Шевченка і т. д. і т. д. І ті не многі звістки, котрі можна знайти про такі справи в галицькій печаті, далеко не вдовольняють і не потішають навіть звичайного українолюбця в Росії.

(Далі буде).

М. Гордієнченко.

Чи се освіченість?

Д. В. Коцовський помістив у „Дѣлѣ“ (ч. 121) свій остаточний засуд нашого поступку в справі его мазанини на чужій рукописі. Ми перепечатуємо той засуд, та не для того, „щоб звільнитись відъ всякихъ прямихъ зносинъ зъ такими консеквентными, поступовыми и чемными“ людьми, бо, з одного боку, наша редакція, як редакція, ніколи й не була з Д. Коцовським у ніяких зносинах, а, з другого боку, ми не судимо людей абсолютно: ми виступаємо протів певних помилок у людей, в дану хвилю, але зовсім не засуджуємо їх усіх, на все життя, і не радилиби й Д. Коцовському роби-

ти так с ким-нибудь, бо, хто знає, чи йому першому ще не прийдеся пити води напр. з радикальної криниці? Ми перепечатуємо письмо Д. Коцовського из принципу: *audiat et altera pars* — для того, щоби наші читателі могли, як слід, осудити справу. На лихо, того ми не можемо надіятися по читателях „Дѣла“ через те, що їм не звісні подробиці справи: вони не прочитають ані статі, изза котрої ми стали полемізувати з орудниками Тсв. ім. Шевченка і Д. Коцовським, ані его й наших уваг до того.

Поміщене понизче письмо Д. Коцовського говорить само за себе, і ми скажемо про него тільки, що се справді „типичні черти“ полеміки львівських народовців: слова, слова й слова, котрі нічого не доказують, а випускаються тільки для того, щоби замазати свій очевидний промах — замість просто ударитися в груди. Се, по нашому, найгірша хибка у просвіченої людини — найбільша перепона до дальшого поступу єї. Ми не думаємо, щоби Д. Коцовський був тут такий зацеклий. Та може справді Д. Коцовським, що надихалися своєю атмосферою важко порозуміти свої промахи — так ми зілюструємо їх підходящим приміром из інших сфер: московфільско-рутенських. Вже на що „полемічні“ були звісні листи Д. Драгоманова у редакцію „Друга“, вже на що люті були на них московфіли й рутенці з „Академического Кружка“, — а й ті московфіли й рутенці, маючи в руках названі листи в рукописах, зовсім не черкали їх, не задержували тільки час і віддали їх для напечатання, хоть згори було рішено переписати ті листи, для наборщиків, і полемізувати з ними, бо вони нищили самі основи „Академического Кружка“ і старо-руської партії. Так поступили з працями свого ворога ті московфіли й рутенці, що мали в своїх руках его рукописі і могли були й знищити їх; так поступили московфільско-рутенські молодики „Академического Кружка“, між ними й звісний архімосквофіл пок. Ст. Лабаш, — року божого 1875. А так, як ми показали, роблять, після 17-ти літ поступу на світі, мужі та ще й такі, що ставлять себе в усім безмірно вище московфілів..

Редакція.

„Редакція „Народа“ помістила мою відповідь на її закиди зь примітками від себе. По праву й честі позиний би такий примітки слідувати по спростованню, та се мабуть вже така конечна прикмета радикальної полемки людей, що самі строго обстають за формою. Я би не порушував ще разь сеї все таки дрібної й приватної справи, але жь така полемка має у нас часто прегенцію на назву рішевої й предметової — а в дійсности є лишнь смілою м'шачиною ложі й зач'їнокъ особистихъ.

„Редакція вмішала ся в справу чужу (о згоді на с. Г—а не було впередь ні слова згадки, але й авторъ мѳгъ за дописки упоминатись лишнь приватно); дописки мои були будь-що-будь — коли й невластивостю — то дрібною, и то супротивъ знакомого автора, а коли они може й не зовсѳмъ вѳдпорѳдно наскорѳ стилізовані, такъ и се дрібницѳ, бо лично я автора вь нихъ певно не уразивъ: отже, щобъ збѳльшити мою провину, редакція „Народа“ безъ хвилѳ намислу, не спытавши мене самого, зовсѳмъ смѳло выдумала кѳлька ложей и помістила; але й сего було-бъ за мало тожъ редакція додала кѳлька дуже поступовихъ слѳвъ и зворотѳвъ [отъ соромливѳ люди, выдумає и заразъ же лає, и то якъ!] про мою тундегъ, школярску мазанину (що правда, школяръ бы такъ смѳливо не выдумавъ и не лаявъ), крученъе менѳ ухъ и т. п. Попереднихъ замѳтѳвъ редакція „Народа“ менѳ навѳть не прислала, я довѳдавсь про нихъ случайно, (и се такъ же було зь єї боку чисто по формѳ), теперъ бодай прислала вырѳзку зь послѳднього числа.

„Отсе типічний черты радикальної „поступової“ полемки „Народа“. Підношу ихъ выразно для того, щобъ звѳльнитись вѳдъ всякихъ прямихъ зносинъ зь такими консеквентными, поступовыми и чемными редакціями.

В. Коцовскій.

Церков і радикали.

В 27 нрі чешкої радикальної газети „Neodvislost“, напечатана допись из Ві-

дня, в справі збездеченя митрополита, написана очевидячки Русиньом-радикалом. Дописуватель, д. і. — і. заявляє, що межі демонстрантами „побіч москвофілів були й українофільські радикали“; що д. Алексевич промовляв до митрополита іменем тих москвофілів і радикалів (і через те говорив по часті по українськи, по часті по російськи) хоть, опроче „спривозданє деяких газет про згїрдї слова або чинне збездеченє (митрополита) просто видумки кореспондентів“. Д. і. — і. запевняє, що „радикали участвовали в демонстрації, устроєній москвофлами, тилько з тактичних причин. Ишло про те, щобі не говорено, що причиною демонстрації були змаганя русофільські і православні. Участь радикалів, звїсних своїм крайнім українофільством, робить неможливим усяке звалоуванє справи на „російські рублі“. Ишло про спільні права галицьких Русинів без огляду на партійні ріжницї“.

Вище д. і. — і. поясняє ближе ціль демонстрації. „Очевидячки“, — каже він, — що одним зі способів винародовити Русинів є облатинищенє їх церкви. Церков руска має своє осїбне значінє в Галичині, бо є невідлучимю частинною політичної незалежности народу. Обрядові дріблиці в ґрунті річи неважкі, але набирають політичного значіння тим, що через ті дріблиці певні круги старіються знищити автономні основи Русинів на полі церковнім“. „Віденьська демонстрація“, — повідає д. і. — і., — „не думала бути протестом виключно протів митрополита і протів руского духовенства. Вона хотіла звернути увагу публики на те, що неправда, немовби Русини годилися с цілою системою, що вживаєся тепер у Галичині та з „примирительною“ польско-рускою політикою, в котрій справи церковні є тилько одним, хоть і дуже важним моментом. Що демонстрація вийшла у Відні і в такій острій формі, тому винні обставини, а не учасники демонстрації. Демонстранти мали й мають свій учинок за сповненє патріотичного обовязку, що правда, немилого, але конечного“.

Як бачимо, зовсѳм нові факти і нове освѳченє справи Віденьскій дописуватель

„Kurjera Lwowskiego“, — газети, котра мала в тій пригоді найточніші інформації, — покликуючися на тих самих віденських радикалів, запевнив, що вони не брали тут ніякої участі, а появилися на дворці тільки з цікавості або яко репортери (після згідних звісток усіх газет, тих радикалів було 2 чи 3); москвофіли хотіли втягнути у справу радикалів, але ті неохотіли піти на те, головню тому, що демонстранти „російські запроданці“.

Котра інформація правдива — нам годі р шити. Але, на случай, якби правда було те, що твердить д. *ij-ij* в „Neodvislosti“, — ми мусимо заявити, що на таку ролю „крайних українофілів“ ми зовсім не пишемося і не можемо за їх крок брати на себе ніякої відвічальности. Виступати тільки для того, щоби покриги особи й цілі москвофільських демонстрантів — річ фатальна для українофілів, тим більше, що тут вони явилися тільки мов тінь перших: без ініціативи і без нічого. Мотиви москвофільських демонстрантів ле-дві чи вийшли з охоти боронити свободи Русинів, цілі ж їх безперечно русофільсько-православна. В такій компанії виступати українофлам-радикалам, навіть в чистій справі — компромітація. Хотіли віденські радикали заманіфестуватися в справі Риму, — то могли були зробити се самі і в достойній формі. Вражине було би тим більше, що тут стало би було українство радикальне протів ультрамонтанського

Але й принципіальні поясненя справи нас не вдовольняють. Не кажучи вже про принцип свободи віри, — при котрім Русинам повинно бути вільно бути й римо-католиками, як і православними й инчими, — теперішньої уніяцкої церкви не може боронити навіть щирій уніят тому, що та церков находиться на всі боки, в чіх угодю руках, а тільки не в руках руского народу. Через те тут змаганя не тільки радикалів, але в загалі всіх Русинів повинні би йти не до того, щоби скріпляти теперішню уніяцку церкву з її ієрархією і т. п. а до того, щоби всі церковні справи віддати в руки віроисповідних громадів, котрі в такім разі могли би собі держатися такої віри, якої би хотіли. Найменче ми, радикали, маємо причини помагати тут

нашим попам. Коли наші попи вважають, що готовиться замах на уніяцкый обрядок, — на обрядок, котрим вони існують, — то повинні вони перші виступити в его обороні. Наше дло — сторона, навіть в такім разі, якби хто не будь наважився знищити наших попів. Нищать же вони наші радикальний рух майже в кождієнькім селі. Наша перша ціль — увільнити парід від їх опіки, котра для него в загалі була і є фатальна.

Ише дію боротьба з тенденціями римських єзуїтів та їх прихильників из Поляків, серед нашого народа. Тут ми певне будемо перші; але-ж власне для того, щоби змочи принципіально вести ту боротьбу, нам не слід вязати собі рук союзом из нашим попівством і рускими, чи якими, регроградними партіями — навіть для „тактичних причин“. В даній справі, тактика наших віденських товаришів видаєся нам така хитра, що якби єї хотіла держатися наша партія, то би вже давно була перехитрила себе, як народовеска партія. Простий і ясний спосіб поступованя, а головню принципність — ось де живуща сила нашої партії. Буги може, що поступаючи так, вона не скоро буде велика, але ж за те поступ єї буде тим певніший і триваліший.

Огсе ми заявляємо після порозуміння из ширшими кругами наших товаришів, з інтелігенції і селян.

Редакція.

Народні віча за загальним голосованем.

Дня 18. юня с. р. відбулося в Австрії мало не 100 народних віч за загальним голосованем. Окрім Чех, де з того поводу були формальні битви між робітниками та поліцією і війском, — скрізь ті віча відбулися супокійно. У нас, у Галичині було тих віч 8, а іменно: у Львові, Кракові, Підгуржу, Новім Сончи, Перемішлі, Станіславові, Коломиї й Снятині. 5 з них устроїла Галицка соціально-демократична партія сама, одно — у Станіславові, спільно з нашою радикальною партією і одно, у Коломиї, з нашою партією і людьми инчих партійних відтіней, що стоять за загальним голосованем, між ними й коломийських народовців. Сама наша партія устроїла віче в Снятині. В Снятині було на вічу до 1000 руских селян і міщан, з котрих многі реферували й промовляли, як звичайно, дуже гарно; прийнято усі ті резолюції, що на коломийскім вічу з 30. мая с. р. з

додатком скасованя Палати Панів. З промов, яких не було на коломийськім вічу, треба піднести промови: снятинського міщанина Василя Мардоровича про організацію пролетаріату і Леся Мартовича про політичні порядки у Швейцарії в застосованю до нашої країни. Розумієся, що в Снятині усе говорено по руски.

В Коломиї, де було до 500 люда, по більшій частині руских селян, урядовано й говорено по польськи, по руски і по німецьки. Председателем віча був Поляк Др. Яворський, заступником председателя Др. Данилович, котрий головно й вів віче.

На вічу в Станіславові, котре відбулося під голим небом і числило не багато, тільки до 500 люда, по найбільшій частині самих станіславських. — урядовано й говорено по польськи і по руски — найбільше. Председателем віча вибрано Поляка зі Львова, робітника Гудеца, заступником М. Павлика, котрий головно й вів наради. Між инчим ухвалено резолюції обурення для Кола польського і признання для Чернерсторфера — ідентичні з резолюціями нашого коломийського віча.

На вічу у Львові промовляв наш товариш Микола Ганкевич; на вічу в Перемишлі член нашої радикальної партії, селянин Поваковский из Торок.

З людей инчих партій, за загальним голосуванем заявилися: польські послы демократи Др. Леваковский і Др. Левіцкий, з руских послів — москвофіл Антонець, що й промовляв у тім дусі на вічу в Перемишлі (говорив по польськи, немовби доказуючи тим свою „твердість“ супротив „космополітів“—радикалів, що всі на вічах 18 юня промовляли і навіть урядували по руски!). Народовці, окрім деяких коломийських, що стоять під впливом радикалів — як звісно, є протів загального голосуваня „Дѣло“ в привітній статі вічам 18 юня. піднесло, як важливу справу, безпосереднє голосуванє, і народовські послы Підляський і Гурик. візвані на віча в Коломиї і Станіславові, для заявленя своєї думки в тій справі, не явились, — на рівні зо шляхецько-польськими послами. Один з руских бесідників на станіславськім вічу в своїй примові підніс між инчим, як одну з імовірних причин неяви н. Гурика — те, що н. Гурик, належачи до народовців, сам є протівний загальному голосуваню. Бесідник, констатуєчи таке становище народовців у сій справі, доказував, що й безпосереднє голосуванє можна би добитися тільки агітацією за загальним голосуванем. Донисуватель „Дѣла“ бісить на бесідника за неслухну, по його думці, критику народовців, хоть найпростіше було би єму забрати голос і коли не заявити ся за загальним голосуванем, то бодай пояснити зібраним, чому народовці стоять тільки за безпосереднє голосуванє і почути на те ухвалу тих, котрих народовці вважають за недозрілих до заг. голосуваня. Се був би вчинок, достойний мужа, що не вагає ся стати отверто в обороні домагань своєї партії. А гін киває

пальцем на свого противника изза угла, тай то навіть не згадує, за що той противник критикував народовців. — по пословиці: „каже дитина, що бита, та не каже, за що“. А воно справді сумно і дуже сумно, що наші „народовці“ (lucus a non lucendo!) бояться безправної тепер маси власного народа, коли тимчасом не тільки москвофіли стоять за загальне голосуванє, а навіть такі польські послы-демократи, як Др. Леваковский, доказують публично, що й рускій народній масі слушно належить те право і що й Полякам тут нічого боятися. (Дивіть передову статю в Kurjerze Lwowskim, nr. 169).

„Практичні політики“ наші народовці, нічого казати! Жаль тільки, що майже нічого з того, що вони доси вважали за практичне, не збудує ся, а за те вже настало багато такого, що вони мали за „передчасне“. Можемо бути певні, що таке станєся і з загальним голосуванем...

Перші жертви нашого радикалізму в Росії.

В свій час писали ми про арештованє в Росії нашого краківського товариша Якова Невестюка, що в/з из собою „Народ“ і инші радикальні виданя. Невестюка тягано там цілісінкй рік по тюрмах у Києві, Петербурзі, Варшаві й Москві і після кари в петербургській кріпості, вицущено тільки в половині апріля с. р. Отже не всім Невестюк відітхнути у Кракові, коли се, як пишуть нам, у половині мая с. р. арештовано у Харкові кільканацять осіб за сироваджуванє, переховуванє й ширєнє наших видань. Між арештованими називають: Русова (старшого чоловіка) з жінкою, дра Трутовского, ординатора університетської клініки та Семена Левандовского, контролора освіченя города — решта все університетска молодіж. Зв'сно, коли арештованим справді докажуть те, що їм закидають, то їх усіх чекає кара далеко більша ніж Невестюка, с котрим російські влади все таки мусіли числитися, як з обивателем конституційної держави, та ще й „братом Русином“. Не те роблять російські влади з власними підданими. Тут їх ніхто не контролює, і вони можуть держати навіть зовсім невинних людей, в тюрмі, чи на засланю, цілісінкє жите, навіть без суду. Доля ж арештованих у Харкові може бути тим тяжкє, що, на кілько ми знаємо, між накритими книгами була й брошур-Драгоманова про українських баптистів-штундистів, котрих тепер у Росії взяли за переслідувати дуже строго. Та се все у Росії річи звичайні. Незвичайно тут хіба те, що, як кажуть, арешти вийшли на донос певного жиди з Галичини, що взяв ся доставити книги але-жзабавивши ще більшого заробку, порозумів ся з російськими властями. Російські жандарми під проводом молодого Мезенцева, — бачиться, близького свояка шефа III-го Отдѣ-

лення, убитого 1878 р. в Петербурзі нігілістами, — слідили причасті посилці особи повних дві неділі, після того, як сам Семен Левандовський відібрав кілька пудів книг із транспортної контори „Надежда“ у Харкові. Ми ще скажемо дещо позитивнішого про цю справу, а поки що звертаємо увагу братів Українців на те, щоби, йдучи в Астрію, не віддавалися ілюзіям, що до того, що у нас є політична воля для них і що наші порядки виховують самих чесних людей...

Політичні позички москвофілів і народозців у радикалів і їх вартість.

Хто слідить за рускими політичними газетами, народовскою і москвофільською партією, мусів нераз подибувати в тих газетах більші чи менші уступи, живцем узяті з нашої радикальної програми. Найновіший і найяскравіший доказ тому — передова стаття „Галичанина“ в 119 нрі за с. р. де наведено майже до слова ухвали нашого Коломийського віча з 30 мая в справі громадських реформ і візвано Русинів, щоби за те слали громадно петиції. Все отсе дуже гарно. Воно доказує, з одного боку, живучість нашого руху, а з другого боку, добру волю москвофільських і народовських редакцій, що воюючи з нашим рухом, усеж таки переймають від нас бодай дещо. Але ж негарно те, що вони ніколи не зволіють навести жерела своїх зазичок. Так і „Галичанин“ навіть не заікнувся про те, що те, що він видає за скорий плід своєї політичної мудрости — ухвали нашого віча, уложені й прийняті після довголітньої розваги і горячих розмов десятків і соток радикальних голов. Ну, тай се би ще нічого. — як би бодай те, що дз коли політично доброго напишуть москвофільські й народовські органи, як би воно бодай держалося їх голови і консеквентно доходилося. На лихо, ніщо такого не обов'язує ні одних, ні других. Вони кидаються до поступу словами, як їм часом зазоряє в голові та зараз же й забувають, що сказали і далі товчуть про свої „народні святощі“ — такі, що не можуть одушевити ні „темного“ народу, ні світлих Русинів...

Сфінкс, що вважа себе Едіпом.

Коли тепер моральне життя українських кругів у Росії опутала така невільна й вільна темнота, то треба користуватись усякою пригодою, котра може внести трошечки світла в ту темноту. Деякі проблески такого світла проскочили з поводу недавньої смерті Вас. Н. Карачевського-Вовка, котра викликала кілька некрологів про него в Галичині. Некрологи сі зрештою доси можуть бути інтересні тільки тим, що відкривають анонім, під котрим К. Вовк печатав свої роботи в Галичині, а мало говорять про систему думок достойного пошани небіжчика. Трошки тільки доторкнувся до неї

некролог Ів. Сердешного в 9 нрі „Зорі“ ось в яких словах:

„Не минули і вимогли його присуди та участі такі політичні факти, як роз'єднане в Галичині руських діячів на дуже велику партію народозців і дуже маленьку радикалів.. Певно, що такі роз'єднання не пройшли без сліду і для російської України, навпаки, — вони звернули на себе увагу, живу участь Українців, між якими був і небіжчик. Маючи за собою досить життєвого досвіду, добре розуміючи обставини,*) в які замкнено українську справу, Василь Ник-ич не міг привабитись, правда дуже гарними в істоті, політичними теоріями радикалів, але за те і дуже туманними в умислі реалізації їх в практичній діяльності навіть у Галичині, а не то що в Україні російській. Його шляхом була прогресівна, культурна робота в усіх сферах українства, куди вона спроможна була досягти; тільки сіяне освіти та ветоюване та нагадуване про поліпшене економічного стану народу — мало право горожанства в переконаннях небіжчика...“

На лихо, в словах сих стільки ж загадок, скільки рятків. Ми вкажемо на сі загадки в надрі, що їх пояснить д. Сердешний в дописі про публіцистичні статі К. Вовка, котру він обіца.

Загадкою для нас, тай для всякого, може бути вже й потреба епітетів „дуже велика“ й „дуже маленька“ коло імен галицьких партій, навіть коли б ці епітети були й точні. Хто ж не знає, що по наших сторонах і прихильники Копернікової космографії — „дуже маленька партія“ напроти тих, хто думає, що земля стоїть на трьох рибах? Так що ж не того? Все ж таки число Коперніківців мусить рости, а число рибовірців уменшуватись. Далі, загадка для нас, як можна примиряти „шлях прогресівної роботи в усіх сферах українства“ з прихильністю до галицьких народозців, котрі рішучо самі себе обявляють консерваторами, а часто виступають і явно реакціонерами? Зовсім важко зрозуміти, як то певні політичні теорії можуть показуватись „дуже гарними в істоті“ і в той же час не притягувати до себе сімнаті громадекого діяча? Се щось таке зо старих-престарих думок про теорію і практику, котрі тепер для розумних людей нігде не являються взаємно противними. Нехай би й справді галицькі радикали не вміли винайти „нетуманних способів реалізації своїх гарних теорій“ (таке буває иноді і з механіками, а не тільки з політиками!) то чому ж „люде життєвого досвіду“ не ламають собі голови для того, щоби придумати практичніші способи, замість того щоби підняти явних ворогів тих „гарних теорій“?

А на ділі так заходи напр. галицьких радикалів зовсім не так і туманні, а так самі ясні, як і заходи всіх прогресівних гуртів у

*) На жаль, д. Сердешний не говорить, чи був коли небіжчик у Галичині? Здається, ніколи!

Західній Європі й Америці: пропагандою серед народу вияснити потребу зміни громадського строю, а політичною силою народу провести ті зміни в закони і жите. В Росії, де ще не ма ніякої політичної волі, се робити важче, ніж в Австрії, але ж і там иншого способу не може бути. Та инакше який смисл можуть мати слова: „прогресивна, культурна робота в усіх сферах українства“?

Може д. Сердешний думав виключити з круга „культури“ „політику“, або навіть протиставляти сі два терміни, як роблять деякі російські філософи школи Гоголевого Кяфи Мокієвича. Так се така мудрість, котра сама себе побива. „Тільки сіяє освіти, — каже д. Сердешний, — та встоюване (??) і нагадуване про поліпшене економічного стану народа — мало право горожанства в переконаннях небіжчика“...

Тільки ж, питаємо ми, як аж у Росії освіта маси, коли уряд, взявши на себе монополію всяких громадських справ, сам або не дба про неї, або прямо ширять темноту?? А до того яка масова українська освіта там, де навіть заборонена українська популярна книжка? Українська освіта тепер може ширитись у Росії тільки в тісних особистих відносинах, — так чому ж уже при тому не ширити й усяких „гартних теорій“? До того що ж таке „освіта“, як не сума певних теорій про світ і громаду? Бравра-гра і здо-мно-дло-тло не освіта і навіть не українська мова. І Андріяшева „Другъ Народа“ не перестане бути темрявою, коли єго переложать на українське і нанечатають як видане львівської „Прогресівки“!

Далі: кому се треба „нагадувати про поліпшене економічного стану народа“? — чи тільки урядови, чи панам, чи інтелігенції, чи самому народови? — а на решті, чому ж тільки „нагадувати“ і що робити, коли „кіт Васька“ не звертатиме уваги на ті нагади??? Про інтелігенцію російську можна по совісті сказати, що трудами професорів, земців і журналістів, вона вияснила нужденний стан народу так докладно, як се не зроблено нігде в Європі. Се признають і європейські критики, напр. земської статистики. А тим часом „Васька“ слухаєть, — да йеть!*

Ось напр. сам Кар. Вовк зацінав „політику“ в своїх дописях про „урядників“ — безспorno „інститут“ політичний. Чи ж „тільки“ розмова про сей „інститут“ мала право горожанства“ в системі думок Кар. Вовка, чи він допускав і критику всієї політичної машини, котрої урядники явились тільки остатніми сницями? Що думав Кар. Вовк хоч би про ті нагади про потребу скликання земського собору, котрі посиляло урядови те саме чернигівське земство, котрого лебівчик був колись членом? І т. д. і т. д.

Чи вияснить нам д. Сердешний всі сі загадки, котрі він же сам нагромадив думаючи, що він все вияснив, все порішив і для російської України, і для Галичини?? М. Др.

Народовська практичність.

Як слушна була наша увага про те, що народовські політики, то люде „без кормила, без весла“, доказує найкраще виступ посла Телішевського у соймовій комісії для справ громадських. П. Телішевський боронив того, щоби председателем кожної громадської ради був, без вибору, — *заступник двірського обшару*: він мав би також контролювати всю громадську господарку і касувати ухвали громадської ради! Навіть шляхецько-польські газети чудуються такому виступови п. Телішевського. А треба знати, що власне п. Телішевський найбільше підчеркував, перед радикалами, практичність народовських політиків. Практичний, нічого казати! Зрештою п. Телішевський не зробив нічого такого, чого би не робили, на всі лади, инчі народовські політики. Можна дд. Барвінським піддаватися в політиці митрополитови, папі, Ст. Баденьому і инчим великим панам, то можна й д. Телішевському піддаватися менчим панам по селах. Тільки нехай би п. Телішевський не ладив такого добра громадам, а радше зложив мандат.

О П О В І С Т К А.

Съ 1. мая 1893 года вновь начала выходить литературно-политическая газета „Прогрессъ“ подъ редакціею И. А. Гурвича и В. П. Жука (Украинця). Возобновленный „Прогрессъ“ будетъ по прежнему независимымъ социалистическимъ органомъ, ставящимъ себѣ цѣлью служеніе идеѣ, а не кружкамъ и лицамъ. Свобода изслѣдованія, свобода критики будутъ руководящими началами нашей дѣятельности, и страницы нашей газеты всегда будутъ гостепріимно открыты для всякаго, кого русская цензура вынуждаетъ прибѣгать къ пособію заграничнаго станка. „Прогрессъ“ будетъ выходить дважды въ мѣсяцъ, тетрадами въ шестнадцать страницъ. Мы надѣемся, что сочувствіе публики дастъ намъ возможность въ непродолжительномъ времени превратить наше изданіе въ еженедѣльное.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ: на годъ 24 нумера — 75 центовъ; на полгода (12 нумеровъ) 40 центовъ.

Со всякаго рода запросами и сообщеніями просимъ обращаться по слѣдующему адресу:

„PROGRESS“

133 Essex Street, 893 Milwaukee Ave,
NEW YORK. CHICAGO.
511 Spruce st., Philadelphia, Pa.,
(N. Cone, Manager).

Українець Ч. Дальші Ваші „Листи з України“ получили і станемо їх печатати у 14 нрі.

РОСПИСКА. Нас просять помістити таку заяву для певних Росіян:

„Деньги, посланные отъ молодежи К. на имя г-жи Н., 85 рублей, получены 5 н. ст. іюня“.

Виходить 1. і 15 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція

й Адміністрація
на Замковій ул.

Листи з України.

II. В першому своєму листі я обіщав поговорити про основи українофільства. Власне я не думав доторкатись сеї справи в цілому, в історичній оцінці її та в теоретичній вазі, а хотів зробити одну-дві уваги в тому напрямку, який мене тепер займає. Вважаю не лишнім пояснити свою позицію в сій справі. Я не хочу і не думаю подавати закінчену систему поглядів, у значній частині я хочу для себе, за підмогою пера, вияснити справу в подробицях. Без сумніву, справа виясняється швидче й повніше при активній участі чоловіка.

По волі підневільного й жорстокого російського життя я існую на світі культурним російським чоловіком з его культурними невзгодинами і завданнями. Оглядаючись на минуле і слідячи за теперішнім суспільністю, я заприймаю, що невзгодини культурного чоловіка збільшились (не чути сього може тільки вже зовсім безжурний російський чоловік теперішньої мінати, так сказати, восьмидесятник, боле вже слово пустили в ход), а розв'язки завдань не предвидяться. І ось мені представляється, що культурний російський чоловік присуджений розв'язати нерозв'язну завдану, — як, не маючи ніякого ґрунту за собою, не будучи ні класом, ні зовсім означеною верствою, не маючи ніякого зв'язку, ні становиска в народі, ні серед робучої верстви, — як, не маючи ніякого ґрунту за собою — завоювати ліпші політичні

умови існування для себе і політичну волю для Росії.

Колиб чоловік міг у справах свого інтересу й бити відноситись об'єктивно, то без сумніву не моглоб бути иншої розв'язки: справа нерозв'язна, завдання несповнима! Алеж, скільки б чоловік ні ховав від себе правди в туманах усяких суб'єктивностей і двусмислностей, безприхильний критик — час, усе ж таки врешті виведе его на дорогу об'єктивних відносин, — звісно, при тій умові, як що чоловік захоче бачити й чути, а не буде під видом, що займається невловимими завданнями, творити своє особисте становище.

Коли ж ми признаємо, що для розв'язки усіх завдань і для боротьби з російським правительством нема иншого виходу, як обернутись за піддержкою до джерела всіх сил у державі — до народу, то для нас, малоросійської інтелігенції, получить своє *raison d'être* українофільство, — українофільство не в смислі наперед рішеного і остаточного сепаратизму, а в смислі самого загального означіння сього слова і за ним захованого факту. Точніше означіння дасть само життя.

Два слівця що до розмірів і смислу політичної діяльності в народі. Тепер у Росії, — навіть і в ліберальних кругах, — користуються чималим успіхом і довірем нападки на народ і разом, звісно, на народників. Що до перших — я скажу, що адже ж по свідомості самої інтелігенції народ, не вважаючи на всі вчені досліди про него — остається поки що сфінксом, так що інтелігенція ніяк

не може собі вияснити справи, що таке народ: от, розбійник і пияця, або Ілля Муромець, що береже завіт своїй батьківщини, тай годі... Що до других — мені бачиться, що народничество (до речі, в російській літературі ніяк не можуть вияснити цього поняття) буває рожеве і зовсім реальне, що не рішає наперед фактів. Ми одно тільки знаємо, що і політична свідомість, і совість, і честь кличуть інтелігентного чоловіка к народу — на перший раз, хоч би для вияснення тих загальних інтересів, і можливостей, і способів діяння, бо ж тут усе проблеми й проблеми! Хиба ж такі відносини не повні реалізму, позитивізму або як хочете, звить?

Для засновання українофільства наводяться докази, починаючи з научних тез до доказів из поля інстинктивних, не-свідомих відносин, а про те не менше природних і позитивних. Нам бачиться, що розвитий нами погляд висувається самим життям теперішньої мінутки, а через те він і переконуючий і неминучий. Раз за народом признається вага як за активною політичною силою (в тому чиншому виді й розмірах), то вже годі над ним робити проби по наперед виставленим рецептам.

В указаних тезах міститься й супротивний вивід: тільки ставши ближче к народу і звязавши свою долю з його долею, ми й можемо надіятись на розвиток усього національного: мови, літератури й т. н. Се одно, що я мав сказати, тепер друге.

Мене нераз занимала одна примітка: чому, тоді як доля російської опозиції визначалась і визначається деякою раптовністю; коли загально-російська опозиція переходила і переходить від упадку до повстання і напротив, — українофільство, хоч і не горить яркою полемікою, сияє рівним світлом, не посагаючи? Чому в українофільських народників звязки з народом виходять живіщі? Мабуть тому єсть доволі причин: Чи історичні справки, чи відчужене положіння українського народу в російському життю, що показується во мноному, — досить того, що воно піддержує інтелігентного Українця, як що він зостається Українцем. Але ж, на жаль, інтелігентний Українець робиться (з са-

мих поленок) просто російським інтелігентом, що рве усякі звязки зо своїм народом і частенько піднімає руйнуючу руку на своє рідне. Той юнець, скоплений ріжними російськими впливами у школі, а після того обернений у звичайного російського бюрократа, твердить, що малоросійської мови нема і нема шансів для її розвитку; хоч він і ліберал, а про те для малоросійського народу вважає добродійною російську культуру, ширену особливо в Малоросії головно правительством.

Чи можна ж говорити про основи українофільства перед сучасним читателем, коли з ним треба условитися в основніших поняттях?! Тай де той читатель, що схиляється як українській літературі?!

Я бачу перед собою масу російської інтелігенції, котрій теж не вадить нагадати деякі забуті поняття й тези. Мені бачиться, сучасний інтелігентний чоловік — той общерусс, чи ще як его там називають, визначається чималою забутих чивістю, не дурно незабутній Щедрин, великий писатель рускої землі, говорив про забуті слова. Так у свій час підвалини справжньої інтелігенції зводились як деяким непохитним принципам. Говорили про відвічальність інтелігентного чоловіка за своє упривиліюване положіння. Після того з душі російського інтелігента відлягло до повного забуття сеї тези, коли не вважати того переживання, що заховалось у Толстовстві, за нормальне, а не за відхил на бік не бажаних перемін. Та про сю обширну справу говорити не тут.

Друга теза. Колись то говорили, що громадске діло повинно стати особистим ділом чоловіка. Де ж ся теза, читателю, с тих, що тямлять той час?

Я пишу се, а мені ввижається сучасний герой, як занимає авансцену та бормоче щось про ліберальний катехізіс. „Мели, мели, Емеля — твоя недбля!“ Еге ж, час, що ми переживаємо, не з надто радісних... та для мене найкомічніше те, що той герой дня в дійсності веде дуже проблематичне існування, і коли для него можливе аби-яке існування, то се в значній частині залежить від спосібности кожного чоловіка увлестися своїми мріями, котрі стають тим

принадніщі, чим нерадісніща дійсність.

Куди діває чоловік сучасний свою енергію? Адже ж се буквально істнує чоловіка, що заблукав в глухому заулку. Безперечно, російський чоловік переживав мрачніші епохи, але ж соромнішої — ніколи. Не звертають уваги на одно: чоловік так поставлений у життю, що все для него має релятивну цінну. Те що можливо було 50 літ назад, те стає неможливим після того, як чоловік подихав воздухом ув освободительну епоху, коли ж він мириться тепер с тим, так тільки цінною своєї деморалізації. А вже ж, і як ему не заплутатись у противуріччях життя і не бути збитому з толку! Зайде він напр. в окружний суд на якунебудь розправу — ему здаватиметься, що він горожанин своєї вітчизни, що се горожане судять судом совісті провинившогося горожанина, а після того раптом прочитає в газетах, що горожан присяжних усіх перебили різками після сільських чумних, холерних і інших непорядків!

Та що казати про сей звичайний факт — масові бійки і езекуції, — у Харькові, в поліційнім участку, по приказу поліцмейстера ф. Вількена, вибили студента-технолога. Кажуть, потерпівший (фамілії не можу назвати — не знаю, але ж за достовірність ручу), вкупі с товаришами пробував поставити справу на юридичний ґрунт, подавши жалобу, немов би то мислимо тут так відіискати свою честь. Кажуть, що с тих жалоб нічого не вийшло, а студент зостається серед студентів. В усякому разі товариство офіцерів не зоставило б его серед себе як товариша. Скажуть, що се условне домагане й відносини товариства, збожеволілого на условностях, — але ж в усякім разі потерпівший був наруганий без условно й позітивно.

Винувата трохи й російська література в збиванню с толку російської інтелігенції. Так напр. газета „Русская Жизнь“ перекопана, що вона призвана розвивати і помагати многотрудному земському ділу, а правительство місяць у місяць видає їй усякі передостороги й інші езекуції, так що газеті рішучо стало важко, — вона не пропускає дописів, що пома-

гали б многотрудному земському ділу: завважна тут бідність у газеті.

В загалі, після перемін нового царювання, російського інтелігентного чоловіка нарядили в костюм сміхотворця, а він постукує своїм колнаком і забавляється голосом дзвінка на нім. А про те, годі втаїти того, що російський ліберал, а може й радикал *с-девант* — випинається наперед.. коли не по гостинним, так по особливим салонам (диви в Історії революції Франції). Та що сказати про те випинає? Я тут мимовіль нагадую „Предостереженіє“ Щедрина. Сатирик розказує про свій час і про ті противуріччя, в котрих жило сучасне ему покоління, дякуючи панувавшій тоді сумеркам. Люде ходили слухати лекцій Грановского, в шкільних лавках і в кабінетах поклонялись великим принципам французької революції (воля, рівність, брацтво), а в дійсному життю, будши панамі, ні-раз не задумувались продавати душі, не завважуючи противучій у своїх поступках. Справді ж, наш час многим походить на час сорокових років, звісно, за виключкою того, що той час був череватий подіями і що противуріччя життя нікого не деморалізували. Тепер же ж інтелігентний чоловік вечерами в салонах випинається наперед, а рано спішить на службу (бо хто з наших лібералів або радикалів не служить у правительственных закладах або не леліє таких забагів?), де примірно подвизається, творючи бумажні проекти задля спасіння Росії, котрі вечір же він і висміває...

Не лишне може буде пояснити, на случай, коли питають, хто той сучасний герой, про которого у мене іде річ: чи він ліберал, чи радикал і яких він літ?? Як герой часу, хоч і сумрачного, він не в певному віці. Молодим чоловіком він і тепер радикальствує, за тим через потягаючу систему образования, він кінчає науку свою літ у 26—27, а особливо коли й посторонні перешкоди вийдуть. Хоч би він і радикальствував, та настає критичний час літ 30, коли ему мимовіль приходять думки про своє особисте житє; не забаром починають его навідувати й благочестиві думки про смерть, пожалуй у новому дусі Толстого, — і от у такому благочестивому настрою він

починає журитись кріпко про устроєння своєї кар'єри — словом, сучасний чоловік не довговічний. В сумерках годі розібрати, що він таке: ліберал, чи радикал? В оборону его можна сказати тільки, що ляхиний той час, що ми переживаємо в Росії, безощадні репресії в Росії, що нищать усе здорове й чесне, деморалізуючи всіх, що zostалися цілими.

Чи ж, оглянувшись на нерадісну дійсність, що представляє тепер Росія, український інтелігент буде молитись російській культурі, відрікаючись від свого рідного? чи не признає він, що одна дорога веде в Рим, що про одну діяльність і можна говорити, як про справді політичну й горожанську — се про діяльність в безпосереднім звязку і серед свого народу, та що така діяльність буде справжньою службою своєму народові й батьківщині?!

Далі ми думаємо показати факти з положення народу, а тепер закінчимо звісткою, що в Харькові, в кінці апріля ст. арештовано 12 чоловік, в тім числі: Русов (звісний статистик), его жінка, Петров, Левадовский, Степаненко, Клеснев, Липа, Падалка. При ревзії у Русова знайдено галицьку літературу і в тім числі „Народ“. На думку декого, діло скінчиться аби-чим, але ж інші не допускають того, що б не роздули того діла, а так би zostавили. Були невеличкі арешти в Москві й Казані. Такі несподіванки завжди повторяються тоді, як російський цар задумує йїздити, як воно й сим разом було.

По поводу еміграції.

(Далі).

Вдповідно до сего економічного і культурного стану галицької мішанської класи, ведеся і єї політика: така сама нужденна, не-смільва, без крихти енергії. Класичний вираз єї — польська „лівиця“. Тому що галицькі міста, завдяки нинішньому політичному устроєви Австрії, зрівнані економічно і культурно майже з селами, а село галицьке іще типовий останок середно-вчної суспільности, і вся галицька політика і вся репрезентація галицької суспільности — сконцентрувалася у руках предста-

вителів середно-вчної суспільности — шляхти. Шляхта заняла всі важийші місця краєвої адміністрації, заняла переважаю частину крісел у соймі, галицькі місця в парляменті. Вона сталася одиноким, фактичним цном Галичини.

IV. Велика рільна господарка, як згадав я що виспе, завдяки заграничній конкуренції, особливож Америки, що від р. 1879 рік-річно заливає Европу своїм збіжжм, увійшла вже, завдяки капіталам, які знаходилися в руках великих ґрунтових властителів-шляхти, в висшу фазу свого розвою, в фазу капіталістичної господарки, а тим і змогла ставити чоло заграничній конкуренції. Се, розуміє-я, всею відразу не наступило, но де се не наступило, там і мусіло скінчатися на банкрутстві. Банкрутство се проявилася в двох формах: в продажи більших шляхоцких посілостей людем „чужим“ з поза шляхоцкого стану, і парцеляції шляхоцких „дїбр“ на дрібні посілости. Самеж банкрутство, сам факт, се ніщо іншого як лише конечний наслідок незрозуміння, зужитою і зденегерованою галицькою шляхтою, пересажкою невідповідаючою нинішнім обставинам „бувальщиною“ — нових, теперішних обставин і безсильности єї і невмілости застосуватись до них. Тільки та часть шляхти удержалася на своїх добрах, котра зуміла отрястатись від всіх пережитих історичних пісенітниць, не даючих їй застосуватись до нових потреб, і позбутись тих шляхоцко-феудальних претенсій, що вже ніяк не відповідають теперішнім відносинам, — лише та шляхта і має ще перед собою будучність. Алеж та будучність не лежить у єї шляхоцтві, а лише в єї класовім становищі, становищі властителів великих обшарів землі — рільних капіталістів.

Що до переходу шляхоцких посілостей в руки не шляхоцкі, то сему, зі взглядів вже хотьби політичних, годі протявлятись. Перехід сей, — економічне банкрутство шляхти, потягає за собою єї політичне банкрутство, а се кождий, хто лиш зважить всі ті шкоди, які вона нанесла Галичині своїм політичним панованем, своєю ретроградною і консервативною політикою, — уважати мусить за прояв дуже корисний, навіть і тоді, коли бачить, як ті макетки переходять в руки житїв. Жид, не звязаний ніякими історичними традиціями, *) гля-

*) Закиди, будьто жид, не привязаний ніякими „історичними традиціями“ до галицької землі, не буде старатися „розумно“ з неї користати і шанувати єї, не мають рації хотьби

даючи оком не в зад, в минувність а звернений вперед, в будучність, зуміє ліпше застосуватись до теперішних економічно-політичних потреб Галичини і поперти в тім напрямі політику єї; зуміє ліпше також і яко господар визискати продуктивну силу землі, ліпше витягне з неї можливу скількість плодів рільних та не запедбає при тім віддати їй в виді штучних навозів все те, що перше від неї забрав. Потрібної при тім енергії і рішучости єму не забракне. Жиди прецінь вславились нею і їй лишень завдячують вони те, що змогли при загальній апатії галицької суспільности так високо знестись по над неї. Інтерес, привяже їх до галицького краю і зробить їх позиточнійшими членами галицької суспільности, як збанкрутована шляхта.

Щож до парцеляції, то ту річ маємо цілком протилежно. З якої б ми точки не задивлялись на ню, чи з точки погляду економічної еволюції, тенденції теперішнього економічного розвитку, чи з точки гуманності, розважаючи її як средство зарадке на матеріяльну нужду мужиків, — в обох случаях покажеться вона нам шкідливою. В першім случаю буде се прояв крайнє реакційний, в другім — средство цілком хиблене.

Парцеляція великих обшарів ґрунтових сиплює той процес, який відбувався в нинішній рілній господарці, концентрацію управної землі в великі обшари і не дозволяє вести рілної продукції на широку скалю, на лад капіталістичний, з застосованем машин і всіх найновіших здобутків агрономічної науки. Замість, щоби приспішити ві і прискорити той тяжкий, болючий порід нової, висшої фази рілної гос-

вже для того, що власне ті „історичні традиції“ знищили шляхтича, котрий пересякши ними, не зумів пізнати нових обставин і відповідно до них застосуватись. Ю. Б. — Ми не прихильники шляхоцкої господарки в Галичині — в загалі нужденної, але ж ми не годимось і з д. Ю. Бачинським, немов би жидівська господарка у нас була або могла бути ліпша. Тому перечать факти, котрі доказують аж надто, що та господарка — *Raubwirthschaft*, і тут власне винні жидівські „історичні традиції“, по котрим і наша країна і наші робучі люде для них чужі й ворожі. Виймати тут можна хіба невеличкі групи жидів-соціалістів, ремісників та мужиків. Звісно, жид-арендар чи дідиш використовує землю ліпше звичайного польського шляхтича, але ж використовує й робучу людність далеко хитріше і основніше християни, тай землю і всі натуральні плоди просто нищить, а зовсім не поправляє. Сего про шляхтича польського годі сказати.

Редакція.

підтримки, спинався єї назад то єї примітивного стану, замість господарки вітучаї, дістається господарке хирляцтво... Парцеляція та не дає також ніколи і тої сподіваної многими галицькими „опікунами“ мужицтва поправи економічного биту мужика, а протівно, приводить єго ще скорше до жебрачої торбї, прискорює лише єго смерть. На вид святої землі будиться в мужику жажда посісти єї, — він єї куцує... Та задовжений по уха, при тяжкій конкуренції і збільшених горожанських тягарах, гине так само а може й ще скорше і в іще більших мукх розпукки, якби був остався на давнім куснику землі, при давних довгах. Економічний процес, спинений на дармо, починається на-ново — земля концентрується в руках сільських капіталістів, а дрібний господар перетворюється в безземельного пролетара. Кілясичний примір сего мавмо в західній Росії. Там парцеляція великих ґрунтових обшарів між мужиків, не спинила ні на крихту пролетаризації селянських мас а вся поміч, давана в тій цілі мужикам російським правительством в виді „крестьянских банків“ скінчилась повним фіяском... *)

Мужицка господарка, на малім куснику землі, с конечности примітивна, не можуть устоятись в конкуренції з рільною капіталістичною господаркою великих обшарів, упадає і потягає за собою унадок численної класи, до недавна самостійних іше дрібних господарів — мужиків. Мужик, не можуть остоятись вже довше на своїй землі, змушений рад не рад покинути ві — шукає місця на панських ланах або у місті, в міських фабриках. Земля його дістався у руки великого властителя, котрого господарка при дальшім своїм розвою, потребує чим раз більше рільного обшару.

Та той перехід малих ґрунтів до великих, не відбувався вирост, безпосередно. Рівночасно з упадком дрібної рільної господарки, винтворюея середня власність, що збираючи розкинені дрібні купи земель погибших мужиків, становить відповідний кусок для широкої нащени сільського шунака. Но прозорійша від попередників своїх, бідних мужиків, не так легко дає вхопити себе жадним зубам злісної риби,

*) Російському правительству ходило ту о дві річі: позбутися, з одної сторони, великих ґрунтових власників — Поляків, а, з другої, підтримати на даліше мужицький стан — підпору деспотизму і здержати на якийсь час еміграцію селян в міста, де в виді фабричного пролетаріату могли стати елементом небезпечним его високому царському престолови...

скорше їй вимкнеся, скорше упресея — не так скоро дасть себе поглотити. Більший обсяг землі уможливорює застосувати в господарстві деякі новітні господарські уліпшення, ужити поменших машин, завести годівлю худоби і справити лише ґрунт, а се впливає сильно на більшу продуктивність середньої господарки і дає їй можливість довше устоятись в боротьбі конкурентній з великою господаркою. Те корисніше економічне положення дає далше і другі ще користі. Будучи ліпше забезпеченим матеріально, може власник середньої посілости заспокоїти вже і потреби культурні, що рівночасно в ній родяться, а збагачуючи свою інтелігенцію обширнішими відомостями, лекше зможе зрозуміти своє суспільне положення і свій класовий інтерес в відношенні до других суспільних класів. Независимість матеріальна дозволить йому відважніше і енергичніше стати в обороні свого інтересу і ужити всіх тих засобів, які уважає в сій обороні потрібними і konieczними.

У нас, до тієї середньої класи власників ґрунтових, крім малої частини мужиків, — „хлоскої аристократії“ — що проворністю своєю, як не менше і своїх батьків, зуміли якоюсь щасливо вибитися з загальної руїни решти мужиків, вступає ще досить спора частина міщанської бюрократії, жида — сільські арендарі і двірські офіціанти. Всі троє, кождий в своїм „фаху“, мають добру нагоду при знайш їх „опіцадности“ збити собі „капіталік“, та купивши на селі „хатину“, зажити на старість спокійно та безжурно в „теплі родинного щастя“.

Та ся середня класа власників ґрунтових не витворилася іще в повні у нас в Галичині, — а не витворившись і не вбившись в силу, не могла зазначити голосно свого існування. Цілком противне бачимо в Угорщині і в Чехах: там вона стала важним вже чинником в життю суспільнім обох тих країв і сильно вплинула на їх народну (національну) політику.

Ю. Бачинский.

(Далі буде).

Інтерес галицько-руської літератури.

(Далі).

Матеріалу європейського австроруського печаті майже зовсім не дає *). Найцікавіші про-

*) Д. Коцовский підкреслює се речення.

яви європейського життя, про котрі все таки дізнаєся російсько-українська публіка з російської печаті, проходять без усякої уваги печаті австроруської, а надто націоналістичної, і коли нарешті ся печать надумався ознайомити з ними свою публіку, то робить се так пізно, так незручно в порівнянні навіть з російською, що публіка на Україні не має ніякої рації читати се.

Возьмим кілька примірів. Ми знайшли в „Русской Мысли“ статтю пр. Окольського про реформу англійських університетів у XIX ст. Се вже друга стаття в Росії про сю справу, бо „Вѣстникъ Европы“ вже два роки тому назад дав про неї статтю проф. Янжула. Справа ся величезного інтересу, бо те, що в Англії звуть university-extension (розширення університету), та широка організація по всему краю курсів і екзаменів університетських, котра притягає до вищої освіти навіть робітників-углекопів, є одна з многонадійніших справ освітніх і соціальних. Вона тепер з Англії перейшла в Америку, підняла про себе розмови й скоро, певне, перейде в діло во Франції й Швейцарії і піде по всему цивілізованому світові. Дякуючи проф. Янжулу, російська печать звернула на неї увагу навіть раніше французької *). А галицька не сказала про се ні слова.

Далі, — ось уже майже 20 років як Англія і весь світ гремить про справу ірландську. Можна б думати, що ся справа буде в першій лінії інтересувати печать галицько-українську. Печать російська, хоч і не стільки, як би слід, а все таки говорила чимало про ту справу, „Русская Мысль“ дала навіть переклад цілої книги Ірландця-автономіста Селлівана — „Нова Ірландія“. По українському ж про сю справу була тільки стаття в женевській „Громаді“ (1879 р.), котра заборонена не тільки в Росії, а й в Австрії і котру проклинає галицько-українська націоналістична печать **). Аж у самий остатній час, вже після смерті Парнеля, появилася про него стаття в „Буковині“, явно зроблена по російським газетам, та й то яка стаття? Про аграрний бік ірландського руху майже ні-

*) Д. Коцовский написав до сего таку увагу, котру зачеркнув собі по двичі, з обох боків: „а чи надто то так богато укр. читачів в Росії читало і зрозуміло сю статтю?! Ей ні!“

**) Д. Коцовский підкреслює слова про проклами „Громади“. Опроче й ми мусимо заважати, що українські „женевські видання“, іще дужче проклинають москвофіли. Ред.

чого не сказано, про зворот Парнеля в останні часи його життя до агітації *) соціальної серед городських робітників зовсім не сказано і навіть не пояснено, що ж власне таке парнелівський „націоналізм“, при англійській мові самого Парнеля і майже всіх Ірландців?

Що б скінчити з англійською державою, зачепимо ще одну справу, перворядної ваги. Тенер, після повних поправок до законів про города і після нових законів про автономію графств, Великобританія, під дахом єдиного державного парламентського уряду, обернулася власне в федерацію автономних міст і повітів з демократичним устроєм. Вже й тепер, по таким заходам, які бачимо в Глазго, Единбурзі, по розмовам у новій раді лондонській, можна напевно сказати, що міська й повітова автономія стане в Великобританії рямками великих соціально-культурних реформ. Російська печать ще не встигла нічого сказати докладного про цю автономію, а галицько-українська видимо й не чула про неї, і навряд що б надумалася розказати про цю справу раніше російської. **)

Переходячи во Францію, можна там знайти величезне діло, котре мусить інтересувати галицько-українську демократію — се широка організація шкіл з їх лаїзацією. Російська печать не досить докладно говорила про цю справу, може „черезь обстоятельства, отъ редакціи независимія“. Галицько-українська зовсім промовчала цю справу.

В Германії, в останні часи, з усякого погляду, одна з найхарактерніших справ — се зріст соціальної демократії, котра має вплив і на другі краї Європи. Російська печать, при трудному стані, в котрому вона знаходиться, все таки познайомила свою публіку з сею справою. По українському ж про неї пробувала говорити тільки „проклята“ радикальна печать в Женеві й в Львові. Печать же „патріотична“ галицько-українська або мовчала, або проклинала соціально-демократію голими словами і в остатнє дала проти неї переклад брошури Шефле „Безвиглядность соц. демократіи“. Остатній переклад

*) Д. Коцовский написав при сім слові: „а реакц.“ антинар.? реакц. Гледстон?“ і остатнє „реакц.“ підкреснув двичі; під кінець же усього речення про парнелівський рух. Д. К. завважав: „конкурувати з обширною рос. печатю?!“

**) Д. Коцовский підкреснув і зачкреснув усе се речення і дописав: „Не тудя, ні!“

***) Д. Коцовский підкреснув слова про російську і гал. укр. печать у сій справі.

показує в певних галицях патріотичних кругах лише рішучу неспосібність оцінити реальну важність проявів теперішнього європейського життя, бо в названій своїй брошурі пр. Шефле подімізує з максимальними постулатами соціально-демократичного державного комунізму, котрих практична черга наступить і не сьогодні, і не завтра *), — тоді як теперішня вартість німецького соціально-демократичного руху лежить в тім, що він зорганізував великі купи робітничого народу, сніня розмах милітаризму, підік самого Бісмарка і примусив уже і тепер навіть консервативні елементи приступити до соціально-економічних реформ. На решті названа брошура подає тільки половину поглядів самого Шефле, бо другу половину, в котрій він згоджується з многими точками програми соціальної демократії (Quintessenz des Socialismus) редакція галицько-українського місячника сховала від своєї публіки (Вона була переложена в „Громадському Друзі“, виданю, котре було сконф'єсовано). В таким одностороннім малюнку вийшло, буцім то увесь соціальний рух, котрий іде по цивілізованому світі, є лишень безвиглядна фантазія, чого ніколи не сказав би не тільки сам Шефле, але й освічений консерватор європейський.

Від справ політично-соціальних перейдемо до справ чисто культурних, і виберемо з них тільки одну. Остатніми роками в літературах Європи, великих і навіть менших, як голландська, зросла ціла нова наука — про еволюцію релігій. Ця наука не тільки поясня науково **)

*) Тут д. Коцовский додав: „а то й ніколи!“ Записуємо ці слова на вічну пам'ятку для будущих істориків періоду державного комунізму, щоби вони знали, які у нас були пророки-історики! Опроче ці пророки рівнісницькі тим, котрі колись твердили, що й невільництво і панщина, і всякі егоїстичні установи в людському життю — вічні. Такі пророки й трохи старші від д. Коцовського собрата-народовці, котрі ще недавно твердили, що у нас „нема й не може бути соціальної квестії“. Тепер вони вже побачили ту квестію, а все таки і доси проклинали тих, що причинилися до прояснення тої „квестії“ своїми виданнями й виступами. Таке, як побачимо далі, — робить завзято і д. Коцовский.

**) Д. Коцовский подвичі підкреснув ці два слова, поклав коло них знаки !! над тим написав „а не напихаєсь нікому“, а під тим „аднос!“ Окрім того, на боці коло цілого сего речення, сильним розмахом руки покладена шибениця, а під нею додано: „але нігде як деус ex mach.“ — Спокійно, науково, не воевничо і не личионапастливо, як наші „радикали“. А

такий важний в історії людській феномен, як релігія, але має між своїми практичними послідами те, що сприяє ворогуванню між конфесіями, а також і вільнодумців проти релігій, — бо показує спільне між усіма релігіями і ставить вільнодумцям за ціль тільки вести далі ті зерна альтруїзму й універсалізму, котрі вже вироблені релігіями, не відкидаючи поміччю, котру їм в сій роботі можуть подати й люде релігійні. Такі практичні посліди нової науки про віри вже й тепер показуються в деяких заходах у Голландії, Англії й др. і мусять дужче проявитись після спеціального

спок. і не напаст. о многім і у нас поговорити і договоритись би можна". Беремо д. Коцовського за слово і пропонуємо йому „договоритись“ в яким небудь народо-вськім виданню про ті основи релігій, які признає наука, а не св. церков. Що до науки, то треба знати д. Коцовському, що вона тепер у цивілізованім світі зовсім не замикається в кабінетах, а виходить на вулицю і „воює“, то б то „підкопується“ під самі підвалини теперішнього людського світогляду і теперішнього ладу і змагається завести кращий лад — згідний зо своїми крайніми висновками. Таї прояви життя показуються деусом їх мислення, „накиданємся“ і т. и. тільки тим, котрі не знають потаємних підойм того життя і не признають людям не своїє парадії права поступати після своїх переконань і пропагувати їх, таї свої власні переконання ховають про себе, а „темній масі“ засипають очі піском усяких „святотів“, у котрі самі не вірують. Се одна з найхарактерніших прикмет наших народо-вців. До речі — ще одна увага — язикова, котра наворачтається нам на язик завше, коли тільки нам прийдеться подумати про нашу рутенську літературу. Діло в таких язикових формах як „напишається“, „грається“ і т. д. замість напишеться або напишется і т. д. Се чисто рутенська видумка, для котрої на Малоруси нема основи нігде, ані в бесіді простого народу, ані в писаній українській літературі. А між тим власне такими формами чим раз більше любуються галицько-руські й буковинські писателі, навіть найліпші, і навіть знавці нашої мови й літератури, як д. Коцовський. Найновіший і може найяскравіший примір народо-вської язикової мертвеччини маєте в статі д. Вейхратського п. з. Зауля на свободі а в неволі, поміщений у 11 ч. „Зорі“ за сей рік. А ось вам зразок язикової рутенщини органу народо-вців „Дбля“, мову котрого у нас кладуть за взр, свої й чужі. Знавець шук красних — театральний рецензент „Дбля“ пише таке у 131 ч. „Галька звѣтна въ первотворѣ яко опера, а у насъ представляєть яко мѣлодрама, протѣ вижидаєть и зовсѣмъ справедливо сподѣваєть водновѣднои продукції вокальной, а въ томъ дблѣ зъстрѣчаєть кождый зъ прикрымъ заводомъ“. Музика — таї годі!

всесвітнього конгресу, котрий має відбутись в часи вистави в Чикаго. Російська печать, — „по обстоятельствамъ отъ редакцій независимымъ“, — не знаходить майже зовсім свою публіку з сею новою наукою і викликаним нею громадским рухом. По українському кілька проб позначити наших людей з сею справою були зроблені в публікаціях же-невських, в „Науково-літературній Бібліотеці“ і „Народі“, органі „проклятих“ руско-українських радикалів. Печать же „національна“ галицько-українська або мовчить про сю справу, або згорі проклина навіть проби*) говорити про неї. Результат вийде, що коли настане час, що печаті російській можна буде говорити про сю справу, — то публіка російсько-українська, котра й тепер видимо интересується етичними справами, кинеся до статей російських.**)

(Далі буде). М. Гордієнченко.

За ким стоїть Україна?

В цвітньому випускові „Правди“ з'явилася стаття під заголовком: „Profession de foi молодих Українців“. Хиби того елаборату вже були схарактерізовані „Народом“ у коротких, але влучних словах. Згоджуючись із закидами „Народа“, я зауважую тільки, що с повним правом варто було ганяти авторів лиш за безсистемність укладу тієї „Profession“, а зовсім не за незнання історії. Бо, напр. Переяславська рада й „прилученє України до Московщини як вільного до вільного, як рівного до рівного“ являються для більшости Українців у фальшивім світлі по виші такого авторитетного історіографа нашого, як Костомаров, або такого поважаного вченого, як Пипін... Та я хочу спинитися над тією „Сповіддю“ не задля критикування, а з инчою метою. Подивімось, які думки виголошує вона про націоналізм та про відносини його до „жолудкових ідей“.

Перш усього спробуємо довідатися в „мо-

*) Д. Коцовський підкреснув слово „проби“ і надписав над ним: „певно, бо видить пустий і шкідливий замір“. От, і договорися з ним, коли він забуває, що сам писав кілька рядків перед тим! Виходить, що справді хіба д. Коцовському можна договоритися з народо-вцями, а не людім науки про релігії і не людім переконання в таких справах.

**) Д. Коцовський завважав під сим реченням: „а пустили б тоді і таку галицько-українську печать в Росію?! до чого мова?“

людих Українців", чи існують на світі "національні святощі". Уви і ах! „Profession“ про святощі ані чирк! Молоді Українці признають вагу національності й високо шанують сестатню, та тільки не через те, буцім вона є святош, а через те, що „шкоду для людського поступу од знищення нації грубими ути-скам ім доводить справжня наука“. Інакшими словами: „націю тра поважали, бо вона є річ розумна“, не свята, а розумна... Друге місце згаданой „Profession“ звертає на себе ще більшу увагу: автори „знають і повсяк час на-м'ятають, що тільки матеріально забезпечений нарід може дбати про національно-просвітні справи“... Та це ще не все! автори „Profession“ вважають за нікчемницю українолюбство „аматорів українського народу, української історії, природи, пісень, мови.“ Українолюбці такого сорту (каже Profession) „за своїм коханням не бачать ні темноти, ні бідноти, ні голодної смерті, ані величезного економічного й духового підупаду загалу“... „Таке українофільство для на нашого люду вельми шкодливе“...

Спасителі Русі-України! чом же ви не кричите калавур, читаючи таку сновідь української молоді?? Адже ж це є ніщо инче, як єретичі гадки „Народа“! адже ж це тая сама програма, котру дехто з наших національних няньок анахтемизував яко зрадливу, ренегатську, космополітичну!!

Цікаво, що висловлюючи такі „жолудкові“ ідеї, автори „Сновіді“ звуть себе націоналами. Очевидячки, треба признати одно з двох: або автори „Profession“ несправедливо звуть себе націоналами, або „Народ“ несправедливо зве себе писемом космополітичним. Я вже мав колись нагоду заиримітити, що Росіяне, які добре познайомилися з „Народом“ та с писаннями Драгоманова, вважають їх іменно за націоналістичні. А в тім, сила не в назві. З нас доволі занотування того факту, що молода Україна стоїть на тім самім ґрунті, на яким і „Народ“.

„Народ“ (у ч. 10-м) боїться, чи не виявляє „Profession“ ідей якого-небудь однісінького автора. Не думаю. Судячи по всім ознакам, я не вагаючись скажу, що ота „Profession“ викладає (дуже несистематично) гадки доволі великого українського гурту, до котрого належать найрухливіші з молодих письменників і котрого душею можна вважати найкращого й найенергічнішого споміж сучасних українських діячів. Та того мало: суть

ідей, висловлених у „Сновіді“, можна приписати не то згаданій (доволі великій, повторяю) громадці, ба й ще ширшому колові. Вже здавненька я в тому впевнявся, здобуваючи з різних міст листи з запитам, яким би то способом можна було доставати „Народ“. Та от недавнечко трапилась несподівано одна така оказія, що обмалювала настрій України вже зовсім ярко. Діло от у чому. Під впливом сумних подій у Галичині (таких наир. як справа еміграції селян) був зложений поклик до Галичан, де Українці прохали народовців і радикалів помиритися; признаючи всеьку вагу національності, вони нагадували галицьким народовцям, що не може селянин думати про національність, коли він голодний, і рішучо заявляли, що не вважають русько-українських радикалів за зрадників нації. Під тим покликом було підписалося чимало Українців з різних міст України й Росії, переважно з молодших діячів; підписані становили важних співробітників або передлатників галицьких часописей. Правда, того поклика не одіслано до Галичини*), бо ініціатори вимагали, щоб геть усі підписи були оголошені друком у всіх руських часописах (а на таку вимогу багато людей боялось пристати), та байдуже: тепер уже од нікого не можна скрити факт, що робота галицько-руських радикалів знаходить собі признання на Україні.

Чи варто вдаватися в іще ширші коментарі? Я думаю, що sapienti sat.

Я зстеріг, що не маю на думці критикувати згадану „Profession“. Але одна нотка там є така, що варто на ній спинитися, бо остатнім часом вона лунає на Україні чим раз сильніш: я кажу про ворожу лють проти „українофілів“. Приступаючи до такої делікатної точки, я, щоб усунути непорозуміння, спершу заприсягаюся, що раз-у-раз і скрізь я послідовно говорю по українськи. Учинивши таку присягу, переходю до аполої „українофільства“.

На мою особисту думку, Українцям треба вживати своєї мови скрізь, де тільки можна. Необхідність цієї речі дуже добре показав ш. Драгоманов у передмові до „Громади“ (N. В. і, запевне, в сто разів доказніше, ніж усі шанувателі „святощів“). Тільки ж звати зрадниками тих, хто, працюючи задля України, не говорить

*) Звіщають мене, що в осени він таки, мабуть, одішлеться.

її мовою, а, на мою думку, страшенна нісенітниця. Якщо, напр., Поляки не тільки не дають, а навпаки — поважають прихильників до їхньої нації (се єсть полонofilів, яким тепер являється, напр., редактор „Русской Мысли“), як по Греки в початку цього віку з великою подякою відносилися до філ-елленів, якщо Росіяне є признанням говорять про чужоземців-русофилів, то чому б самі тільки Українці мали з невимовною ворожнечою дивитися на українофилів? чому, замість дякувати, вони мали б їх нарікати ренегатами, зрадниками, злочинцями і т. и. голубливими єнітетами?!

Наперед усього титул „зрадників“ буде й фактично неправильний, принаймні взагалі. Живе собі, скажемо, на Україні чоловіча; його не тільки батьки, а й діти говорили в сім'ї вже не інакше, як по російськи; сам він одержав виховання у російській школі; словом, він є цупяночку почуватися Росіянином, російство вросло в його органічно. Чи ж може тут бути мова про „зраду“? — Ну добре: трохи обмежимо круг „зрадників“, — згодімося звати зрадниками таких людців, котрі знають і вірять, що задля України була б велика користь, коли б уся інтелігенція писала по українськи, і тим часом.... сами пишуть не по українськи, а по російськи, бо за рос. працю можна, напр., здобути більше грошей. Але ж загаль людей, що звуться „українофiлами“ (в повiщому розумiннi цього термiна), зовсiм не такий: звичайно це найщирiшi люди, котрi зовсiм широ пересвiдченi, що писати по українськи, напр., науковi речi — ще порано, та що бiльше користi для України буде, коли їх працi друкуватимуться на російськiй або на другiй мовi. (Беру iменно людей науки, бо їх найбiльше обвинувачують в „українофiлствi“). Пересвiдчайте отаких людей, доводьте їм помилешнiсть їхньої думки, аргументуйте, та не лайтесь! не лайте їх зрадниками! вони тримаються свого способу гадок не з меркантильних виглядiв, а з щирого пересвiдчення. Будьте певнi, що коли ви їх переконаєте розумними доводами, то вони вас послухаються.

Лаяти й клясти „українофiлiв“ не випадає вже й через те, що вони чинять чимало очевидної користi самому „широму українству“. Найбiльший „гріх“ українофiлiв лежить у тiм, що вони свої працi пишуть по-російськи, а не по-українськи. А вже ж гарна ідея не може повернутися в шкiдливу од того, що буде висловлена на цiй, а не на тiй мовi. Історія розвою слав'яництва найкраще нам показує, що

на нiмецькiй мовi можна боротися з Нiмцями та прокидати національче слав'янське почуття навіть ще краще, ніж на якiй слав'яновськiй мовi.... Додати треба також: є чимало й таких речей (особливо в областi науки), що в iнтересах самої України краще буде, щоб про їх писалося на якiйсь розповсюдненiй мовi (бо це буде порукою розвою). До таких областiв науки належить, напр., фiлологiя; а, наскiльки мiнi здається, мiж „українофiлами“ повiщого поколiння є багато прихильникiв iменно фiлологiи.

Дуже мiнi було б сумно, якбишо хтось подумав, будiм я одхиляю людей од українства. А я хочу тiльки нагадати, що до всiх треба бути однаково справедливим. Summ suum que.

А. Хв ко.

Записки Товариства ім. Шевченка.

Видавництво, присвячене науцi і письменству українсько-руського народу. Виярдував Др. Юлiя Целевич. Частина I. у Львовi 1892, ст. 212, цiна 1 здр. а. в.

„Лучче пізно, ніж ніколи!“ мусить сказати не тільки той, хто знає, що Товариство ім. Шевченка існує з 1873 р. а навіть той, хто чув, що воно ще в 1890 р. почало прилагоджуватися до того, щоб стати з комерцеского літературно-науковим. Та погляньмо просто на те, що нам дає I. книжка „Записок“ Товариства.

Тут маємо ми 5 статей, з котрих остання: „Про заснованнє і дотеперiшнiй розвиток Товариства ім. Шевченка у Львовi“, д. Барвінського, мусiла б стояти першою.

Ми з неї почнемо огляд „Записок“ і, на жаль, мусимо сказати, що в ній не бачимо найелементарнiшої пошани до історичної правди, а через те й до громади. Д. Барвінський розказує дiло так, що Товариство ім. Шевченка „поветало заходом девяти патріотів“ — Галичан, що воно основало друкарню перше „на жертви, зложені 33-ма Русинами галицкими“, а потім „нове товариство обдаровали вельми щедрими дарами покійні вже патріоти з України, п-ні Милорадовичева, а опісля Михайло Жученко“.

По правді ж, ще є живі свідки, котрі знають, що дiло було ось як:

В 1873 р. в часи вiденьської виставки, Га-

личину двічі переймав один український патріот, котрий не раз мав пригоду запримітити дуже млявий поступ галицької політики й письменства. Львівські народовці, з котрими він сходився, складали всю причину на бідність галицько-руської громади. Українець взявся добути Галичанам деякі гроші і в сій цілі обернувся до звісної землячки Є. Ів. Милорадовичевої. Та згодилась дати 6000 рублів, але поставила умовою, що б було zaloжено яке товариство, котре б узяло ті гроші. Саме тоді я мусів перейздити через Львів і, позаяк мені довелося перед тим напечатати кілька праць про Галичину в російських періодичних виданнях, то згаданий вище патріот попрохав мене, за згодою Є. Ів. Милорадовичевої, взяти участь, вкупі з лицем, котре мусить привезти ті 6000 рублів у Львів, в написаню статута Товариства. Так і сталося: нас двоє, немов делегати російських Українців, — в усякім разі делегати жертвоувательки, — і кілька Галичан, між ними, намятаю: К. Сушкевич, Вол. Ганкевич, Андрій Січинський, Мел. Бучинський і др. написали проєкт статута Тов. ім. Шевченка. По тому статуту, приступ до товариства був легкий (плата щось 1—3 гульденів у рік), комітет мусів залежати від загального збору членів, і Товариство мусіло зразу стати літературно-науковим, взявшись за видання книг і органу, посвяченого переважно студіям над нашим народним життям.

Не встигли ми, двоє делегатів-Українців, дістатись до дому, як „9 галицьких патріотів“, як їх зве д. Барвінський, захопили гроші Милорадовичевої і зламали умови, на котрих вони були дані, то б то вироблений спільно проєкт статуту, а зложили новий, по котрому вступ до Товариства був затруднений високою платою, власть у Товаристві віддана комітетові, котрий постановляли самозванні основателі, нарешті в Товариства віднято характер літературно-наукового, его головною завдачею признано набуванє маєтку через типографію. Звісно, я мусів протестувати, на скільки давала мені змогу цензура російська, а надто народовецька, — але нічого не помогло з людьми, котрі держались правила: *beatus qui tenet*. Коли я через рік міг побачити того українського патріота, котрому довірилась д. Милорадовичева, то побачив, що єму не було звісно, що власне зроблено з Товариством ім. Шевченка; тільки писали єму зі Львова, що на типографію Товариства треба ще грошей, щось 3000 чи 4500 руб. Після розмов зі мною, патріот згодився випро-

хати в Милорадовичевої ті гроші, але з неперемінною умовою, щоб статут товариства був змінений відносно до того проєкту, який був зложений при моїй участі. Гроші були вислані у Львів, але товариство зосталось при статуті, виробленому „самозванцями“ до самого остатнього часу. Який воно взяло напрямок, видно з того, що воно не схотіло в 1875—76 рр. печатати повного видання Кобзаря Шевченка, навіть за гроші, так що его мусіли печатати в Празі. Тим часом Товариство печатало, для вбільшання маєтку, етикетки на пляшки горілки усяким магазинам у Галичині, наслідникам звісних історичних „орандарів“.

З розказаного видно ясно, яку ролю грали „9 патріотів“ галицьких, котрих величає д. Барвінський в Записках Товариства ім. Шевченка. Окрім другого зла, ними зробленого, вони були головною причиною, чому „Записки“ спізнились на 20 років!!

Коли теперішнє Товариство ім. Шевченка хоче піти по другій дорозі, то воно мусить рішуче струсити з себе дух тих „9-ти патріотів“ і між инчим почати з того, що розказати правдиву історію Товариства, не виключаючи его фінансової історії, в котру мусять увійти рахунки грошей, полученных від Милорадовичевої, рахунки типографії, всіх видатків на літературні цілі, а також історію і рахунки грошей, полученных від спадку Мих. Жученка. Остатнє тим більше потрібно, що по світу ходять різні цифри сих грошей і що я сам чув від компетентних людей, що М. Жученко мав замір оставити Товариству ім. Шевченка 30.000 рублів (Про сі справи я мав пригоду говорити в своїх „Австро-руських Споминах“ і в своїй відповіді на грубости, котрими мене обсипано було в „Дьль“. Та „Дьло“ не скінчило печатати моєї відповіді, хоч вона була дана єму тільки з умовою, що буде напечатана вповні).

А тепер обернемось до других статей в Записках.

Дивлячись на самі имена авторів їх, бачиш, що між ними нема ні одного з поваг народовських, з людей, подібних до згаданих „9-ти патріотів“. Так само сияють своєю неприсутністю в „Записках“ і російсько-українські наукові сили, котрі так-сяк, а все таки проявили себе в останні роки в науці історії, етнографії, лінгвістиці й т. и. України на російській мові. Одно з двох: або вони байдужі до „своїх хат“ в Галичині і значить, що всі розмови про те, як стогне за нею українська інтелігенція —

пуста бляга, або вони не довіряють львівським хазяїнам тієї хати.

Між вкладчиками 1. т. „Записок“ тільки один Галичанин, і то молодий, належачий скорше до радикальної „опозиції“, ніж до народовеского центру.

В додаток, стаття того автора, д. Колесси — „Українські народні пісні в поезіях Богдана Залеского“ — є лишня праця в збірці, бо в усякім разі дає щось нового і нашій, і польській публіці. Між инчим вона показує і те, як відбилась польска шляхта на Україні від народу, коли навіть польський поет-українофіл, просто перероблюючи або наслідуючи українські народні пісні, ніяк не міг вдержати їх характер. До самого викладу д. Колесси ми маємо замітити, що на ст. 126 він пише „Україна“, коли б треба було поставити „Правобічна Україна“. До показу, коли почалиечатись в Росії пісні народні (ст. 146) ми нагадаємо „Пісеньника“ ще XVIII. ст., де бували пісні й українські (Бібліографію див. у Пилина „Історія русскої етнографії“). Далі скажемо, що д. Колесса, як польські писателі, а за ними й галицькі Русини, не точно вживає термінів пісень і дума. Дума є спеціально кобзарська респодія з особним нерівним складом, більше до речитативу, ніж до співу. Власне те, що д. Колесса зве на ст. 152 думою, є пісня, а те, що він зве на ст. 154 піснею, є дума.

Далі де що нового, по крайній мірі на українській мові, дає стаття д. М. Сергієнка „Громадський рух на Україні-Русі в XIII. віці“.

Заголовок статі д. М. Сергієнка трохи за широкий, а вся робота трохи вривкова. Власне д. Сергієнко хотів показати, як в деяких околицях між Волиню, Поділлям і Київщиною, після нападу Татар в 1240 р. проявилось протівенство князям (надто Давиду Романовичу) і мов би охота жити без князів (по крайній мірі Рюриковичів) під прямим підданством Татар. Аналогічно таким проявам знайшов д. Сергієнко і в деяких кутках Північної Русі, що потім стала Московщиною, хоч в кінці праці зрікається всякого рішучого суду.

М. Драгоманов.

(Далі буде).

Іще з поводу статі д. Арабажина.

Прочитавши в „Народі“ замітки д. М. Драгоманова з поводу статі д. Арабажина п. з.

Галицько-руське літературно-общественное движеніє, замітки, с котрими явиновні годжуся, — я все таки вважаю, що де в чому ті замітки неовні і за мало рішучі. Се треба сказати головно з поводу кінця статі д. Арабажина, де сказано, немов би то „въ предупрежденіє возможныхъ разоблаченій былъ устроенъ, за нѣкоторое время передъ объявленіемъ „згоды“, политическій процесъ, съ цѣлью скомпрометировать представителей радикальной партіи („Процесъ Дегеновъ“ изъ Кіева). Д. Драгоманов замічає про „Дегенівський процес“ і угоду народовців тільки, що остатня сталася 1890 р. а перший 1889 р., редакція ж „Народа“ додає до того від себе, що між сими двома подіями нема звязку; між тим як, на мою думку, треба було про се сказати докладніше і доказати, що справді тут нема й не могло бути звязку. Арешти в справі Дегенів вийшли в другій половині 1889 р. і загально звѣсна інтерпеляція руских соймових послів усіх партій в справі переслідування Русинів народовеского, москвофільского і радикального напрямку, в тім числі й жертв „Дегенівеского“ процесу, рішучо промовляє протів слів д. Арабажина. Не можна ж подумати, щоби рускі послы робили таке тільки для замазаня своїх мнимих інтриг протів радикалів! Затим: 1889 р. ще не було зорганізовано радикальної партії; се сталося тільки в початку октябрю 1890 р. Тільки після сего факту, австрійське правительство й Поляки обернулись до галицьких послів-народовців з пропозицією згоди, і тільки в півтора місяця після формальної організації радикальної партії, проголошено „нову еру“ в соймі. Як же-ж могли би угодовескі партії, то б то народовека і Поляки викликати процес протів Дегенів і товаришів, коли тоді ще не було такої укр. угодовескої партії і вона й не знала, що до неї обернуться з пропозицією угоди тай Поляки ледви чи тоді вже думали про таку угоду з народовцями?! Коли ж д. Арабажин має докази на такий донос, зроблений двома партіями на погибіль третій і викликавший Дегенівський процес, то чи слід же було ему говорити про се голословно, не наводячи фактів, та ще й говорити в російських виданнях, про котрі д. Арабажин мусить же знати, що там обвинувачувана ним сторона не має спроможности навіть відповісти ему?!

Українець.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редація
й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Наука від практики західних соціалістів.

Нам приходить ся держати фронти на всі боки. Для одних ми скрайні космополіти, для других — націоналісти, для одних ми революціонери, для других реакціонери і т. н. Найтрудніше в нашому стані те, що ми навіть не можемо втішати себе тим, що „правда, мовляв, завжди в середині“, бо ми знаємо, що правда часто буває і з краю. Тільки з якого краю? Як его шукати?

Ми думаємо, що правди треба шукати тверезим аналізом усіх обставин життя природи й громади, і ся думка часто не дає нам ставати на ті точки, на котрі так легко стають всякого роду доктринери то консервативного, то поступового напрямку. Звідти каміня, котрі часто летять на нас з різних боків, але звідти і оправдань, до котрого ми де коли доживаємо.

Ми мали вже пригоду показати, як недавня увага, звернута французкими і німецькими соціалістами на селян, напр. недавня „хліборобська програма (*programme agricole*) французких соціалістів, — оправдують нас перед нашими сусідами, польськими і російськими „соціал-демократами“, в справі вартости для будущої соціальної реформи „пятого стану“ — селян-хліборобів, на котрих ті сусіди почали було поглядати з погордою, на свій лад шляхецкою.

В остатню хвилю французкі соціалісти дали оправдань і національному елементу в нашій праці. Цілий ряд де-

кларацій гуртових і особистих від тих соціалістів вияснив, що між розумно поставленим патріотизмом і інтернаціоналізмом нема протівенства, що нація такаж сама ступінь до інтернаціоналізму, як провінція до нації, на сходах до великої дороги до солідаризації людської. В кожній країні, в кожній нації розумна людина вибере найвідповідніші способи, як помагати своїм землякам іти по сій дорозі! Нагадаймо, що напр. і в так унітарній Франції соціалісти поклали недавно печатати свою програму на мовах провінційально-мужицких (*patois*).

Також недавно переглянута міська програма (*programme municipale*) французких соціалістів оправдує нашу думку, що тепер, коли соціалізм вийшов з літературних кабінетів у активну масову політику, — на перший план висунулись не так конечні ідеали, начеркані більше або менше математичним способом (чи то комуністичні, чи анархічні), як практичні, поступові способи зміни теперішнього життя громади в напрямку соціальної справедливости.

Муніципальна програма французких соціалістів варта того, що б з неї навести тут важніші точки:

§. 1. Впорядковане шкільних кухонь, де б діти могли знайти за малу плату, або без плати, м'ясну страву між ранішнім і вечірнім ученем; а два рази на рік роздача дітям обуви й одежі.

§. 2. Обов'язок для підрядчиків на роботи для міста потребувати від робітників тільки 8 годин праці на день, із забезпеченням для робітників *minimum* деп-

ної плати, установленого радою міською, по згоді з робітниками.

§. 3. Біржа для праці, содержится робітницькими товариствами.

§. 4. Скасування цда (*octroi*) при вході в місто, для всякого харчу.

§. 5. Скасування податку з малих квартир. Оздоровліня і поправа нездорових квартир на кошт домохазяїнів.

§. 7. Впорядкування родильних шпиталів (*maternités*) і домів для старих і неспосібних до роботи. Нічліжні доми і роздача страви для переходящих робітників, шукающих праці.

§. 8. Впорядкування безплатної лікарської помочі і дешевих аптек.

§. 9. Безплатні бані (лазні) і місця для митя одежі.

§. 10. Впорядкування оздоравливающих станцій (*sanatorium*) для дітей робітників і посилка на кошти громад дітей тих в існуючі вже станції (в лісах, на горах, над морем і т. и.)

§. 11. Впорядкування безплатних адвокатских консультацій (порад) для робітників.

Нагадаймо, що тепер у Французів соціалізм увиходить у життя власне через муніципалітети, котрі во многих містах вже перейшли в руки соціалістичної партії, а також і те, що новий закон про муніципальну автономію спершу пройшов у палаті вибраній в 1871 р. котра заслужила було собі назву реакціонерів-селян (*les ruraux*) тим часом, як в руху паризкої комуни 1871 р. тільки і ясна була ідея муніципальної автономії.

Коли додати до вище згаданих політичних заходів соціалістичних партій в західній Європі такі прояви, як здобування в Швейцарії пропорційного вибору, через спілку соціалістів з другими партіями, котрі тепер знаходяться в меншості, то получаемо оправданне ще одної нашої думки, а власне про те, що основа знаменитого маніфесту комуністів 1847 р. так любленого нашими сусідами, польськими і російськими соціал-демократами, тепер уже зовсім залишена практикою європейських соціалістів. Соціалізм входить у життя не „революційною диктатурою четвертого стану“, — а

еволюційною працею дальновидящих людей всяких станів; не через централізаційний примус (без котрого, як без армії і бюрократії, власне диктатура не мислима), а через свободу, з самоуправою громад, кантонів і т. п. Про те, на скільки життя примусило признати потребу сеї самоуправи навіть тих із соціалістів, котрі звикли говорити про революційну диктатуру, свідчить напр. те, що французкі соціалісти внесли в свою загальну програму параграф: „громада — пані своєї адміністрації“ і що та програма була зроблена при участі авторів маніфесту комуністів 1847 р. Маркса і Енгельса, котрі набули собі репутацію централістів.

Вся отся наука з практики західних соціалістів преінтересна власне для наших сторін, переважно сільських і таких, де говорити про диктатуру малочисленного фабричного пролетаріату зовсім чудно.

М. Драгоманов.

З поводу розв'язання тов. „Січи“ і „Буковини“ у Відні.

Демонстрація против руских єрархів, устроєна деким з молодіжі рускої у Відні, крім кільканадцяти поліційних ревізій, тяганини по судах, арештованя 8 молодих людей із тов. „Буковина“ і кариного слідства виточеного тим людям і обіч них ще кільком студентам з тов. „Січи“, мала ще один наслідок, котрий загаль публіки рускої певно признасть далеко важнішим і більше сумним, бо він доторкає вже не особистих, але загальних інтересів. Се є розв'язане обох руских товариств „Січи“ і „Буковини“, котрих члени (з „Буковини“ мало не ціле товариство крім 2—3 людей) прийняли участь в демонстрації. Розв'язане вийшло з наказу намістництва долішньо-австрійського і мотивоване було тим, що немов би то оба ті товариства устроїли демонстрацію барви виразно політичної і тим переступили статутом визначений обсяг свого діланя. Не знаємо, чи власти найшли які небудь фактичні підстави для такого мотивованя; здається, що не найшли ніяких крім тої одної, що в де-

монстрації взяли участь не тільки звичайні члени, але також деякі виділові одного і другого товариства. Звісно, сей мотив для розв'язання товариства ще зовсім не вистарчає: по закону, товариство не може відповідати за те, що роблять приватно его члени або его урядники. Тільки колиб демонстрація обговорена і ухвалена була формально скликаним збором товариства або хоч би виділом, розв'язане его явилось би оправданим. Що в „Січі“ такої ухвали не було і не могло бути, се показує вже той самий факт, що товариші єї дізналися про демонстрацію ледво на кілька годин перед самою демонстрацією. Не знаємо, як стоїть діло з „Буковиною“, хоч не думаємо, щоб і тут товариші єї були на стільки неосторожні, щоб ухвалювати формально таке діло. Впрочім власти можуть се легко справдити (і будуть змушені справдити), маючи в руках всі книги, протоколи, рахунки, загалом усі ділові архіви обох товариств, забрані підчас ревізій, що відбулися кілька день перед розв'язанем у обох товариствах. Значить, не виключена надія, то наказ намісництва буде взятий назад і що оба товариства ще не пропали і зможуть знов увійти в житє.

Та поки що все таки факт фактом, що галицько-руська колонія у Відні лишилася без своїх загальних організацій крім одного товариства „Громада“, заснованого вже підчас „нової ери“ деяким із бувших січовиків, товариства не студентського а зложеного переважно з живучих у Відні ремесників. „Громада“ має виразний характер народовско-клерикальний: головою єї є о. Сембратович, ректор грк. дух. семінарії віденьської а головний єї основник і публіцист сновняє при семінарській церкві функцію дяка. Щоб „Громада“ могла на час *interregnum* або й на далі статись осередком духового життя всеї галицько-руської колонії у Відні, про се нема й мови вже хоч би для того, що товариші єї щільно дбають про те, щоб не приймати між себе нікого, хто не годиться з клерикально-народовским способом думання їх власної більшости. Доказ на се маю в торічнім виключеню одного молодого студента, звісного вже потроха і в письменстві, В. Шу-

рата, котрого з разу головний верховодець „Громади“ запросив у члени, але опісля, по прочитаню одного реферату в товаристві виділ об'явив непринятим, добачивши в его поглядах щось там неправовірне і єретиче.

Будь що будь, факт такий, як розв'язане двох огнищ життя руского у Відні заставляє нас подумати троха основніше над тим, чим були ті товариства для нашої суспільности, що вони внесли або силувались внести в неї і чого б ми в разі їх відновлення в праві були по них надіятися. Се тим більше на місці, що оба ті товариства швидко мали обходити 25-літній ювілей свого існування і лагодилися зазначити ті роковини якимись памятковими виданнями; спеціально що до „Січі“ знаємо, що один з єї товаришів зібрав багатий матеріал для єї історії, котра певно була б карткою, тай то не найменше важною і цікавою, з історії розвитку нашої галицько-руської суспільности за останні 25 років.

Та поки ще ся історія не написана, стрібуймо хоч в загальних нарисах уявити собі фізіономію „Січі“ в єї розвитку. Заснована в одній з великих європейських столиць в часі найбільшого підйому народно-українофільського руху серед галицько-руської молодіжі „Січ“ за весь час була не тільки зеркалом, в котрім вірно відбивалися течії і зміни думок та поглядів серед галицько-руської молодіжі, але була й живим огнищем, котре в той галицько-руський матеріал вносило й дещо свого, нового, що з konieczности мусіло приченитися до него в такім великім центрі цивілізації, на такім великім роздорожю течій духових, як Відень. Оттим то розвиток духовий „Січі“ живійший, чергованє пануючих напрямків серед єї товаришів швидше, ніж у Галичині, бо їх логічна диференціація приспішуєся далеко сильнішими посторонніми, західними і східними впливами, ніж се могло бути в Галичині.

Чисте народовске українофільство перших основників „Січі“ дуже швидко тут пережилося: вже за пару літ одна часть товаришів, з Цеглинским і М. Подолінским почала хилитися до того типу галицького народовства, котрий тут запанував тепер, коли тимчасом друга часть,

котрої найкращим представником був О. Терлецький, обертався критично до самих основ того народоветства і звільня від українофільства переходить до широких дискусій над теоріями загальними: дарвінізмом і соціалізмом. На лихо, сей логічний і широкий розвиток був перерваний бурею, що стряслась над деякими товаришами „Січи“ в р. 1877 і опісля не міг уже вкочити в давню колію. Від дискусії над широкими теоріями товариші „Січи“ не перейшли, як би сего можна було бажати, до детального розсліду й їх основ і до їх приложення спеціально в нашій краю і серед нашої суспільности. Протинно, пригноблене духове, що зананувало було у нас при кінці 70-тих років, відбилось і в „Січи“ переситом і обридженем до всяких широких теорій і таєзваним „висміюванем віссеншафтів“. Напрямок сей у декого з товаришів „Січи“ вироджувався в формальний цінізм і повний пігілізм ідейний; другі, живійші, кидалися сюди й туди, хапалися то за ідею славянської взаємности (видавництво „Слав. Альманаха“), то за захвалюване самих тільки фахових студій, поки аж в початку 90-тих років галицько-руський радикалізм не вніс в „Січ“ нової духової течії. Та ся течія оказалась надто слабою для того, щоб двигнути „Січ“ до нового життя. Радикалізм галицько-руський є впливом не стілько широких наукових теорій, скілько детальним пізнанем потреб і бажань самого галицько-руського народа. Се напрям як найтісніше звязаний з місцевими галицько-руськими обставинами політичними, громадськими і економічними; програма его, в значній часті тільки сістемізоване того, чого бажает і домагається сам народ, не може доволити людей широких теорій і простолінійних доктрин, видається їм у многому неконсеквентною і сорокатою. А традиція „Січи“, як показано висше, лежала іменно також в широких ідеях, котрі впрочім часто бували тільки широкими фразами. От тим то не диво, що й радикальна програма швидко дочекалася від товаришів „Січи“ критики власне з того боку. Одні примірювали єї до програми соціальної демократії, другі до крайне націоналістичних програм в роді молодеческої „короли св. Вацлава“; для о-

дних і для других наша програма вишла за короткою, одні і другі виносили в неї свої поправки, котрі в більшій або меншій мірі змінювали всю єї суть. Розрив Австрії на самостійні національні державки з особними міністерствами і парламентами — і пролетаризація мас мужицких як пожаданий ступінь до соціально-демократичного ідеалу — отсе два полюси, до котрих зводилася січова критика нашої програми; інтересно, що оба ті полюси часто сходилися і годилися в одній і тій самій голові, але звісно, як ідеї зовсім далекі і фантастичні, не ворухили чуття і не обовязували до нічого практичного.

От тим то не диво, що виголошуючи такі теорії та займаючись своїми фаховими студіями (переважно медициною), товариші „Січи“ у всіх інших поглядах оставалися в переважнім числі людьми зовсім неосвіченими, Галичанами і рутенцями в повнім значінню того слова. Віддаючись пильно „студіюванню життя віденьського“ по ресторанах, кнайпах та кафе-шантанах (по мірі грошевих засобів), більшість їх по кільколітнім побуті так і виїжджала з Відня побувавши хіба раз-другий для цікавості в обох надворних музеях а не бувши ані разу в надворній бібліотеці. Навіть в університетській бібліотеці дуже рідко можна здибати Галичанина-Русина. Богаті матеріяли, нагромаджені в Відні для вивчення не тільки загально-європейських справ, але навіть спеціально Галичини, для наших Січовиків за весь час істновання товариства були terra incognita; проте, щоби хто небудь з них трібував добатися до архівів, до рукописних збірок і т. і. — навіть мови не було.

В звязку з тим стоїть ще одна справа дуже важна і дуже делікатна. На відомість про розвязане „Січи“ кождий, хто ближе знав се товариство, зараз подумав: що станеся з бібліотекою „Січи“? Бібліотека ся довго становила гордість і славу того товариства; історія єї збогачення особливо книжками російськими розказана була пераз д. Драгомановим, між інчим і в его Споминах. Після всего, що писано і говорено про ту бібліотеку виробилася загальна думка про єї добірність і єї велике цивілізаційне зна-

чине. Нехай вільно буде міні, по докладнім огляді тої бібліотеки не довго перед розв'язанєм „Січи“ сказати своє слово про єї теперішній стан і єї значінє.

Бібліотека „Січи“ в теперішню пору зовсім не велика: вона міститься в шести невеличких шафах, далеко не щільно заставлених книжками. Та се ще не значилоби нічого. Далеко гірше те, що вона зовсім не добірна. В єї складі відбився ненормальний розвиток товариства. Широкі замахы в різні боки без видержки хоч би в однім. В часи заінтересованя дарвінізмом закупилено декілька праць природничих, виписано гарний журнал дарвіністичний „Kosmos“, та по 2—3 роках унудобанє скінчилося, виписуванє журналу перервано на половині року, одержаних випусків абсолютно ніхто не читав, усі номери звязано мотузочкою і як купу непотрібного паперу зложено на дно шафи. В іннім часі хтось з товаришів вичитав, що виходить цінне виданє „Allgemeine deutsche Biographie“. Давайте виписати єго! І виписали, одержали кільканадцять випусків і перервали мабуть на половині букви Д. Бо і по що було далі виписувати, коли виданє є в кожній публичній бібліотеці між підручними, коштує багато, а в додатку в самій „Січи“ абсолютно ніхто ним не інтересувався, так що одержані випуски так само як і „Kosmos“ навіть не оглянувши, з книгарськими квітанціями під обложками, звязано мотузочкою і як другу оздобу бібліотеки положено на дно шафи і з часом похоронено під купою всяких так само непотрібних паперів.

В загалі у всім складі бібліотеки, де добору книжок доконували самі січовики, видно крайній нєлад, брак провідної думки, ділеттантське хапанє в різні боки, іноді купованє книжок більше для моди, ніж з потреби, брак комплетів, що свідчить о браку постійного інтересу для даного видавництва. Більше систематичности видно в доборі книжок присланих із Росії: тут справді пізнати, що добирали книжки тямущі люде. Ряд видань по історії, кілька збірок етнографічних матеріалів южноруских, великоруских і білоруских, дещо книг по статистиці, соціалним справам російским як община і т.і.,

ряд цінних журналів поступового напрямку, колекція лішних російських беллетристів. Як бачите, добір такий, що може з найліпшого боку зарекомендувати російську культурну роботу. І справді треба сказати, що се й є а властиво була найцінніша часть січової бібліотеки, і що іменно та часть мала чималий вплив на розвиток літературного смаку в самій Галичині (оговорюсь зараз і мотивуватиму дальше, що тут і там вплив той все таки був згядно досить невеличкий і не тривкий). Особливо беллетристика російська читана була пильно Січовиками, а ще пильнійше їх свояками і своячками в Галичині: розійжджаючися до краю на вакації вони возили з Відня твори рос. беллетристів з собою до Галичини і тут вони йшли з рук до рук — і дуже часто не вертали вже до першої руки. От тому то єя іменно часть січової бібліотеки є нині тільки масою фрагментів і шматочків здекомплетованих видань. Новіших видань нема, з давніших полишалися хіба розрізнені томи. Хотівши нині з тої купи врикків зробити щось похуже на бібліотеку треба більшу часть книжок справляти на ново.

Пощастилося й журналам: бодай на деяких видно сліди, що в товаристві інтересувалися ними. Книжки деякі переплетено (а може вони й прислались такими з Росії?), на деяких непереpletених видно, що їх читали: картки декуди порозрізувані. Та все таки загалом сказати можна, що того, що в тих журналах було найінтересніше для освіченого чоловіка і Славянина, ніхто в Січи не читав, що про комплетованє річників журналів дбали мало а про старанне їх захованє ще менше. Книжки переважно не переплетені, пообривані, покидані як будь. Про етнографічні, статистичні і інші того рода праці і матеріали ніщо й говорити: ними в „Січи“ ніхто не цікавився: як їх прислано з Росії, так вони, не порозрізувані, нерушані стоять і доси.

Скажу коротко: на мене, бібліофіла, бібліотека „Січи“ в тім стані як є тепер, зробила дуже сумне і прикре вражінє. Що тепер товариші січові з неї дуже мало користали, сего не треба й додавати. Тепер бібліотека „Січи“ в самій „Січи“ і в Відні не має й того значіня, яке

мала або могла мати перед 20 роками. Для західно-європейських літератур там є величезні бібліотеки університетська й надворна; ся остатня має надто багатий засіб книг чеських, польських, галицько-руських, словенських і хорватських, котрі получає обов'язково: про повноту і добре переховане екземплярів ніщо й говорити. А що до книг російських, сербських, болгарських, румунських і т. і. загалом що до книг по славянознавству то бібліотека „Січи“ є по просту дитячою іграшкою супроти тої бібліотеки, яку заснував і в протягу кількох літ згромадив проф. Ягіч при славянській семінарії на університеті віденському; а вступ до тої бібліотеки, як також до багатой приватної бібліотеки самого проф. Ягіча так само легкий, як і до бібліотек публичних.

Коли б наказ розв'язання „Січи“ не був скасований, то по статутам бібліотека мала би перейти у Львів на тов. ім. Шевченка. Хто знає, чи се й не було би найліпше. Для держання і систематичного доповнювання бібліотеки конче потрібне є товариство людей осілих в однім місці; таке товариство, як „Січ“, де що року прибувають і відбувають нові члени, головню люде молоді і мало освічені, для того зовсім не надаєся. А треба знати — говорю се особливо для Росіян, котрі під назву товариства підкладають звичайно свої російські поняття — що товариство студентське у нас зовсім ще не значить зв'язок людей однакових поглядів і інтересів духових, значить, і людей спосібних і охочих до якоїсь спільної духової праці. У нас вступають звичайно в товариство студентське, особливо у Відні, всі студенти одної народности, а коли навіть вони діляться на відтинки політичні, як „Січ“ і „Громада“, то звичайно буває так, що в кождім товаристві є 1—2 люде з більш або менш виробленими думками, провідники, а решта йде за ними з особистого уподобання, мало входячи в аналіз яких небудь політичних або других думок. Наші товариства, особливо у Відні, є мимовільною копією німецьких буршеншафтів, котрих головна ціль — п'янство і поєдинки; от тим то в кнайпі й є головний „суголосний ґрунт“ наших віденських товариств, а „комерс“, т. є. п'янство

переплітає промовама на які хто хоче теми, є головним тіпом їх товарискої роботи, головним єї об'явом. Що для такого життя бібліотека така, про яку думали Українці, зовсім непотрібна, здається, ніщо й говорити. Кнайпове житє, на яке з конечности засуджена приїзжа молодіж у Відні, затіснене духових інтересів до фахового Brotstudium (внучуване медицини робить і се конечним, бо абсорбує студентови мало що не весь день, а з Русинів до Відня йдуть майже самі тільки медики), і переживуване широких, абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників, отсе, по мойому, три головні причини безплідности „Січи“ для історії розвою галицької суспільности. Хоча від самого засновання загально привикли вважати „Січ“ авангардом галицько-руської суспільности на дорозі до поступу, то все таки по 25 літах єї існування треба сказати, що здобуток єї праці і в людях і в ідеях дуже і дуже малесенький. Правда, вона видала двох поважних учених спеціалістів, професорів Пулюя й Горбачевського, котрі, хоч нині працюють серед чужих людей, може ще зможуть повернути свою працю й на користь рідному народови. Вона видала ряд спосібних і добрих лікарів-практиків — та се мабуть і все. Та сєж тільки потверджує те, що сказано више про затіснене духових інтересів до спеціальних фахових студій. Помимо поступової барви „Січи“ ми бачимо єї бувших членів між ініціаторами і поборниками знаменитої „угоди“; назви бувших соціалістів січових читали ми під адресами довірія д. Романчуковч; бувші члени „Січи“ висмівали письменні змагання нашого жіноцтва до духової і громадської самодіяльности і називали ті змагання (мірячи їх власною мірою) згідно „модною парасолькою“; вони калічили в перекладах знамениті твори російських і європейських писателів обрізуючи Гончарова і Достоевського; вони виступали оборонцями „продукції домашнього коленкуру“ в галицько-руськім письменстві в противенстві до дорогих заграничних шовків, на котрі б то в нас іще нема попиту. Не уймаючи ні в чім заслуг тим немногим спосібним і щирим людям, що в різні часи бували душею

„Січі“ і силувалися двигати її наперед, ми все таки мусимо сказати, що школа „Січі“ ані в самій масі товаришів ані навіть в тих чільних двигателях не виробила тої твердості переконань, ясности поглядів і незломности характерів, без котрої ані у нас ані нігде на світі купка людей хоч і як теоретично освічених не може мати доброго і тривкого впливу на окружающую суспільність.

А щож сказати про „Буковину“? Товариство се, довгі літа обскурна організація землячків буковинців без виразних політичних тенденцій набрало політичної і то ярко московільської закраски аж по розв'язанню галицко-московільської „Основи“. Під проводом таких людей, як Дудикевич і Алексевичі воно дійшло до негачії всего що малоруске, до вживання російської мови в конверсації і писаннях, та заразом до такого погляду (толкував міні єго торік обширно д. Алексевич), що що б відновити наш властивий, національний образ, треба нам скинути з себе всі культурні шкаралуці і статися „настоящими Руссакми изъ X. столѣтія“. Das Ding lässt sich hören, як каже Німець, боже се, хоч до гори ногами обернене, а все таки признане, що пізнійший розвій руского племене, се диференціація на дві народности. І хто знає, чи люде в роді д. Алексевича і Яворского, припустивши цілковиту щирість їх московільських переконань (а не лавивши в їх душі і судячи після невеликої з ними знайомости я не можу стати рішучо ані за таким припущенням ані против него), коли б були в часом переконаніся, що вернутися в X. вік „прарускости“ годі, а перескочити одним махом через межі намежовані 8 віками історії також годі, не булиб пристали до якої небудь реальної праці на місцевому, галицко-руському ґрунті. Поки що такої реальної праці від них ніхто не бачив; навіть фахові студії їм зовсім не пахли. Один із них, записаний на виділ філософічний, на курс славянознавства, не знаю, чи за час свого пробування в Відні був два рази на лекціях. Бляга зайідала їх, а може й ще дещо гірше. По за фразами о „русскомъ отечествѣ“ і „цилизаціонной миссії Рос-

сії“ крилося повне незнання того отечества. Чи катастрофа, яка постигла оба ті товариства, поправить їх в чім небудь? Не знаю і не беруся пророкувати, та здається, що навряд. Такий характер і така діяльність тих товариств впливають з могутних обставин. І в інших славянських товариствах не ліпше, особливо там, де приїзжа молодіж не находити опори в семейному життю своїх старших, постійно в Відні осілих земляків; се остатнє буває у Чехів і для того ческі товариства студентські стоять найліпше. Щож до Русинів, то моя думка така, що до Відня слід іти тільки старшим уже студентам, для довершування студій на рік-другий; молодші, початкуючі дуже легко улягають численним покусам віденьського життя і або зовсім пропадають, або тратять багато часу, грошей, здоров'я і моральної сили, т. є. таких річей, котрих і у нас в краю здалосьби як найбільше. Для людей з добрим початком загальної і фахової освіти (а такі початки можна тепер здобути і у Львові і в Кракові і в Чернівцях), для людей в троха дозріліїших літах і з більш виробленим характером Відень як місце для доповнення і розширення студій книжкових як і знання людей і світа — неоцінений; для початкуючих аж надто часто буває вбійчий.

Іван Франко.

Шевченко в чужій хаті свого імені.

(Конець).

Найгірше наплутав д. Огоновский як коментатор ідей Шевченка. Дивного тут нічого нема. Д. Огоновский гр. к. піп, підлежний церковній дисципліні, і через те мусів або не братись за видане „Кобзаря“, або взявшись мусів як можна оббіляти себе перед своїм начальством, і через те мусів або стати з Шевченком до полеміки, або приблизити єго до себе всіма правдами й неправдами. Неправдам же д. Огоновському було в кого вчитись: ріас fraudes (побожні обмани) — річ споконвічна в певних кругах, і ми вже мали пригоду показувати,

як уживає сего способу д. Огоновский в цілях національних.

Звісно, виробляти „побожні обмани“ перед самими текстами творів Шевченка річ досить невдячна, котра скорше всего може підвести самого видавця під сміх публіки, — а все такі хто небудь та піймався і хто небудь може й похвалить проби коментатора.

Найтяжчий був стан д. Огоновского перед „Гусом“ та „Світе ясний...“ Д. Огоновский мусів признати, що в „Гусі“ Шевченко заявив погляд, який осуждався догматами римско-католицької церкви, та скида відвічальність за те на православ'я Шевченка, котрого властиво в „Гусі“ зовсім нема! Далі д. Огоновский, проти свого звичаю, прямо вже збива Шевченка такими словами, що в двох частинах „Гуса“ „поет не проявля епічного спокою, дарма, що просив Бога, щоби благословив нетверді його руки й слово тихе“. Молитва, значить, не дійшла в такій печестивій справі! Та тільки в якому ж творі Шевченко проявив „епічний спокій“? Зваживши, що й сам Гомер, з поводу котрого старі схоласти видумали „епічний спокій“, іноді виходить з него, — спитаємось навіть: який поет проявляв завше такий спокій?

З поезією „Світе ясний“ вийшло в д. Огоновского вже просто комічно: він каже, що тут Шевченко, явившись прихильником позитивізму (?!) каже братові“ і т. д. (Д. Огоновский в двох місцях пересказує від себе поезію Шевченка, як подібне робить не раз: на віщо?) Та-ж у тексті той „брат“ є просто сам світ, бог-світло, а не хто другий! Д. Огоновский вбача в сій поезії Шевченка „позитивізм“ (!) і каже, що „І. Франко рад-би (?) сю оду (?) назвати вітхненною апотеозою світла, поступу й свободи“. Ми ж скорше „раді“ б були признати в сій поезії прорив у поета почуття, середнього між тим, яке руководило анабаптистів-іконоборців XVI. ст. і тим, яке почували ті деісти часів Робесп'єра, переробляючи католицькі церкви на храми бога-розума. І ті, і другі почуття для теперішнього вільнодумця, котрий дивиться на релігії з історично-еволюційного погляду, — річ уже перешита. Тепер позитивісти та інші віль-

подумці не топлять пічей іконами, а збирають їх в музеї культів, в роді напр. паризького Musée Guimet, котрий ми беремо сміливість рекомендувати у-вазі д. Огоновского...

Частіше всего д. Огоновский змагається виставити самого Шевченка як можна консерватором і при сему покликуює й на мій суд. Я мушу рішуче за-протестувати против способів д. Огоновского, як проти свідомого перекручування моїх думок і навіть яснisiньких слів. Сі способи тим менше джентльменські, що моя стаття про Шевченка не може ширитись в Австрії, тоді як видане д. Огоновского доступне всякому. *)

Я в своїй статті „Шевченко, українофілі і соціалізм“ виступав тільки проти проб виставити поета взорцевим для нашого часу активним політичним діячем, маючим сталу філософську доктрину, а надто соціальним революціонером, — але я зовсім не думав говорити того, що мені приписує д. Огоновский. Я напр. не бачив у Шевченку активного політика-революціонера, тільки ж для всякого ясно, що в фантазіях своїх Шевченко найчастіше являвся революціонером, і до висилки і опісля. Якої ще більше треба революційности, як та, котра вилилась у „Заповіті“ або „Я не нездужаю“? Я казав, що Шевченка не можна вважати за соціаліста в теперішньому смислі сего слова, головню через те, що Шевченко зовсім не був ознакнений навіть з тими соціалістичними теоріями, які викладались в его часи в Європі. А д. Огоновский пише таке: „Драгоманов каже, що Шевченко не був соціалістом, ба він заявляє, що соціалізм на Україні не може розвиватись гаразд, бо „в нас справа соціалізму мусить іти поруч із справою ви-ратування своєї породи, з новим нарождінням національним“.

По правді, д. Огоновский підроблює наші слова, при чому хоче вбити наші-

*) Д. Огоновский в загалі досить безцеремонно користується поліцейськими порядками для своїх партійних цілів. Так він напр. сміло видає за своїх одиомисленників в незгодах з „позитивізмом“ і радикалізмом і людей, живущих у Росії, і ставить їх в альтернативу, або теріти таку виставу, або подавати на себе доноси. (Див. напр. ч. 4 „Зорі“ за с. р.) — М. Др.

ми словами двох зайців. Тим часом, коли хто загляне в два місця нашої статі, котрі так вільно звів д. Огоновский в одно, то побаче, що ми тільки й сказали: 1) що Шевченко не був соціалістом, а 2) що в нас справа соціалізму мусить йти поруч з національною, а з наших слів не виходить ні те, як каже д. Огоновский, що 1) в нас „не може соціалізм розвиватись гаразд“, ні те, що б 2) Шевченко не зробив почину новому радикальному демократизмові, хоча й підніс протест против кріпацтва“. Власиво справа розвитку соціалізму в нас не належить до нашої теперішньої розмови з д. Огоновским, а про те, що б Шевченко хотів тільки, що б знесено було кріпацтво, всякий безсторонний скаже д. Огоновському, що він приписує Шевченкові дуже мало. Шевченко не був економістом і політиком, він найбільше плакав за наших мужиків від того, що тоді всіх найбільше боліло, від кріпацтва, але ж він виразно говорив про те, що б не було ні панів, ні хлопів, а була рівність і братство, то б то рівність і воля політична й економічна, і в сему був безспорний радикал-демократ, в думках котрого були початки і новішого радикального демократизму, навіть соціального, по крайній мірі на стільки, на скільки було їх в думках радикальних діячів великої французкої революції, або писателів як Ж. Ж. Руссо. Безспорно, Шевченко зробив почин і новому нашому радикальному демократизму далеко більше, ніж новому народовству д. Огоновского, Барвінского і др. діячів львівського товариства ім. Шевченка!

Також само даремно д. Огоновский ховає за нас, коли хоче допевнити, що Шевченко, навіть у Марії „не порвав зовсім з догматами церкви“, хоч поряд з тим киди в невірному смислі слова Дюран про фальшивість основи сеї поеми. Дюран розуміла власне неісторичність фабули, з powodu чого можна сказати, що певної історії Ісуса і матері єго і ніхто не має, через що і Дюран каже про Шевченкову історію: може фальшива. Я ж не признавав у Шевченка тільки постійного, консеквентного раціоналізму, такого, який дає тепер студія

історії релігій, та вказував на „біблеїзм“, котрому зостався вірним Шевченко, а не думав убачати в творах нашого поета другої половини єго життя вірність „догматам церкви“. Ті догмати власне з „біблеїзмом“ мають дуже мало спільного, бо і в свій час вирости на ґрунті неоплатонічнім, елліно-египетським далеко більше, ніж на біблійським, навіть новозаконнім. Коли виключити такі явно пізніші приписки, як кінець євангелія Матвія (XXVIII. 1—9 і д.) то в усьому новому Законі хіба в творах, приписаних апостолу Івану, знайдуться сліди церковних догматів, по крайній мірі одного, що Ісус—Слово (*λογος*) божє. Старий Закон нічого спільного з тими догматами не має. Через те, — як се певно відомо й д. Огоновському, — в Європі вчимо „біблеїстів“ (по своєму навіть християн), деїстів, котрі ніяких церков, а тим паче догматів церковних не признають. Шевченко, коли вже катехізувати єго релігію, а надто в остатні часи, скорше всего явивсь би деїстом, котрий ледви-ледви держиться за християнську традицію, ради ідеї демократичного месіанізму, котра по часті в ній проявлялась. В такім умовнім смислі Шевченко в Марії зве й Ісуса „святим, истинним богом“, в чому не дуже то відділяєсь від Ренана, котрий те ж зве Ісуса і старших пророків палестинських божественними істотами. З таких на пів-поетичних, на пів-аллегоричних епітетів ніякої догматики не збудуєш.

Всі отсі апологічні та полемічні заходи д. Огоновского відвели єго від прямого обов'язку характеристики поета, як морального індивідуума і єго відносин до своєї сучасної громади, навіть літературної. Погляд д. Огоновского на особу Шевченка занадто богомазний, тим часом, як навіть поверховний, але все таки критичний погляд на деякі поступки єго показує і несимпатичні точки. Так напр. поступки Шевченка в справі висліджування любощів прапорщика И. в Оренбурзі далеко не достійні. Не дуже симпатичні і заходи Шевченка одружитись і обертати єго з дівчатами, до котрих він сватався і на котрих сердився, коли вони не хотіли виходити за него. А д. Огоновский так на віру Шевченка по-

вторя, що ті дівчата „зледащили“. Дивненьким вдався і цілковита мовчанка д. Огоновського про те, що Шевченко і в останні роки життя, коли був серед людей далеко не „мочемордних“ все таки жив не в міру і тим прискорив свою смерть. Як і завжди, вина за такі хиби падає не так на особу, як на обставини візросту, а все таки подібних хиб біограф не може пропускати. В цих інстинктивних зостатках старосвіцького погляду на жінку, як на слугиню, і в звичках мужицько-міщанської і дрібно-чиновницької „неблаговоспитанности“, д. Огоновський скорше б знайшов джерело і тих цинічних плямок, котрі пройшли по деяким творам Шевченка далеко більше, ніж у „позитивізму“, котрий в них не винен.

Ідолопоклонність нарешті не допомогла д. Огоновському виставити сильні боки Шевченка там, де дійсно можна було їх виставити. Ідейно-літературна індивідуальність Шевченка могла б бути показана далеко ясніше, ніж се бачимо в д. Огоновського. В своїй „Історія літератури рускої“ д. Огоновський виставив Шевченка в середню добу його життя дуже вже учеником Костомарова і товаришів Кирило-Методіївського Брацтва, до котрого формально Шевченко не належав. Тепер д. Огоновський трохи згладив таку постанову фігури Шевченка, та все таки вдержався при старих рамках свого оповідання і мало використовував тими матеріалами, які недавно опубліковані про Костомарова і його кружок, і між инчим видимо не знав автобіографії Костомарова, ні продиктованої Над. Білозерській і напечатаній нею в „Русской Мысли“, ні тої, з котрої велика частина напечатана в книзі „Литературное наследіє“. Не споставив д. Огоновський з даними біографією Костомарова навіть хронологічних і географічних поміток під ріжними творами Шевченка, писаними перед 1847 р. А з сего всего матеріалу виходить, що Шевченко, ходючи по світу і сходючи з усяким людом, де що собі виробив, незалежно від Костомарова особисто і сам приносив дещо нове в кївський кружок. Се видно і з статі Костомарова „Воспоминаніе о двухъ малярахъ“.

З усього сказаного виходить, що не-

ма рації величатись новим виданем „Кобзаря“, зробленим товариством, котре спеціально означило себе іменем славного його автора. Та все таки після тих добровільних обкусів, яким ще недавно підпадали самі тексти „Кобзаря“ в виданнях львівських Шевченкопоклонників, і се видане можна вважати за великий поступ. По крайній мірі світло „Кобзаря“ все ж таки поставлено перед люде — на стіл, а не сховано під стіл. Решта прийде!

М. Драгоманов.

Причинки до пояснення еміграції.

(Кінець).

Одного дня, як копала ся панська бараболя, дивлюся: йде від бараболі один господар вчаснійше ніж другі: „А то що вам? — питаю — Вже може вдівилисьтеся, чи вже вам досить, що так вчасно йдете? „А щоб його Бог скарав, драба! так мі сунув в груді, ані дихнути, — каже господар. „Хто? — питаю. „А чорт його знає хто“ — каже господар — Чи то може який вірник чи може новий роньця. От якась паскудна жидюга!“ „За що ж? — питаю. „А чорт його знає за що! Кізав, що з те бараболю висинав, чи щось. Але чорта зісьте, що му подарую! Зараз завтра йду до дохтора, бо мі болить, і зараз заїзду до суду! Я єму сто свідків поставлю на то, що я нічого не винен, а він як вдарив кулаєм мене в груді, так що впавим“... На другий день, скоро світ, йде той сам господар з цілою родиною знов до панських бараболі. „А що — питаю: вже йдете до дохтора? Таже то дуже рано: дохтор спить і в суді ще слять! — сміюся. „А най му Бог звидить і заплатить за мене! — каже той господар — де мені з ним пробуватися!“ „Коли так — кажу — то, щоб той жид мав розум, то нині ще б більше вас бив! А ви — кажу — не маєте, Богу дякувати, з свого звідки жити? А вам тре заробляти?! Ви не маєте своїх бараболі?! Певно вам зазкридло, щоб другий не заробив і йдете, що сила перешкоджає бідним!“

— О тож, як бачите, — каже перший — що хлопці своєму лиху по часті і сами виноваті; але взяти то на розвагу, то не сами, але їх темнота. Хлопи по нас собою видять тисячні приклади, що чоловік як звир має жити, тільки про себе дбати та слабшого на свою користь зайідати. О тож і хлопці дужші старають ся біднійших гірше біднити. І бідні тому лиху не в силі опертися, не в силі свої нужді зарадити, і не мають навіть права за собою рішучо опіюватися, ні на свої кривди виразно поскаржитися, якби недітні діти; а їх опікуни на їх болі і жа-

лі байдужні. І аж тепер приходять для бідних не витримана година.

— Як то ви говорите — каже четвертий — що ніхто про бідних не дбає? я чув, що в осени дійкали про якусь заемогу для бідних?

— Дійкали.... і може де котрі дістали, за то не перечу; — каже перший — але я знаю от що. Якось по ярих жнивах закликав наш пан віта до двора на якусь там пораду. На другий день ходив присяжний по селі і розказував людям, що прийшло від староства до пана 80 ринських на заемогу для тих, що були в Росії. „А то чому тільки для тих?“ питають люде — А ті, що не були в Росії, нехай гинуть, чи як?... Таж в нашім селі є десять раз тільки бідних, що не були в Росії, ніж тих що були...“ (бо з нашого села що йно були люде рушили тай шандарі запинили.) Я не знаю, чого то так, — каже присяжний — але виразно пан казав, що тільки для тих... А тим знов, що були в Росії, присяжний казав, що коли хочуть заемоги, то най йдуть в гору і лупають камінь на бруковане дороги, то за то дістануть денне по 25 кр. заемоги, „бо — каже присяжний — щобисьте по тім не казали, що не маєте звідки жити: немає зарібків!“ Така заемога ніяким способом не виплатилабся, бо самих чобіт при лупаню каміня тре подерти за 25 кр. (босому при каміню робити ніяк) а на поживліне і одіж де взяти? По другому: з тих людей, що ходили в Росію, була більша часть неспосібна до лупаня каміня, бо межі ними що найбільше було жінок та дітей. По решті, то було ще тогди, як на ланах копалася бараболя, та була ще по лісах робота при садженю та чищеню дерева, де батько міг з цілою родиною йти на роботу і кожде заробило 25 кр. І не пішов ніхто по заемогу.

За місяць закликав знов пан віта до себе. „А що — каже — віте, казалисьте тим дурням?“ „А якже, прошу пана! — каже віт — Посилавим присяжного до них“. „А що ж, не лупають?...“ каже пан. „Та ні! прошу пана.“ каже віт. „Не хочуть?..“ каже пан. „Та певно!“ каже віт. „А якжеж буде?“ каже пан. „А я знаю, прошу пана?“ каже віт. „Ну, то тре гроші відіелати назад до пана старости?“ каже пан. „А я знаю, прошу пана, — каже віт — Та най пан роблять, як знають.“ І вже десь до нині слуху не чути про ту заемогу.

— Без такої заемоги можна обходити ся — каже четвертий. Я знаю, що як господар наймає людей до лупаня каміня, то платить їм по 50 кр. на день і дає таке поживліне, що коштує других 50 кр. а не 25 кр. бо ту тяжка робота. Я зрештою тому не дивую, бо дехто має в тім свій інтерес. Раз — що якби плату підвисшити на публичні роботи, тоби випадало панові і на своїх роботах підвисшувати, по другому — як гроші зверне назад, то дає тим знати, що він дає в своїм селі добрий заробок, і що людям добре ся поводить та таки, як пани кажуть, хлони з роскоші, з

лінивства тікали до Росії, не з бід. Але ж в тім не цілком власть панска. Таже є в селі власть громадска — рада громадска, таж ті повинні старатися, аби в своїм селі бідним помагати. Таж гроші виразно прислані на заемогу для бідних, то ж конечно треба було старатися, щоб бідні з них користали. Тре було постаратися о таку публичну роботу, щоб була приступна і для слабших людей, і щоб вона робилася в таку пору, коли бідні найголодніші на заробок, та давати таку плату, щоб міг з неї робітник вижити.

— О тосьте сказали, аж не ма що слухати! каже перший — А власті, чи ради громадскої, що обходять бідні? В нас в раді: пан, піп і професор; виділові всі три (огачі і, решта радних більша часть — богачі і таким при голові доля бідних? Чи вони навіть знають що то біда? З третього круга є правда кількох біднійших радних і ті хоч прихильнійші бідним, то шож вони вдіють протів сили? А зовсім бідних радних нема цілком, бо і не мають права бути...

— Значить — каже четвертий — бідні немає нігде за собою поруки, ніхто ними не интересуєся...

— Чому не интересує? каже перший — тільки поратувати бідного нікому не в голові.

Не давно приїздив до нашого села комісар і вишитував тих, що повертали з Росії: куда ходили? де були? і хто їх до того підмовляв? На самім решті зачав вишитувати одного маломовного чоловіка:

„Що тебе споводувало йти до Росії?“ каже комісар. Чоловік стоїть, не обзиваєся, бо не зрозумів слова „споводувало.“ „Чо ти йшов до Росії? питаю тебе!“ каже острійше комісар. „Як то чого? А другі чого?“ відтяв той. „Але я тебе питаю, через що ти.... Чи тобі ту було але? Чи тебе хто підмовляв до того?“ питає поважно комісар. „Ну, а якже? з добра йшов!“ відтинав коротко чоловік — Біда! Нема звідки жити. Йшли люде, тай я пішов!“ „Кудаж ти йшов?“ питає комісар. „Якто куда?.... А другі куда?“ сказав злісно чоловік. „Через, що ж ти вернувся назад?“ питає комісар. „Чогож мавим ся там тримати?...“ забурав чоловік.

Простота того чоловіка образила комісара до крайности і комісар розсерджаний зачав свій суд виявляти. „Ну, — каже — і таких колів не видали в Росії чи в Бразилії! На Кавказі, де ви хотіли йти, були Німці — то люде працюваті, розумні: знають добре землю обробляти, ходоу ховати; позаводили добрі господарства, красно ся побудовали, а прецінь через щось там Росія їх вигнала; а таких недбалиць, як ви, потребувала? Ні то телятки виплекати не потрафлять, ні городця обробити як належиться не хочеся, ні до якого ремісла не беруться — цілком донічого їм не прикисло, тільки знають скажити ся, що їм

біда, та шюхають, чи не дав хто готового і даремно.... Ага, зараз наставила Росія готове вам добро розмарюзувати! Не вірте! ніхто вам дурно нічого не дасть! Робіть — працюйте, ось як Німці, то й ви будете багаті! Но не тре спати до десятої, а вставати з роззявленим ротом, а про заробок, про роботу ані в голові!

Правда, віт перервав комісара і каже: „Вже то того. пане. не говоріть, що наші люде такі ні до чого.... Слять хйба тогди, коли ні до чого вставати. Але як є робота, н. пр. в жнива, то або й причахне на тиждень хвильку, як курка, або й ні... А що до зарібків — то дайте нашим людам заробок, щоб хоч троха виплачував ся, то не так, щоб по йшли на него, але друкься за ним, аж ся бють.... Що наші люде темні і не потрафлять ні то практичнійшій господарки повестя, ні до ремесл штучнійших не беруться, а що найбільша хйба, що не зміють ні ратуватися спільно, ні собі помагати, за то то правда!... Але в тім знов не зовсім наша вина“, — закінчив перший.

— Ой не наша вина, не наші! подумали всі. — Вина тих, що мають силу і можуть лихо поправити!.

Кожний зітхнув глибоко і розійшлися....

11. квітня н. ст. 1893.

Яндрю--нюк.

Листи на Наддніпрянску Україну.

I. „Листи з Наддніпрянської України“ д. Вартового. Йіх метод. „Сервілізм“, инакше монархізм старших українських писателів XIX ст. Початок лібералізму й демократизму на Україні: В. Капніст, „Історія Русовъ“, Рилєєв. Інтернаціональна політична наука і національне почуття на Україні.

В наших „Чудацких думках про українську національну справу“ ми мали пригоду говорити про те, як філософія наївних московських шовіністів (руссаїсти, як колись йіх звали в Росії) прийшлась по серцю й деяким українським патріотам, котрі те ж усвоили собі манеру рішати всі трудні справи „без німецької науки — своєю мудростю“, „своімь умомъ“, „по глазомѣру“, „безъ нѣмецкихъ инструментовъ“ і т. д. Ми показували примір такого „глазомѣру“ в статях д. Баштового про українську національну справу, в „Дблѣ“.

Тепер на сторожі тої справи явився новий вояка, — д. Вартовий, котрий написав чимало „Листів з Наддніпрянської України“ в газеті „Буковина“. Є багато рацій радити з появу тих листів: вони написані живо, прекрасною мовою, дають кілька вірних почастних заміток, а головне діло зривають ту играшку в кузьмірки, котра було опанувала певні українські кружки „безполітичних культурників“, „неутраляників“ у галицьких справах і т. и. Д. Вартовий видимо хоче вхопити чорта за роги, то б то о-

глянути українську національну справу з усіх боків і в усій єї, по крайній мірі політичній і соціальной глибині, так що „Листи“ єго не пройдуть без сліду для вияснення єї справи.

На лихо, „глазомѣръ“ причепився і тут! Д. Вартовий сам отверто признаєся, що він „ніякий історик“, — ну, а звісно, що для політики потрібна історія, як для медицини фізіологія. А до того д. Вартовий видимо поклав собі обходяться в загалі без наукового точного методу, а руководитись тільки „глазомѣромъ“ по своєму зрозумілому етнографічному патріотизму*). Через те Листи д. Вартового можуть послужити приміром самого безпартійного субективізму в обсуджуваню справи досить складної і важної.

Ми говоримо **) з д. Вартовим в самій „Буковині“ з поводу того, як він вольно від обективної правди виставив наші погляди на літературне житє на Україні й у Галичині. Тут ми вважаємо потрібним поговорити про загальну філософію української справи в „Листах“ д. Вартового. Почнемо з історії, бо хоч д. Вартовий і признає себе ніяким істориком, а багато говорить про історію, по крайній мірі української національної самосвідомости.

Д. Вартовий вказує, так ретельно, як єго дося ніхто не робив, на московско-монархічні заяви чільних українських писателів: Котляревського, Квітки, Гулака. Стороженка, і поясеня ті заяви недостаткою національної української самосвідомости — тим, що „в тодішньому українському діячеві сиділо дві душі — одна українська, а друга російська“. Він назива монархічний настрій думок тих наших писателів — сервілізмом. Ми не згоджуємось на такий термін. Сервілізмом власне можна назвати пошану до якого пана, як до фетиша по єго самій истоті, а надто пошану, котра має єгоїстичні цілі. Тільки ж монархізм, виходящий з певної політичної доктрини, котра все таки, по своєму, має на цілі громадське добро, сервілізмом признати не можна. Уся напр. культурна Азія й Африка, котрим далеко не бракує чесности й сміливости, монархічна. Нігде стілько не вбивати царів, як

*) Треба заявжати, що се вять човник, не стілько самобутний український. скілько украдений у московських самобитників. Так Катков колись писав: „Спрашявають, ка кой мы партіи? — Русской. Тутъ все сказано“ і т. д. і т. д.

**) Заявжаємо, що печатана тут статя д. Драгоманова, — що подає нарис історії розвитку національної свідомости на Україні, — скінчена була іще 30 марта с. р. Відповідь д. Вартовому в „Буковині“ п. з. „В справі розвитку української літератури“, напечатана в 20-21 і 24 та 25 прах тої часописи, під кінець мая і в юню с. р. Позаяк у тільки що названій статі д. Драгоманова є дещо важного, що безпосередно вяже ся з зачепленою справою, то ми в свій час подамо зміст тої статі. Редакція.

там, а китайський філософ Менгдзи навіть вилонив цілу теорію законних революцій і законних царевбивств, а все таки не показав нішого ідеалу політичного, як монархія, звісно, розумного й доброго царя У нас у Європі історія двічі виробляла такий же монархічний ідеал: раз в римсько-византійську добу, а в другий не так давно: в XV-XVII ст. Тільки наукові спомини про грецько-італійські республіки, спомини, щасливо сполучені з примірами країн, в котрих задержалися зостатки до-монархічного порядку, — як Швейцарія, Нідерланди та Англія з Шотландією, — виратували Європу від азіатського політичного ідеалу, тай то навіть у XVIII ст. більша частина західної Європи перейшла через період „освіченого деспотизму“ котрого міцні зостатки живуть ще й досі навіть у такій висококультурній землі, як Германія.

Росія, з Україною, в політичному життю власне проходять європейський XVII-XVIII вік, і через те не дивно, що тут навіть у XIX ст. ще бачимо повну силу монархічного ідеалу у чесніших людей. Виводити той монархізм з недостатчі національної самосвідомості — є чистою фантазією. У Москалів напр. національна самосвідомість ніколи не потемнялась, а чому ж ми бачимо й у них монархізм? Інший може сказати, що така вже власне національна вдача (душа) Москалів. Так ми вкажемо на те, що й у Москалів були в свій час віча, земські собори, котрі зовсім відповідають подібним радам у середньовічній Західній Європі, були теоретики „народосовітія“, як кн. Курбський, Голицини, Довгоруки, котрих теорії зовсім відповідають теоріям англійських Фортескью, французьких Комінів і т. і., чистісінькі Москалі брали з своїх царів конституційні записи і в початку XVII ст. і в 1730 р. Москалі в XVII-XVIII ст. також ускочили в бюрократично-монархічний період, як Французи в XVI-XVII і також виходять з него за помічю науки в XIX ст. як Французи в XVIII ст. (Ми вже мали пригоду: Лібєралізм і Земство) нагадувати паралель між історією Московщини й Франції, як типічної континентальної держави, і таку хронологічну таблицю: Франція виділяється з Каролінгського конгромерату в 843 р. — Володимирщина з старих князівств у 1243 р. Початок *états généraux* французьких в 1302 р. — перший земський собор у Москві в 1550 р. Остатній збір *états généraux* в 1614 р. — остатній земський собор у 1698 р. Проба поновити *états généraux* в 1649-51 — проба конституційної грамоти Ганни Івановни в 1730).

З другого боку сам д. Вартовий признає, що в XVII ст. в наших українських козаків була досить розбуджена національна свідомість, а тим часом державний ідеал козаків тих був власне монархічний, хоч обставини життя наважували їм фактичні республіканські порядки. Ідеал Богдана Хмельницького був власне дрібно-шляхецький монархізм (король з козаками —

проти королів-магнатів, теорія, не далека від „за царя против боярь“ Ст. Разина). Згодом більше образовані люди, як Виговський, Немирич (значний шляхтич, соцінітин, перебувши в Нідерландах) внесли більше політичного лібералізму в круг старшини Хмельницького, та внесли туди й більше шляхетчини, котра так обуряла масу поспільства й козацтва, так що маса та тим паче не хотіла знати лібералізму Виговщини і стала за царя. Тим часом міщанство й поміство українське й собі стояло за монархічний ідеал і навіть з самого початку Хмельниччини казало Москалям виразно, що хоче, щоб цар московський взяв Україну під свій прямий уряд. Те, що київські архiereї не хотіли присягати цареві, не хотючи перемінити номінальне своє підданство грецьким патріархам на реальніше московське, зовсім не перекривало сему українському монархізму українського поміства в XVII ст. З тих усіх монархічних напрямків виїшла революція в 1663 р. в котрій перед вело Запорожжя і котра власне підірвала український автономізм і зачатки лібералізму українського.

З того часу некорки лібералізму можна бачити тільки в грамотах запорожців кінця XVII ст. а верхом его може служити умова Костя Гордієлка з Орликом і Карлом XII у 1710 р. умова цілком для того часу утопічна, та до того й емігрантська (про се ми говорили докладно в I. вип. Політичних пісень Українського Народу XVIII ст.) Далі лібералізм проявляється перед самою смертю Гетьманщини в петії козацької шляхти 1767 р. (требовались між инчим сейми) а також в шляхецьких Наказах депутатам всеросійської комісії 1767 р. Тут можна вже бачити вплив західно-європейського парламентаризму через молодих козацьких шляхтичів, що, як Скоропадський, побували в Західній Європі. Тільки ж той лібералізм лущився з замірами обернути поспільство наше в кріпаки, і через те тим паче зостався безплотним. Катерина не дала сеймів, а дала кріпацтво, а потім „дворянськія собрания“ багатшої шляхти, і тим задовольнила нашу „історичну шляхту“.

Свідомий лібералізм, як і свідомий демократизм зародився на Україні вже після смерті наших історичних автономних інституцій і далеко більше на абстрактно-європейському, ніж на історично-національному ґрунті, — і що інтересно, хоч і гірко те признати, появилася перше зовсім не на нашій етнографічній мові. Першим проявом того демократизму треба признати „Оду на Рабство“ В. В. Каїніста, в котрій оплакується кріпацтво, стверджене Катериною II в 1783 р. Ода та писана звичайною тоді російською літературною мовою. В Галичині, певно, мало хто знає Оду, то ми з неї приведемо головні уступи:

Пріємлю лиру мной забвенну,
Отру лежащу пыль на ней

Унылый, томный звукъ пролью
Отъ струнъ, рѣкой омытыхъ слезной
Отчизны моя любезной
Порабощенье воспою!

Куда ни обращу зѣницу,
Омытую потокомъ слезъ,
Вездѣ, какъ скорбную вдовицу,
Я зрю мою отчизну днесъ *)

Вездѣ, гдѣ куши, села, грады,
Храниль отъ бѣды свободы щитъ,
Тамъ тверды зиждетъ власть огады,
И вольность узами тѣснить.
Гдѣ благо, счастье народно
Со всѣхъ сторонъ текли свободно, —
Тамъ рабство ихъ отгонитъ прочь,
Увы, судьбѣ угодно было,
Одно что бѣ слово превратило
Нашъ ясный день во мрачну ночь.

Позаяк тоді по всій Європі „освічений де-спотизм“ підрізував зостатки крѣпацтва й сама Катерина поставила перед „Имп. Вільним Еко-номічним Товариством“ на суд справу увільне-ня крѣпаків у Росії, **) то Капніст мав рацію сподіватись, що незабаром цариця скасує крѣ-пацтво на Україні, як і в усій Росії, і через те обернув другу половину своєї оди до самої Катерини:

Ты.... Царица...

Дашъ зрѣть намъ то злагое время,
Когда спасительной рукой
Верягъ постыдно сложишь бремя
Съ отчизны моя драгой.
Тогда — о лестно уповань! —
Гдѣ въ первый разъ узрѣлъ я свѣтъ;
Тамъ, вмѣсто воплей и стenanій,
Роздастся шумъ рукоплесканій
И съ счастьемъ вольности процвѣтетъ.

Як звісно, Капністові прийшлося ждати аж до 1861 р. поки знайшовся царь, котрий зніс крѣпацтво в Росії, але се не вменшує і-сторичної ваги оди его. Треба додати, що ав-тор оди був потомок того чужинця, котрого Петро I. увів у число українських полковників „для обрусенія“, сказати б по теперішньому, і котрий, як і его діти, дався в знаки нашим ко-закам та посполству. Та на решті європейскі

*) Редакція „Основи“ (1861, Мартъ) зга-дуючи Оду Капніста з поводу закону про волю крѣпаків, замітила, що й Шевченко уявляв крѣ-пацку Україну вдовою.

**) Див. про се в книгах В. Семевского „Крестъяне въ царствованіе императрицы Ека-терины II“ і „Крестъянекій вопросъ въ Росіи въ XVIII и въ первой половинѣ XIX в.“ Ми дуже рекомендуємо ті книги Галичанам, бо там зібрані факти і про крѣпаків на Україні, а та-кож оглянуті літературні виступи проти крѣ-пацтва Великорусів і Українців.

думки XVIII в. пробили собі дорогу до сімй Капністів і дали нам автора Оди на Рабство і комедії „Ябеда“ — предтечі „Ревізора“ Гого-левого. В. В. Капніст власне був звісний в Пе-тербурзі, як великий знавець чужих мов, ста-рих і новоевропейских.

(Далі буде).

М. Драгоманов.

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Конець).

VII. Мужики. (Мужицка і немужицка людність).

Таблиця 20. показує, що в повітах най-більше смертельних людність рілньнича, мужиц-ка становить много менчий процент, як в по-вітах найменше смертельних. Таблиця 21. знов показує, що в найбільше мужицких повітах смертельність менча, як в повітах найменше мужицких. Значить, чим більше в якімсь по-віті людности мужицкої а чим менче не му-жицкої, тим менча смертельність. Се не зна-чить, мовбѣ серед мужиків смертельність була менча, як серед людности немужицкої. Проти-вно, серед мужиків смертельність більша. Се значить, що там, де жидів і таких инчих є дуже много, так що становлять великий про-цент людности, там мужики, котрі становлять загаль людности, суть більше визискувані і зиролетаризовані і через те більше мруть — і для того там смертельність більша. Там знов, де мужики становлять дуже великий процент людности — там тим самим людности немужицкої, людности визискуючої є менче — там мужикам діє ся ліпше, вони менче мруть і там смертельність для того є менча.

Таблиця 20.

З поміж кожної сотки (100) людей належало до людности рілньничої (мужицкої):	
В 10 повітах з найбільшою смерельністю	73.1 людей
В 10 повітах з найменчою смерельністю	83.6 людей

Таблиця 21.

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В 10 повітах найбільше мужицких (хлопских)	29.3
В 10 повітах найменше мужицких (хлопских)	34.8

Додаток до Табл. 21.

а) 10 повітів з найбільшим процентом лю-дности рілньничої (мужицкої): 1. Бжеско, 2. Новий Торг, 3. Доброміль, 4. Ліманова, 5. Ми-

сленичі, 6. Турка, 7. Моєтиска, 8. Кольбушова, 9. Горличі, 10. Старемісто.

б) 10 повітів з найменчим процентом людної різниці: 1. Величка, 2. Хшанів, 3. Бяла, 4. Броди, 5. Станіславів, 6. Богородчани, 7. Дрогобич, 8. Тернопіль, 9. Золочів, 10. Ржешів.

VIII. Просвіта.

Таблиця 22.

На 1000 людей не уміє ані читати ані писати (процент анальфабетів):	
В 10 повітах з найбільшою смертністю	920 ‰
В 10 повітах з середною смертністю	804 ‰
В 10 повітах з найменшою смертністю	750 ‰
В цілм краю в загалі	811 ‰

Таблиця 23.

На 1000 людей умирає пересічно що року	
В 10 повітах з найбільшим процентом анальфабетів	40.4
В 10 повітах з середнім процентом анальфабетів	30.9
В 10 повітах з найменшим процентом анальфабетів	30.5
В цілм краю в загалі	34.1

Додаток до Табл. 23.

а) 10 повітів з найбільшим процентом анальфабетів (найбільше темні повіті): 1. Богородчани, 2. Турка, 3. Лиско, 4. Надвірна, 5. Товмач, 6. Косів, 7. Городенка, 8. Заліщики, 9. Борщів, 10. Цішанів.

б) 10 повітів з найменчим процентом анальфабетів (найбільше просвічені): 1. Краків місто, 2. Львів місто, 3. Бяла, 4. Живець, 5. Мисленичі, 6. Хшанів, 7. Вадовичі, 8. Краків пов., 9. Новий Торг, 10. Кросно.

в) 10 повітів з середнім процентом анальфабетів: Камінка Струмил., Новий Сонч, Пільзно, Санок, Сокаль, Тернопіль, Грибів, Кольбушова, Ніско, Ярослав.

Цифри, виражаючи число анальфабетів і цифри виражаючи ступінь смертності, суть прямо пропорціональні а гармонія межі обома категоріями цифр незвичайно докладна і постійна. Чим більше в якімсь повіті анальфабетів, тим більша смертність — і на відворот, чим більша смертність, тим більше анальфабетів. В повітах з найменшою смертністю є письменним кожний 4-тий, в повітах з середною смертністю є письменним кожний 5-тий, а в повітах з найбільшою смертністю письменним є доперва кожний 13-тий. Значить, в повітах найменше смертних більше як три рази тільки письменних, що в повітах найбільше смертних. В повітах най-

більше просвічених умирає що року кожний 33-тий, а в повітах найбільше темних кожний 25-тий.

Хотай звязь межі числом анальфабетів (ступенем темноти) і ступенем смертності є так сильна і постійна, то годі припустити, щоби вона була безпосередна.

Певна річ, що просвіта, а іменно більше розширене елементарної просвіти може користно вплинути на здорове населення і обнизити ступінь смертності. Алеж знов годі припустити, щоби безпосередний вплив просвіти на ступінь смертності був так сильний, як се показують нам цифри. Протівно, ми думаємо, що докладна і постійна гармонія межі ступенем темноти і ступенем смертності тільки в малій часті є впливом безпосередного впливу просвіти на здоров'я людей, а в більшій, далеко більшій часті є впливом иньих, важніших причин. А за тими инчими причинами не треба далеко глядати. Передовсім впадає в очи, що всі найбільше смертельні і найбільше темні повіті лежать у східній Галичині, а всі найбільше просвічені і найменше смертельні повіті лежать в Західній Галичині.

Для чого у східній Галичині більша смертність, як в Західній, те ми бачили в попередних главах. Економічна перевага певних кругів у східній Галичині зробила, що ту більше землі табулярної, більше жидів, більше горалень і корчем, більше сільського пролетаріату, менше мужицької землі, менше лісів і пасовищ і менше худоби у мужиків — а в наслідок того всего більша смертність. Культурна знов перевага тих кругів зробила, що у східній Галичині стан науки елементарної і стан шкільництва народного далеко гірший, як в Західній Галичині, бо коли в школах Західної Галичини учать Поляки-учителі польських дітей по польски, то руских мужицьких дітей учать учителя, незнаючи руского языка, учать незрозуміло по польшиною та ще зовсім непотрібних для Русинів річей.

В наслідок того число анальфабетів у східній Галичині далеко більше, як в Західній і рускі повіті належать до найбільше темних, а польські до найбільше просвічених. Межі 1000 рекрутами в р. 1887 було у східній Галичині письменних (уміло читати і писати) 230, а в Західній 298, то значить, що просвіта серед рекрутів в Західній Галичині о 30% більше розширена, як серед рекрутів з східної Галичини...

Так-отже велика нужда економічна, велика смертність і велика темнота, се тоті три благодати, котрими ласкаво обдарувала наш край економічна, культурна і політична господарка певних кругів людної — і в тій то господарці находить повне своє пояснене тотя „чудесна гармонія“ межі нуждою, смертністю і темнотою. Де економічна, культурна і політична перевага тих

кругів людности єсть більша, там мусить бути більша нужда, більша темнота і більша смертельність серед мас народних — і віден береса тота дивна, докладна і постійна гармонія цифр, виражаючих степені повисших категорій суєвільних.

IX. Місто а село.

В статистичних жерелах, з котрих черпав я мої відомости, нема поданих цифр, з котрих можнаби означити степені смерельности окремо для людности міської, а окремо для людности сільської.

Находимо однак дані статистичні що до смерельности обох столиць Галичини: Львова і Кракова. Порівняймо смерельність обох столиць з смерельністю в отружаючих їх повітах, то є в повітах Львівськiм і Краківськiм.

Таблиця 24.

На 1000 людей умирає пересічно на рік:	
У місті Львові	35.01 ‰
В повіті Львівськiм	38.39 ‰
У місті Кракові	30.98 ‰
В повіті Краківськiм	33.58 ‰
В обох столицах пересічно . .	33.00 ‰
В обох повітах стол. пересічно	36.00 ‰
В столицах умирає що року кожний 30-тий	
В повітах столиць кожний 28-мий	

З порівняння столиць з отружаючими їх повітами (то є: селами) виходить, що в столицах смерельність менча як в сусідних селах. На селі мають люде здоровий, свіжий, „сельський“ воздух, мають досить руху фізичного (може аж за надто!), мають „здоровий, сельський“ вікт, сельський набіл, люде сільські не волочать ся по кавярнях, пивярнях і домах розпусти і т. д. і т. д., — а мруть преці численніше як в місті. А в місті, в столиці воздух смердячий, вікт фалшований, нездоровий, житє розстроює нерви, нема сонця, людем не достає фізичного руху — а преці в місті мруть менче. Чому?

Тому, що сільські люде — мужики — мають вправді свіжий воздух, але не в своїй хаті, мають доста сонця, але не в своїй хаті: мужики мають сільський набіл, але не їдять в ни єго, а тільки продають до міста і їдять єго міщане; мужики мають також доволі праці фізичної, але за мало спочинку; мужики не їдять мяса, не мають помочи лікарської і ліків. Міському чоловікови дуже причиняєся до здоровья село, сільський воздух, але тільки тогди, коли він користує з самих приємних боків села, а о неприємних навіть виображення немає. З того мож бачити, що всякі фрази о здоровім житю мужиків і о гігієнічності сільського житя містять в собі значну дозу бляги.

X. Густота населеня.

Таблиця 25.

На 1 кілометр припадає мешканців:	
В цілім краю	75
В 10 повітах з найбільшою смерельністю	79
В 10 повітах с середн. смерельн. . . .	80
В 10 повітах з наймен. смерельн. . . .	81

Таблиця 26

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В 10 найгустіше заселених повітах	33.3
В 10 середно заселених повітах . . .	31.6
В 10 найрідше заселених повітах . .	35.7

З того, що і в найбільше і найменше смерельних повітах густота населеня є більша, як в цілім краю взагалі і з того, що в найгустіше і найрідше заселених повітах смерельність більша як в повітах з середно густим населенем, показуєся, що межі густотою населеня і степенем смерельности нема глибокої, постійної звязи. З того однак, що в повітах найбільше смерельних населенє рідше, як в найменше смерельних, а знов в повітах найгустіше заселених смерельність менча, як в найрідше заселених, показує ся, що більша густота населеня незначно причиняєся до обниження степені смерельности. Спостереженє се, дотикаюче повітів Галицьких годить ся з тим фактом, що в краях більше цивілізованих, котрі звичайно суть густіше залюднені, смерельність є менча, як в краях менше цивілізованих, котрі звичайно суть рідше залюднені. Так приміром в Росії, Туреччині і краях Балканських, котрі суть далеко рідше залюднені, як западна і середна Европа, смерельність є много більша як в Западній і Середній Європі. — Дальше, більша смерельність в рідших повітах і менча смерельність в густіших повітах стоїть в звязи також з тим фактом, що в повітах, котрі мають мало землі панської а много мужицької, людність очевидно густіша, як в повітах, в котрих є много панської а мало мужицької землі.

XI. Закінченє.

Всі спостереженя, дотикаючі смерельности Галицьких повітів, виложені в сій розвідці, можна коротко зібрати в слідуячій схемі:

Велика смерельність.	Мала смерельність.
Всхідна Галичина	Західна Галичина
Русини	Поляки
Всхідні рускі повіти	Західні рускі повіти
Много жидів	Мало жидів
Много людности не мужицької.	Мало людности не мужицької.
Много землі табулярної.	Мало землі табулярної.
Мало землі мужицької	Много землі мужицької

Велика смертельність.

Мало пасовиск
Надто много або над-
то мало рілі
Надто много або над-
то мало ліса
Мало рогатої худоби
Много анальфабетів.

Село

Населене рідше.

Мала смертельність.

Много пасовиск
Середня скількість
рілі
Середня скількість
ліса
Много рогатої худоби
Мало анальфабетів.

Місто

Населене густіше.

В нинішній розвідці старався я цифрами доказати два положення і здається, що мені удалося їх доказати.

I. Положення, котре хотів я сею розвідкою доказати, звучить: Ступень смертельності в якимсь повіті зависить в першій лінії від відносин суспільних в тім повіті: бо від суспільних відносин зависить, як людність йсть, мешкає, одягаєся, працює, спочиває і лічить ся — а від того знов зависить здоров'є і смертельність людности. Здоров'є масе народних або гігієна публична є справою суспільної політики (соціальної політики); не від скількості ужитого карболу, але від добробиту масе народних залежить їх здоров'є.

II. Положення, котре я хотів доказати, звучить: Зі всіх справ суспільних, котрі впливають на ступень смертельності в Галичині, найбільше значення в тім взгляді мають відносини аграрні. Вплив инчих відносин суспільних дасть ся по найбільше спровадити до впливу відносин аграрних. — Русини мруть більше як Поляки, бо поперше Русини мешкають у всхідній Галичині, а по друге належать головню до класе працюючих, визискуваних. У Всхідній Галичині більша смертельність як в Західній, бо у всхідній Галичині є більше жидів, бо мужики мають менше землі і менше худоби, бо менше пасовиск, бо менча просвіта. А всі повнші ріжницї межі Всхідною і Західною Галичиною впливають відси, що у Всхідній Галичині пани-дідици мають далеко більше землі, а мужики знов много менше як в Західній Галичині.

III. З повисших двох положень легко мож вивести собі третє а іменно, що еміграція має народних на тамтїй світ, „in's bessere Jenseits“, є впливом тих самих „агітацій“, що і еміграція до Росії та що еміграцією до Росії ратують ся бідні рускі мужики перед голодовою смертію, перед повільною голодовою смертію. Як раз повіті надграничні, з котрих відбувається еміграція мужиків до Росії, відзначаються з поміж всіх повітів краю: 1) найбільшою смертельністю, 2) найбільшою скількістю землі табулярної, 3) найменшою скількістю землі мужицкої, 4) найменшою скількістю худоби і пасовиск, 5) дуже великою скількістю жидів і людности напливової, 6) дуже великою скількістю анальфабетів і сільського пролетаріату.

А з того всего виходить одна велика на-

ука: Або еміграція, або смерть, або політично-суспільна боротьба.

В листопаді 1892.

Волод. Охримович.

Лоріс-Меліковська конституція.

Як сема книжечка видань лондонского „Фонда русской вольной прессы“ вийшла брошурка під сензаційним заголовком „Конституція графа Лорисъ-Мелікова“, написана очевидно кимось близьким до пок. диктатора і дуже прихильним до него. Брошурка дає дещо більше, ніж обіцяє заголовок. Се властиво ряд виписок із листів і споминів самого гр. Лоріс-Мелікова а також із офіціальних документів, пронамятних писем і записок ріжних людей, що доторкаються діяльності Л. Мелікова як коменданта кавказкого корпусу підчас війни російско-турецкої 1877-78, его генерал-губернаторства в Харькові і особливо его диктатури. Автор брошурки не оповідає нічого систематично, а тільки склеює виписки своїми короткими увагами. Можна дуже пожалувати, що замість виписок і вивертків він не дав нам в цілости деяких важних документів, от хоч би напр. уложеної гр. Л. Меліковим інструкції для сенаторів, котрих він вислав було в ріжні губернії Росії для розслідування стану краю і адміністрації (т. зв. сенаторські ревізії). Документ сей, досі незвісний в друку, має заголовок „Особое наставление сенаторамъ, назначеннымъ по высочайшему повелѣнію для производства общей ревизіи въ губерніяхъ: Казанской, Костромской, Воронежской, Тамбовской, Киевской, Черниговской, Саратовской и Самарской“. Автор називає установлене гр. Л. Меліковим тих ревізій заходом „едвали не самымъ блестящимъ по результатамъ“, хоча про здобутки їх не згадує ні одним словом. Із виписок приведених у брошурі ми бачимо, що справді наміри гр. Л. Мелікова були добрі і розмах для реформаторської діяльності широкий. Сенатори мали в назначених їм губерніях позбирати відомости про справи з обсягу компетенції міністерства внутрішних справ, судівництва, заряду державними добрами і народної просвіти. Інструкція, як можемо міркувати з виписок, дуже детальна і доторкається самих болючих справ російської суспільности. §. 2. жадає відповіди на ось які дразливі питання: „Какое влияние на настроение умовъ имѣла и имѣетъ система административныхъ высылкъ вообще и въ особенности высылки неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи? Требуется ли эта система какихъ либо измѣненій и какихъ именно?“ §. 3. наказує ревізорам „удовольствітсь въ настроеніи умовъ крестьянскаго населенія, узнать, были-ли за послѣднее время волненія, чѣмъ они вызваны и какія мѣры приняты къ ихъ прекращенію“. Далі наказано їм „обратить особое вниманіе на то, не замѣчается ли

въ крестьянахъ толковъ о новомъ надѣленіи ихъ землею, о такъ называемомъ въ Велико-россіи „черномъ передѣлѣ“ а въ Малороссіи „слушномъ часѣ“. Були й детальні порученія для осібнихъ губерній для розсліду пануючихъ тамъ осібнихъ відносин, якъ напр. т. зв. „коштного межованія“ і чиншовиків в Київській, обовязкового межованія в чернігівській губ. В дуже загальнихъ словахъ інструкція поручає сенаторамъ розвідати причини усадку добробуту народного і способи, якъ би его підняти, та при тімъ звертає пильну увагу на „причини накопленія недоимокъ... средства, какими можно облегчить крестьянамъ приобрѣтеніе земли въ полную собственность, способы къ облегченію и урегулированію переселеній“.

Дуже цікаві приписи находимо в інструкції що до земствъ. „Указываютъ какъ на причину неуспѣха дѣятельности земствъ, на недостаточность ихъ состава въ качественномъ отношеніи, на несочувствіе къ земству правительственныхъ лицъ и учреждений, на ограниченность ихъ круга дѣятельности, на затрудненія, какія встрѣчаетъ она по предметамъ, которые бы требовали соглашенія земствъ съ еѣднихъ увѣздовъ или губерній, на стѣсненія въ гласности, на недостатокъ средствъ“. Інструкція домагаєся, щобъ сенатори розслідили, на кілько вірні ті покази, а такожъ „нельзя ли расширить участіе земствъ въ рѣшеніи дѣлъ касающихся мѣстныхъ хозяйственныхъ потребностей, можетъ ли быть изыскана удобная форма для совмѣстныхъ сужденій земствъ разныхъ губерній по такимъ вопросамъ, которые бы требовали совокупныхъ мѣръ, какъ то — по прекращенію эпидемій или эпизоотій, по борьбѣ съ вредными насѣкомыми, по устройству пограничныхъ мостовъ и переправъ; не должна ли быть допущена большая гласность въ опубликованіи журналовъ земскихъ собраний и тому подобное“.

Липаючи на боці дальші виписки з сего документу ми замѣtimo тільки, що закінчення сенаторскихъ ревізій гр. Л. Меліков так і недождався: по смерті Александра II. вони були новимъ царемъ відкликані, хоч до того часу здужали викрити масу страшенихъ надужитъ і непорядків у всіхъ губерніяхъ. Та поки ще сенатори ревідували губернії і збирали по інструкції пожадані і не пожадані відомости, обставини російського життя перли невдержимо наперед, домагались рішучихъ постанов і способів, а коли в вершкахъ правительства тої рішучости не було, прийшла катастрофа 1. марта. Тільки геть опісля довідалась Европа, що в самъ той день, на пачу годин перед катастрофою цар Александр II. зробивъ бувъ іменно те, чого від него домагались всі передові круги російської суспільности, т. є. обдарувавъ Росію конституцією, котра 4. марта мала бути опублікована. Хто не тямить великого вражіння, яке зробила та відомість? Можна сказати сміло, що для революційної партії російської вона була далеко тяжшимъ ударомъ ніжъ той,

який ся партія нанесла абсолютизмови вбиваючи Александра II. „Мовчазливий імператор“ по своїй смерті помстився на своїхъ убійцяхъ далеко тяжше, ніжъ робивъ се за життя, бо вість про конституцію, підписану царемъ і ударемнену революціонерами за однимъ замахомъ відібрала сямъ остатнімъ ті симпатії суспільности, що доси становили головну їхъ силу в боротьбі з урядомъ.

Сих кілько увагъ для виясненія важности публікації правдивого тексту тої конституції. Жаль, що публікація ся наступила такъ пізно, коли суспільність російська, відвернувши свої симпатії відъ партії революційної, звільна підтискомъ реакції зъ гори і сама дійшла до такого отупіння і реакційности поглядівъ, для якихъ аналогія прийшлося би шукати хіба в першій десятилітній панованія Николая або й ще далі в минувшині.

Брошура поперетжує публікацію Лоріс-Меліковского проєкту конституції (коли в загалі можна се назвати тимъ ім'ямъ) виписками зъ деякихъ цікавихъ меморандумів, поданихъ на ім'я Л. Мелікова ріжними людьми після убійства царя. Ми липаємо їхъ на боці, хоч які вони інтенесні (особливо меморандумъ Поляка маркиза Вельпольского), а згадаємо тільки про те, що навіть такі прахильники абсолютизму, якъ київскій проф. Піхно бажали тоді розширення інгеренції суспільности на зарядъ справами краю. „Многіе у насъ, какъ и у васъ — писалъ Піхно 18 марта 1881 — ищутъ спасенія въ конституції. Другіе, въ томъ числѣ и я, утверждають, что не создавая никакихъ ограничений для власти, не связывая ее, нужно прежде спросить страну, призвать ее только для совѣта, а затѣмъ уже рѣшать, что нужно дѣлать“. Дуже інтересна виписка з листу німецького імпер. Вільгельма I. до Александра III. (жаль великий, що листу сего не подано в оригіналі in extenso), в котрімъ старий владникъ німецький радить цареві російському дарувати конституцію і скликати парламент і тільки вказує ему на деякі обмеженія котрі по его думці треба би наложити (не давати загального права голосовачя, не давати парламентови права скидати міністрів, не допускати, щобъ парламент мішався в заграничну політику і т. і.).

Тексту „конституції“ підписаного царемъ Александромъ II. брошура не подає; ми маємо в ній тільки рефератъ гр. Лоріс-Мелікова, предложений новому цареві 6 марта 1881, в котрімъ репродуковано те, що підписавъ бувъ его батько. Задля історичної важности сего документу поміщуємо его тутъ в цілости.

„28-го минувшого генваря, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, всеподанѣйше докладывая въ Божѣ почившему Государю Императору нѣкоторыя соображенія свои относительно дальнѣйшихъ правительственныхъ мѣропріятій по Высочайше предуказанному пути въ дѣлѣ возвращенія государственной жизни къ правильному и законному ея теченію, нарушенному безпрерывно повторявшимися втеченіи цѣлаго ряда дѣлъ покушеніями держкихъ злоумышленниковъ

противъ гусударственнаго порядка и общественнаго спокойствія въ Россіи, свидѣтельствовалъ при этомъ, что разслѣдованіе степени распространенія анархическихъ лжеученій, пріостановившихъ было пагубными проявленіями своими спокойное развитіе преобразованій, предпринятыхъ на благо Россіи съ первыхъ-же дней востшествія Императора Александра II на прародительскій престолъ, приводитъ къ увѣренности въ томъ, что лжеученія эти, выражаясь въ прискорбныхъ уклоненіяхъ отдѣльныхъ личностей отъ священныхъ обязанностей вѣрноподанныхъ сыновъ отечества, не успѣли, однако, проникнуть въ глубь русскаго общества и русскаго народа, представляющихъ надежныя опоры гусударственному порядку въ Россіи. По заявленію Министра Внутреннихъ Дѣлъ, во всѣхъ случаяхъ обращенія его къ содѣйствию общественныхъ силъ, такое обращеніе было встрѣчаемо полнѣйшею готовностью служить цѣлямъ порядка и завершенія всякихъ преобразованій.

„Вмѣстѣ съ тѣмъ, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ всеподданнѣе докладывалъ, что, если производимыя нынѣ въ нѣсколькихъ губерніяхъ разныхъ полостей Имперіи сенаторскія ревизіи и внесутъ богатый вкладъ въ имѣющіеся уже въ центральномъ управленіи матерьялы по многимъ подлежащимъ разрѣшенію вопросамъ и обновятъ ихъ свѣжими мѣстными данными, то тѣмъ не менѣе матерьялы эти, при окончательной ихъ разработкѣ, должны быть пополнены практическими указаніями людей, ближе знакомыхъ съ мѣстными условіями и потребностями. По своему вѣдомству Министръ Внутреннихъ Дѣлъ представилъ на Высочайшее благовозрѣніе слѣдующіе стоящіе, между прочимъ, на очереди вопросы: а) Преобразование мѣстныхъ управленій въ губерніяхъ, въ видахъ точнаго опредѣленія объема правъ и обязанностей оныхъ и приведеніе административныхъ учреждений въ надлежащее соотвѣтствіе съ учрежденіями судебными и общественными и съ потребностями управленія; б) дополненія, по указаніямъ опыта, положеній 19-го февраля 1861 года и слѣдующихъ по крестьянскому дѣлу узаконеній, соотвѣтственно выяснившимся потребностямъ крестьянскаго населенія; в) пересмотръ положеній земскаго и городского, въ видахъ пополненія и исправленія ихъ по указаніямъ прошедшаго времени; и г) организація продовольственныхъ запасовъ и вообще системы народнаго продовольствія.

„Въ Божѣ почившій Государь Императоръ, слѣдуя влеченіямъ своего любвеобильнаго сердца и желая явить новый знакъ монаршаго довѣрія къ своимъ вѣрноподаннымъ, по разсмотрѣніи соображеній Министра Внутреннихъ Дѣлъ въ двухъ бывающихъ засѣданіяхъ изъ Высочайше назначенныхъ къ тому лицъ, всемилостивѣйше соизволилъ одобрить основную мысль основательно пользы и своевременности привлеченія мѣстныхъ дѣателей къ совѣщательному участію въ изготовленіи центральными учреждениями законопроектвъ по тѣмъ вопро-

самъ, которые признаны будутъ Высочайшею волею подлежащими нынѣ разрѣшенію, въ видахъ развитія и усовершенствованія Высочайше предначертанныхъ преобразованій. Для пракческаго осуществленія всемилостивѣйшей воли, относительно сѣрбиленія указаннымъ путемъ плодотворной связи между правительствомъ и лучшими силами общественными, въ Божѣ почившій Императоръ изволилъ избрать порядокъ, испытанный уже по Высочайшимъ указаніямъ при разработкѣ крестьянской реформы, съ примѣненіемъ оного къ потребностямъ и задачамъ настоящаго времени. Пріемля во вниманіе, что на мѣстахъ уже умѣются нынѣ постоянныя и при томъ всеословныя учрежденія, способныя представлять свѣдѣнія и заключенія по вопросамъ, подлежащимъ обсужденію высшаго правительства, въ Божѣ почившій Императоръ соизволилъ остановиться на учрежденіи въ С. Петербургѣ временныхъ подготовительныхъ комиссій съ тѣмъ, чтобы работы этихъ комиссій, предварительно внесенія ихъ на обсужденіе Государственнаго Совѣта въ установленномъ законѣмъ порядкѣ, были подвергаемы совѣщательному разсмотрѣнію въ общей комиссіи съ участіемъ представителей отъ земства и нѣкоторыхъ значительнѣйшихъ городовъ. Въ видахъ установленія главнѣйшихъ положеній по сему дѣлу, въ Божѣ почившему Императору благоугодно было, въ 17 день минувшаго февраля, Высочайше повелѣть: 1) Сдѣлать нынѣже распоряженіе, чтобы находящіеся въ разныхъ министерствахъ и другихъ центральныхъ учрежденіяхъ матерьялы, имѣющіе отношеніе къ перечисленнымъ Министромъ Внутреннихъ Дѣлъ вопросамъ, были собраны, сгруппированы по однороднымъ предметамъ и приведены въ такой порядокъ, въ какомъ, по усмотрѣнію подлежащаго министра, они могли-бы съ удобствомъ быть подвергнуты соображенію подготовительныхъ комиссій. 2) На окончаніе этихъ (п. 1) работъ назначить срокъ, совпадающій съ окончаніемъ сенаторскихъ ревизій. По представленіи-же сенаторами добытыхъ изъ ревизіи данныхъ, дополнить ими собранные въ центральныхъ учрежденіяхъ матерьялы и установить тѣ вопросы и предположенія, которые въ теченіе осени могли-бы быть внесены въ подготовительныя комиссіи. 3) Подготовительныя комиссіи учредить изъ членовъ правительственныхъ вѣдомствъ и приглашенныхъ, съ Высочайшаго соизволенія, свѣдущихъ, служащихъ и не служащихъ лицъ, извѣстныхъ своими спеціальными трудами въ наукѣ или опытностью по разнымъ отраслямъ гусударственнаго управленія или народной жизни. На обязанность сихъ комиссій возложить составленіе законопроектвъ въ тѣхъ предѣлахъ, кои будутъ указаны Высочайшею волею. 4) Составленные подготовительными комиссіями законопроекты, предварительно внесенія установленнымъ порядкомъ въ Государственный Совѣтъ, передавать, по Высочайшему повелѣнію, на обсужденіе общей комиссій, учреждаемой на ниже-

слѣдующихъ основаніяхъ. 5) Общая комиссія, подъ предѣдательствомъ лица, непосредственно избраннаго Высочайшею властью, составляется: а) изъ назначенныхъ, по Высочайшему повелѣнію, къ постоянному присутствованію въ оной лицъ, принимавшихъ участіе въ работахъ подготовительныхъ комиссій; б) изъ выборныхъ отъ губерній, въ коихъ введено положеніе о земскихъ учрежденіяхъ, и отъ нѣкоторыхъ значительнѣйшихъ городовъ; и в) изъ назначенныхъ особымъ порядкомъ членовъ отъ тѣхъ мѣстностей, въ коихъ положеніе о земскихъ учрежденіяхъ не дѣйствуетъ. 6) Отъ губерній, въ коихъ введено положеніе о земскихъ учрежденіяхъ, избирается въ составъ общей комиссіи по одному или по два члена, сообразаясь съ населеніемъ губерній. Избраніе представляется губернскимъ земскимъ собраніемъ. 7) Члены отъ значительнѣйшихъ городовъ избираются городскими думами, въ столицахъ — по два, въ прочихъ городахъ — по одному. 8) Губернскимъ земскимъ собраніемъ и городскимъ думами предоставляется избирать членовъ общей комиссіи, какъ изъ среды гласныхъ, такъ и изъ другихъ лицъ, принадлежащихъ къ населенію губерній или города. 9) Порядокъ и условія назначенія въ общую комиссію представителей отъ мѣстностей, въ коихъ положеніе о земскихъ учрежденіяхъ не дѣйствуетъ, имѣютъ быть опредѣлены особо. 10) Члены подготовительныхъ комиссій, не назначенные къ постоянному участію въ занятіяхъ общей комиссіи, присутствуютъ въ ней, съ правомъ голоса при обсужденіи тѣхъ законопроектвъ, въ составленіи которыхъ они участвовали. 11) Для занятій общей комиссіи назначается опредѣленный срокъ. 12) Работы общей комиссіи имѣютъ значеніе совѣщательное. Учрежденіемъ ея не измѣняется существующій нынѣ порядокъ возбужденія законодательныхъ вопросовъ и окончательнаго ихъ обсуждения. Разсмотрѣнные общеою комиссіею законопроекты вносятся законнымъ порядкомъ въ Государственный Совѣтъ подлежащими министрами, съ изложеніемъ и собственнаго заключенія министра. За установленіемъ сихъ главныхъ положеній предостояло, согласно Высочайшимъ указаніямъ, опредѣлить въ ближайшемъ будущемъ требуемыя означеннымъ повелѣніемъ подробности касательно состава, созыва и порядка дѣйствій предположенныхъ комиссій; а между тѣмъ центральныя учрежденія обязывались немедленно приступить къ собранію и разработкѣ матерьяловъ по вопросамъ, кои будутъ подлежать обсужденію въ подготовительныхъ комиссіяхъ.

„Въ тотъ-же 17-ый день февраля въ Божѣ почившій Государь Императоръ Высочайше повелѣть соизволилъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ изготвить въ видѣ правительственнаго сообщенія, для напечатанія въ „Правительственномъ Вѣстникѣ“, оновѣщеніе во всеобщее свѣдѣніе о принятомъ всемилостивѣйше рѣшеніи. Проектъ оновѣщенія былъ изготвленъ и,

по предварительномъ одобреніи, возвращенъ въ Божѣ почившимъ Императоромъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ 1-го марта въ 12½ часовъ по полудни, при объявленіи Высочайшей воли, чтобы проектъ до его напечатанія былъ выслушанъ въ засѣданіи Совѣта министровъ въ среду — 4-го марта.

„Но судьбы Божіи неисповѣдимы, и чрезъ два часа послѣ этого многозначительнаго повелѣнія императоръ Александръ II, посвятившій все дни свои на благо Богомъ вѣренныхъ ему народовъ, окончилъ свой царственный подвигъ, смертельно пораженный святотатственными убійцами.

„Вступивъ на прародительскій престолъ, преемникъ державнаго мученика, Императоръ Александръ III, обрѣлъ въ завѣщанной ему предками любви къ народному благу великую рѣшимость твердо слѣдовать по пути, предъказанному въ Божѣ почившимъ незабвеннымъ родителемъ.

„Усматривая въ неліцемерныхъ проявленіяхъ всенародной скорби вѣщее доказательство неразрывной сердечной связи, всегда, по волѣ Предвѣчнаго, соединявшей въ Россіи государя съ его подданными и всегда проявлявшейся съ особою силою въ тяжкія годины испытаній, Государь Императоръ Александръ III, при указаніи на необходимость неуклоннаго предѣлдованія дерзкихъ покусителей на государственный порядокъ и общественное спокойствіе, всемилостивѣйше соизволилъ выразить, что гнусныя злодѣянія преступной горсти безумныхъ отверженцевъ русской земли не въ силахъ поборотъ въ его сердцѣ рѣшимости исполнить въ точности родительскій завѣтъ любви на благо вѣренной ему Богомъ имперіи. Руководясь такимъ рѣшеніемъ, Его Императорское Величество Высочайше соизволилъ повелѣть принять къ точному исполненію изложенную выше священную волю своего державнаго родителя, какъ достойное всей его жизни пропаніе его со своимъ народомъ. При этомъ Его Величеству благоугодно было указать Министру Внутреннихъ Дѣлъ, чтобы самый порядокъ опубликованія во всеобщее свѣдѣніе Высочайшаго по сему предмету повелѣнія былъ тотъ-же, какой предъказанъ въ Божѣ почившимъ Императоромъ Александромъ II.

„Подлинное подписалъ

„Генералъ-адъютантъ графъ

Лорисъ Меликовъ“.

Як бачимо, документ сей і заключені в нїм постанови даремно було би називати конституюцією. Комісія зложена з делегатів по часті вибраних губерніальними земствами і міськими радами, а по часті іменованих правительством, котра має тільки дорадчий голос при обсудженню проектів законів предложених правительством, але не має ані права сама подавати проекти ані впливу на їх остаточну ухвалу або усуненє, се щось таке мікроскопійне і неозначене супроти тих потреб, яких тоді хіба сліпий не бачив у Росії, що треба

тільки дивуватися, як се гр. Лоріс-Меліков після широкого розмаху в інструкції сенаторам міг так низько сісти. Певне, на се були важкі причини, з котрих перша і головна лежала в волі самого царя Александра II., що „вважав обов'язком своєї честі — як сказано в брошурі — не допустити до того, щоб порушені були основи єго самодержавія“. Ну, а при порушеннях основ самодержавія, при браку яких небудь суриозних гарантій свободи особи, товариств, сходин, друку і сумління, при адміністративній самоволі (бо про все те в повисшій проєкті не сказано анічогісінько) що й говорити про конституцію? Не диво, що й Александр III., прочитавши повисший „доклад“, написав на ньому власною рукою „Онъ составленъ весьма хорошо“. Написав, похвалив — і швидко опісля кинув до коша. Дуже можлива річ, що й ся скромна проба притягнути значнійше число представників суспільности до нарад над справами державними, колиб була війшла в діло, булаби мала добрі наслідки, піднялаб духа в суспільности і моглаб була повести до виборення справжньої, не мальованої конституції. Як перший крок, як перша можливість до єї виборення вона була б мала певно свою вагу. Та все таки треба тямити, що сам собою документ сей не був конституцією, а тільки вказував і витичував скромний, тісенький терен, на котрім при щасливих обставинах моглаб була розпочатися боротьба за правдиві вольности конституційні. Нема ніякої гарантії, що навіть колиб цар Александр II. був живий і комісія скликана, правительством послухалоб було єї голосу, або вразі, як би комісія стала єму недогідна, не булоб єї без церемоній розігнано. Се треба тямити, оцінюючи винуватість революціонерів, котрі вбивши Александра II. буцім то позбавили Росію великого добродійства і опізнали хід єї свободного розвитку. Опізнене вийшло справді, та причини єго далеко більше складні, так що приписувати їм самій катастрофі 1. марта 1881 і киненню Александром III. до коша повисшої конституції ніяк не годиться.

Ів. Франко.

Перший крок

до основної реформи гр. кат. духовенства.

Коли рускі патріоти сушили собі голови над тим, що то буде, як гр. к. духовні семінарії допадуться в руки єзуїтів, — готовило ся діло, що мало рішити єю справу іще радикальніше. Дня 22. м. м. оголошено в газетах цісарську постанову з 13. т. м. по котрій зовсім скасовано ті семінарії, а власне віденську і генеральну, львівську.

Рускі газети, москвофільського і на-

родовського напрямку доси одні зовсім нічого не сказали від себе про єю подію, а другі прямо заявили, що не знають, що сказати, і ждати муть послідків того факту. А тимчасом послідки ті легко угадати по ролі, яку відіграли скасовані інституції.

Гр. к. духовні семінарії у Відні і Львові, основані були, літ тому 100 з верхом, волею таких австрійських володарів, як Марія Терезія і Іосиф II. найкраще записаних у тямці Русинів і основані були спеціально на те, щоби виробити руску інтелігенцію, що могла би виховувати руский народ та вязати єго з австрійською династією. І справді єї інституції, добре послужили обом цілям. Гр. к. семінарії то були постійні, одушевлені школи австрійського цезаризму, вірнопідданства, — розсадники тих думок аж до найбільших, найнижчих верстов руского народу в Австро-Угорщині. Не що, як ті семінарії зробили з Русинів „Тирольців Востока“.

Алеж семінарії ті сповнили добре й другу роль: інституцій, за підмогою котрих у нас довгий час вироблялася яка-така руска інтелігенція, яка-така національна самосвідомість, який такий руский рух. Скасовані семінарії видали з себе довгий ряд руских учених, на теологічній і світських полях, співаків, політиків, писателів, артистів-музиків. Звязані з університетами й инчими культурними інституціями великих міст, особливо Відня, гр. к. семінарії то були справді вікна, крізь котрі до нас проходила західно-європейська цивілізація. Та се були й збірні місця, де сходилися найліпші в свій час сини Матери-Руси з Галичини, Буковини й угорської Руси, виробляючи між собою яку-таку національну солідарність, так потрібну між тими трома частинами Руси. Навіть світські учені рускі, довгий час, мало не всі виховувалися в тих семінаріях або за їх підмогою.

Тепер пропала й змога чогось подібного. Теологічне образование гр. кат. питомців зовсім відірвано від університетів: намість львівської генеральної семінарії, мають бути устроєні три єпархіальні семінарії: у Львові, Перемишлі і Станіславові, зі строгим доглядом для

того, щоби відтинати питомців від усяких „шкідливих“ свіцких рухів. Значить, від тепер гр. к. духовії семінарії перестають бути вищими науковими закладами, а мусять стати майже приватними закладами чисто теологічного характеру. Вже й не згадуючи про те, який може бути заряд і вихованє в тих інституціях, — само відірване їх від університетів, мусить понизити духовий рівень попів. Між дотеперішними гр. к. семінаристами навіть остатнім часом бували люде образовані навіть в самім попівстві, хоть правда, незavidна доля, що загонила їх у відлюдні й дикі сторони країни, і брак якого небудь культурного звязку між самими попами, робила з них нарешті некультурних людей. Тепер воно мусить вийти ще гірше. Само пробуване у Відні або у Львові та сходини зовсім освіченими людьми — значило велико. Що-ж може дати питомцям такий Станіславів, або Перемишль? Треба би хйба величезних фондів на устрій епархіальних семінарій, на добрих учителів, бібліотеки й т. и. щоби сяк-так можна було заступити те, що було. А позаяк таких фондів ні відки взяти, то для будущих питомців представиться сумна перспектива: спасти, по живучості і образованю, нижче гімназистів у тім самім Станіславові чи Перемишлі...

Захитанє становиско попів серед світської інтелігенції і особливо серед селян, могло було ще піддержати тільки дійсне образованє і сповнюванє попами свіцких функцій, конче потрібних народи: напр. медических, юридических і т. и. Ледви чи в нових семінаріях будуть звертати на щось таке увагу. Нові заклади, то не тільки відірване питомців від свіцких наук і свіцких рухів, але й дезорганізація самого попівства галицького, котре тепер мусить різко розпастися на трое — після епархій. Після сего гр. кат. духовенство неминуче мусить зійти з поля політики, користної для руского народу, і в загалі з поля свіцкої діяльности. І то ще тільки початок. Скасованє столітних культурних інституцій для Русинів, то тільки одна з точок, умовлених у Римі, на котрі згодився ми-

трополит — дарма, що він запевняв народовців, що ніяких таких перемін не буде.

Говорючи про культурну вагу скасованих гр. к. семінарій, ми, розумієся, мали на думці те, що було колись. Остатніми десятками літ ті інституції дуже були підупали (непорядки й деморалізацію у львівській семінарії ми показали в „Народі“ за 1890 р.), так що жалувати за ними нам не слід. Тай для Русинів инчих партій тут є радісна точка: може перед тими реформами попівства, які очевидячки задумуються, ті Русини зважать за ліпше для рускої справи — перетягти осередок єї рішучо на свіцкий бік — звісно, в поступовому напрямку. Скасовані семінарії були в свій час культурними інституціями, та за те вони прожирали переважну частину рускої молодіжі, готовлячи єї тільки для певних функцій, що з часом відривали єї від поступових свіцких течій, а надто робили єї зовсім залежною від уряду. В скасованих інституціях було й головне жерело недомогання руского руху — клерікалізму і т. и., що пронимало увесь руский рух і підтинала єго в самім корени. Звісно, у нових семінаріях заведеся ще яріщий клерікалізм і т. и. що не може мати з руским рухом нічогоісінько спільного. Крайня пора, масі рускої молодіжі, що мала би йти у семінарії, кинутися на свіцке поле: на независимі становиска і крайня пора рускій інтелігенції — допомогти в тому молодіжі. З того може бути тільки користь для рускої політики і в загалі для поступу руского життя. І чим скорше загал Русинів зважиться на таке, тим краще: бо Русинам прийдєся вести тяжку боротьбу з політикою певних виховавців Русинів і їх вихованців. Для тої боротьби треба доконечне цілої армії свіцких поступових Русинів.

25. юля.

М. Павлик.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

Прийатіль на Україні. Тепер було за радикально і не можливо з фінансових і адміністр. причин. За короткий час до виходу 15 нру. Від нового року — коли конче хочете. — Всп. О. Колесса. У 16-тім нрі. Звиніть.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Словянська взаємність

В РОЗУМІННІ ЯНА КОЛЛЯРА І ТЕПЕР.

I. Для вшановання столітніх роковин уродження словацько-чеського поета і писателя і всеслов'янського патріота Яна Колляра видали два віденські акад. товариства, чеський „Akademicky Spolek“ і словацький „Tatran“ гарну пам'яткову книгу, що отсе недавно вийшла друком у Празі, впорядкована доцентом віденського університету, дром Фр. Пастриком. Книга ся (283 стор. великого 8-го), оздоблена двома гарними портретами Колляра і кількома рисунками та відтисками автографів його і його жінки, знаменитої „Міни“ Німкни з околиць Ђни, переідеалізованої Колляром в „Дочку Слави“ і т. і. складається з 38 статей, в тім числі 5 творів поетичних, посвячених пам'яті Колляра. Находимо тут імена двох визначних сучасних поетів слов'янських: Святоплука Чеха і Поляка Асника, далі вірші Хорвата Граніловича, Лужичанина Стрітара і Словака Гвездослава. Ще один великий слов'янський поет, Яр. Врхліцкий дав прозову статтю про Коллярів сонет. Сказавши загалом, ті впливи поетичні не особливі перли: видно, що слов'янські поети не надто глибоко вчитувалися в Колляра. Видно, що й на ньому справджується те, що колись писав Лессінг про Клопштока:

*Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn Jeder lesen? Nein.*

Св. Чех величає Колляра як першого будителя Слов'ян „від Урала по Шумаву“, чим він в усякім разі не був. Годі також писатися на отсю строфу хорватського поета Йована Граніловича:

*Sveže krvi, nove treba sprema,
Umorno je celo czovjeczanstvo,
Slavenstvu je približilo vrijeme,
Sveto da si ispuni poslanstvo.
Da milotom srca slavenskoga
Ledno lice preobrazi svietu,
I vedrinom svežeg duha svoga
Pokaže mu nebeszczansku metu.*

Вільно було Коллярови перед 60 роками міркувати про втому Заходу і свіжість сил слов'янських, про зіпсуте, войовничість та грабівництво Романців і Германців а ідеальну, сумирну і чутливу вдачу Слов'ян; сучасному поетови не слід перемелювати сю стару муку. В усякім разі вірш Граніловича один з кращих; простота вислову і чудова мелодійність сербо-хорватської мови промовляють до серця, особливо де поет хвалить Колляра за те, що його Слов'янина пробудила зо сну Хорватію, викликавши т. зв. ілліризм Людевіта Гая, котрий зробив кінець так званому „кай-кавському“ письменству, та за те поклав основу теперішній хорватській літературі, мовою зовсім близькій до сербської (нарічє „штокавське“):

*Hrvatski ti skromni pjesnik eto
Slava! klicze iz zahvalnih grudi,
Slavensko jer tvoje geslo sveto
Hrvatsku nam iz groba probudi.*

Досить кумедні акорди вдарив польський поет Асник. Він величає в Коллярі віщуна відродження Чех, обертаєся тільки до Чехів і уявляє собі навіть, що Колляр десь колись „bialogórskich podjął pieśń śmientarzy“, т. є. співав про погром Чехів на Білій Горі в 1621 році. Про Словаків у цілій вірші ані слова. Інтересно, якими словами д. Асник відводить

Чехів від кокетованя з Росцією. Він обертаєся до „дочки Слави“ ось з яким покликом:

*Idź raczej z temi, co cierpią i walczą,
Nie chcąc zatracić samobójezo ducha,
I stać się tłuszcza helotów służalcza,
Nad którą dziejów noc zapadnie głucha—
Niż z tym olbrzymem, co krocząc zuchwały
Wszystkie ludzkości depcze ideały.*

Коли д. Асник мав на думці тих Поляків, що засідають у віденській Раді державній (а з тими в першій ряді моглиб Чехи іти рука об руку), то повинен би був для них вибрати якісь інші epitheta ornantia, замісто слів „co cierpią i walczą“ сказати як раз противні слова — звісно, до тих слів треба було добирати й іншого риму. Кого розуміє д. Асник під „olbrzymem, co krocząc zuchwały...“ чи російське правительство, чи російський народ, се лишаєся тайною; польська ніби поступова буржуазія, котрої співаком є д. Асник, не завдає собі занадто труда, щоби розріжнювати ці два поняття. З похвалою для д. Асника піднести треба, що не вірить в осяццє Коллярових ідей à la lettre, як се чинить Сватопл. Чех; він каже:

*Przyjdzie czas, w którym wypełnią się jeszcze,
Tylko w zmienionej przez dzieje*
[postaci,

*Waszego piewcy te natchnienia wieszczę
O świętej zgodzie wśród słowiańskiej braci.
Skryte marzenia czas urzeczywistni:
W objęcia sobie padną nienawistni.*

*Gdy prąd duchowy, co kajdany łamie,
Wszystkich podniesie i usamowolni,
Wtedy stanieny do ramienia ramie,
Równi z równymi i z wolnemi wolni.
I sławiańszczyzna cała, silna, młoda,
Przy bratniej uczcie ręce sobie poda.*

Ці дві строфи, без сумніву, найкраще з усього віршованого в коллярівській збірці; пеує їх вражінє тільки згадка про учту; д. Асник очевидно не уявляє собі згоди братньої без учти, без тостів і т. п. Учтою почав свій вірш, уявляючи собі, що сидить між Чехами „Przy uczcie duchów u wspólnego stołu“; учтою яко вінцем ідеалу будучини і кінчиться єго віще слово. Що кому до впадоби!

Прозова часть збірка о скілько бо-

гата, о стілько й ріжномастна. Бачимо там і сирі матеріали (листи Колляра до різних людей), і свіжо позбирані подробиці біографічні (Павла Кріжко: Дитячі літа Колляра; Павла Бляго: Колляр в Пешті; Йосифа Караска: Колляр у Відні) і критичні оцінки поодиноких діл Коллярових (Білого: Як росла „Slavy Deera“; Врхліцкого: Коллярів сонет з формального боку; Полівки: Колляр-збирач і видавець народніх пісень; Юра Юношки: Колляр як духовний і проповідник; Пастрика: О археологічних дослідях Колляра; В. Вондрака: О книжці Коллярової „Die Götter Rhetras“) і в кінці ряд статей про значінє Колляра і єго ідей для різних літератур словянських (Станов Станович: Колляр в споминах Сербів; Леандер Чех: Значінє Коллярової „Slavy Deery“ в чеській поезії; Ян Воборнік: Становище Колляра в літературі чеській; Яр. Вльчек: Вплив Колляра на літературу словацку; Нерінг: Посланіє Колляра о словянській взаімности на мові польській; Мих. Горнік: Колляр і лужицкі Сербі; Мілівой Шренель: Колляр і Хорвати; Джорджевич: Колляр і сербська література; Ів. Франко: Літературне відродженє Полудневої Руси і Ян Колляр). Певна річ, круг впливу діл Коллярових сими статями далеко не вичерпаний; бракує особливо праць про вплив єго на польську і російську літературу; одна й друга були обіцяні і... не прислані; бракує й праці про Словінців. Та все таки те що є, дає досить много і цінних подробиць. Біограф Колляра, критик, що займатися буде оцінкою єго діяльности для сучасних і потонних, не буде міг поминути сєї книги і нагромаджених в ній матеріалів.

В повнішій перечисленю я навмиєсно лишив на боці дві праці ширшого змісту, про котрі хотів би поговорити троха докладніше: Ол. Кочубінського, професора славистики на університеті в Одесі, статю „Романтична думка і дійсність“, і М. Мурка: Коллярова взаімність словянська. Обі ті праці займаються одною і тою самою темою, хоч з різних боків і в ріжнім дусі. Словянська взаімність, отсе та, по думці проф. Кочубінського, „романтична думка“, котрій він противставить дійсність; отсе той,

по думці дра Мурка, реальний ґрунт, по котрому від часів Колляра аж до тепер, хоч звільна, та невинно йде словянська праця і наука. Вже з сего можна догадуватися, що ті оба — так сказати — публіцисти Коллярівської збірки (статі їх дійсно своїм вістрем звернені до сучасності) стоять на супротивних становищах зглядом Колляра і його думки про словянську взаємність: Кочубінський бачить в ній нездоровий і у багатьох шкідливий романтизм, реакцію проти іншої, давнішої і, по його думці, здоровішої форми словянської взаємності чи навіть спільності, реакцію словянських партікуларизмів против тій спільності, яку давнішим Слов'янам (що правда, тільки східно-полудневим) давала мова церковно-словянська, невідлучна від православ'я; Мурко вважає сю реакцію кінцевою і здоровою і разом з Колляром вірить, що правдива спільність словянська можлива тільки на основі високо розвинутих, а не придушених словянських партікуларизмів, то є слов. племінних і мовних індивідуальностей. Пригляньмося трохи ближче обом тим супротивним поглядам.

Історія духового розвитку Слов'янщини вказує як на факт величезної ваги — на витворення і розширення т. зв. церковнослов'янського мови. Де і як він витворився, котре слов'янське плем'я ним говорило, се й досі не перестало бути спорним питанням. Фактом є тільки те, що мови сей відразу, в писаннях слов'янських апостолів Кирила і Меодія, виступає в незвичайній чистоті, в чудовім багатстві форм і лексикона, живості і різнородності складні. І що найважливіше: Кирило і Меодій були рівночасно не тільки першими слов'янськими, але й першими всеслов'янськими письменниками: не тільки Болгаре, Сербі, Русі, Панонці, але також Чехи і Поляки знали і читали їх книги на тій самій мові. Політичні бурі, неприхильність Риму, напади Німців і Мадяр швидко звузили той круг впливу церковнослов'янщини, та все таки аж до кінця XVIII віку він був ще досить широкий, обіймаючи собою Сербів, Болгар, Южно-Біло- і Велико-Русів, а також і православних Румунів, що вправді в XVI віці

почали витворювати письменство на своїй мові румунській, але в богослуженні уживали мови церковно-слов'янської а в письмі кирилиці. В тім довгій протязі часу на ниві церковно-слов'янській повстала величезна і богата література, котрої культурного значіння хіба сліпий не бачить, література не тільки церковна (догматично-обрядова), але також навчаюча (проповіді, фізіологи, звіринці, травники, книги історичні, космографії), моралізуюча і поетична (легенди, отечники, апокрифи, збірки мудрих речень, т. зв. почили і т. і.). Література та з малими тільки ретушованиями мовними читалася і переписувалася зарівно у всіх народів того круга; твір, зладжений на сій мові донебудь в Сербії або в Болгарії, вже швидко опісля тішиться популярністю в північній Русі, Палея списана в Ковлі на Волині, читається в монастирі Хіландарекім на Афоні, твори перших двигачів болгарської літератури: Івана Екзарха, Климентія, царя Симеона, монаха Храбра і др. зберігаються в численних відписах на Русі; письменники, як Григорій Цамблак, належать рівночасно до болгарської, сербської і рускої літератури, працюють особисто і в Болгарії і в Сербії і на Русі; ще в XVIII віці Українець Козачинський, вихованець Києво-Могилянської академії, на зазив Сербів переходить з деякими товаришами до Воеводини, заводять там „слов'янські“ школи і навіть пише для них шкільні драми з сербської історії. Не говорю вже про тісні взаємини між Южно-Русами і Велико-Русами в XVII і XVIII віках і про просвітну діяльність Южно-русів в Ростові, Ярославі, Москві, Петербурзі, Тулі, Тобольську і т. і. Все те факти дуже великої ваги, всі вони можливі були тільки на основі спільного всім тим краям церковно-слов'янського мови. Оттим то й література, витворена на тій мові, не може вважатися виключною власністю нікотрого одного слов'янського народу: вона є здобутком вікової праці всіх слов. народів православного круга, є в тім тіснішій значінню літературою всеслов'янською.

З уподобом вченого, що задивившись в минувшину і весь увійшовши в круг її думок і розуміння, не хоче бачити ні-

знійших часів і їх змінених відносин та інтересів, д. Кочубінський стоїть за ту велику словянську традицію, і з того погляду вдаряє остро на Вука Караджича й на Палацкого — пропагаторів словянських партікулярізмів, ударяє й на Колляра, котрий хоч силкувався знайти посередню дорогу, т. є признавав будучину тільки для чотирех слов. діалектів (російського, польського, чеського і сербського) а прочим радив зливатися з ними, та все таки стояв за розвій нових, народніх язиків супротив старій церковщині, йшов за взірцями західних націоналістів, а не обертав очей на схід, як се між Чехами чинили патер Антонін Марек і особливо Юнгман (оба, впрочім, тільки на словах, бо на ділі оба працювали для чеського „партікулярізму“, ба навіть, як Юнгман, клали під него найміцніші основи, вяжучи єго нову добу зі старою!). В спосіб що найменше дуже суб'єктивний навязує проф. Кочубінський навіть Добровському свою улюблену думку про єдиноспасительність „сходу“, то є не знати вже, чи церковно-словянського, чи прямо російського язика для західніх Словян-партікулярістів. В листі Добровського до Копітара з д. 22 мая 1811 р. читаємо: „Die Slawaken stemmen sich wacker genug gegen den Magyarismus, und wenn sie je ihre Sprache gegen eine andere vertauschen müssten, so gebe es ja doch eine bessere Wahl.“ Яку ліпшу мову малиб вибрати Словаки, сего Добровский не сказав; проф. Кочубінський не сумнівався, що батько словянської філології думав про Схід (то є про що саме?), хоч зі звязку листу і з уваги на весь хід думок і уподобань Добровського досить ясно виходить, що він не міг думати ні про яку другу мову, як про найблизшу Словакам — чеську.

Проф. Кочубінський бачить шкідливість словянських партікулярізмів в тому, що нпр. у Сербів реформа Вукова „розірвала історичну єдність між Сербам і Румунами“, і в тому, що „реформа літературна побіж добрих наслідків провела різку демаркаційну лінію відокремлення і знівечила можливість взаємного добродійного впливу між Сербами і Русами, як се було не тільки в давні часи,

але ще й дуже недавно. Кілько користі для Росії на початку XIX. віку принесли професори з Сербії в російських університетах, ті добрі, до Росіян прихильні голосителі науки, а ніколи не наймити!“ Все те правда, а властиво тільки пів правди. Вчителі Сербії могли бути дуже користні для Росії, та все таки, думаючи по людски, вони повинні б були поперед усього стати „голосителями науки“ в самій Сербії, а не лишати єї на божу волю. Різка демаркаційна лінія вчинила те, що хоч і тепер виднійші сербські і другі словянські діячі йдуть вчитися в Росію (згадаємо Болгар Каравелових, Вазова і др., Сербів Марковича, Новаковича, Словенця Мурка і др.), або обіймають там місце професорів (Болгарин Дрінов, Серб Богіміч, Хорват Ягіч, Чех Первольф і др.), то все таки кождий у себе дома находить о що зачепити руки, находить головний центр своїх духових і наукових інтересів, кождий хоч і на чужині, працює все з найбільшим оглядом на свій рідний край. Демаркаційна лінія, покладена зростом словянських партікулярізмів, не перешкодила власне з часу їх зросту й зростови словянської, общесловянської науки, зростови праці вчених славістів одної народности над двигненням других народностей. Досить буде згадати про многосторонні праці історичні і історико-літературні Шафарика, лінгвістичні і археологічні Міклошіча, історико-літературні і язикові Ягіча, єго Archiv für slavische Philologie, про праці над історією й літературою полудневих Словян южно-руських учених Калайдовича, Венеліна, Григоровича, Бодянского, Голубінського і самогож Кочубінського, Великорусів Гільфердінга, Прейса, Ровінського, Макушева, Чеха Йіречка і др. В працях Пипіна, Веселовського, Потебні, Драгоманова бачимо обнятий і опанований дотичний матеріал усіх словянських племен; навіть Поляки в роді Ржонжевського, Бодуена де Куртене, Каліні являються пильними робітниками на тім общесловянськім полі, йдучи тут за слідом своїх давнійших попередників: Лінде, Мацейовського і др. Значить, на полі науки, взаємного пізнання і підпомагача Словян зріст партікулярізмів не тільки

не став перешкодою, але навіть якби підмогою, бо той зріст партікулярізмів був зростом любови до свого рідного і близького, заглиблення в его минуле і теперішнє, а те заглиблене опять вказало незлічимі звязки між житєм поодиноких племен і вітхнуло в наукових робітників інтерес і охоту до пильного досліді тих звязків.

Щож до „історичної єдності“ Сербів з Румунами, то тут тяжко зрозуміти, як може проф. Кочубінський на серіо говорити про неї. Аджеж від XVI. віку Румуни зачали писати по своєму, перекладувати церковні книги, святі легенди, проповіді і т. і. на румунське, видавати на тій мові офіціальні документи, писати літописі і т. і., так що в початку XIX. в. єдність Румунів зі Слов'янщиною була вже дуже невеличка і поверхова.

В кінці не повинен би проф. Кочубінський забувати, яким коштом осягалася та „історична єдність“. Аджеж кажим що хочемо, а те общеслов'янське письменство не було в повні народнім (хоч дещо з него й проходило до народа), не виражало в повні потреб народа, не служило тим потребам, ба навіть інтелігентним силам кожного народа не давало досить поля до самостійного розвитку. В $\frac{9}{10}$ частях була се писанина перекладана, візантійщина. Та не в тім була біда, а в тім, що ціле життя в сфері тої візантійщини витворило було і серед Слов'ян традицію неприязну всякому новаторству, всякому широкому розвою індивідуальности людської. Не кажу вже про Румунів, котрі зовсім не розуміли церковно-слов'янського язика, алеж і Сербі і Болгари і Русини так само чули, що се не їх жива мова і при всій підмалювці церковщини на лад своїх діалектів не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само, як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною, навіть кухонною та макаронічною. Жалувати нині за розривом історичної єдности православного Слов'янства виходить на те саме саме, як колись Поляк почав бідкатися на Рея та Кохановського за те, що вони, заводячи польський партікулярізм, розірвали єдність історич-

чну Польщі з Угорщиною (на основі латини), котра історично могла мати далеко більшу вагу, ніж фіктивна єдність Сербів з Румунією. Чи бідкане таке було б на місці і чи воно гідне вченого чоловіка? (Кінець буде).

Ів. Франко.

Інтерес галицько-руської літератури.

(Кінець)

Безмірна відсталість галицько-української печаті вбачається і в беллетристичній літературі, навіть „для легкого читенія“. Ми бачили, що російська журналістика подає переклади свіжих творів європейської беллетристики, при чому дає переклади французьких, а надто англійських творів навіть раніше, ніж вони появляються на других мовах. В Галичині тільки недавно заклався осередок для подібної літератури в „Бібліотеці найзнаменитших писателів“, але та бібліотека всего менше може вдержувати конкуренцію на Україні з російськими виданнями вже через те, що подає речі, котрі давно вже звісні з російських перекладів і часто найменше інтересні, та ще й то як подає?! Романи французькі й англійські переложені в ній, видимо, не з оригіналів, мовою безбарвною і з такою транскрипцією імен, котра російсько-українського читателя, привикшого до фонетичної транскрипції імен чужих, може довести просто до невральгії. Таке робилось у Росії тільки в початку XIX. в., коли в російських перекладах авторів англійських гуляли король Леаръ, замість Ліра, Иван го е, замість Ай вен о; коли героїні англійських романів виходили у Росії лади, замість леді і т. д. Літературне утворення порядків „Бібліотеки найзнаменитших писателів“ видно вже й з того, що вони в перекладі Обломова Гончарова викинули зовсім сон Обломова, то б то те, що вважалося в Росії і скрізь, де той роман звісний, за один з перлів літературних¹⁾. Відповідно до „Бібліотеки“ і т. д. ве-

¹⁾ Д. Коцовський зачеркнув усе се печенє. Позаяк від 15 нру „Народ“ иде на Україну в більше примірниках, ніж перше, то мусимо завважати для нових читателів, що отся стаття написана була для „Зорі“, по поводу статей дд. Чайченка й Вільхівського, в тій самій справі, та сінедріон „Тов. ім. Шевченка“ не згодився надрукувати її в „Зорі“ і автор на силу добув її після 10-ти місячної неволі в руках львівських народовців. Д. Коцовський

деся і в загальні вибір і переклад беллетристики європейської в усіх галицько-українських виданнях, тай не може инакше вестись, бо, поминавши дуже відстає, семинарсько-естетичне, літературне образование галицьких літераторів, — серед них очевидно дуже мало знаючих французку мову і навряд є хто небудь, знаючий англійську.

По всім сям резонам, галицько-українські видання не можуть мати інтересу для російсько-української публіки, навіть для такої, котра слідить за Європою тільки по російським виданням.

Очевидно, що деякий інтерес в галицько-українських виданнях для російсько-української публіки можуть мати тільки ті матеріали, котрі туди надсилаються з самої російської України. Тількиж і сям матеріалам важко видержувати конкуренцію з російськими. Перш усього, з російської України йде в Галичину майже сама тільки беллетристика та поезія. Наукової й публіцистичної прози, — то б то того, що власне й є хлібом в літературній страві, — очевидно українолюбці-літератори не виробляють. За дуже малими виключеннями, проби такого виробу в українськім письменстві тепер можна побачити тільки в виданнях „проклятих“, — в Женеві і у львівських радикалів, — а не в печаті „патріотичній“. Вже один сей брак української прози в галицько-українських виданнях, не може неставити їх низче від російських¹⁾. Та коли вже й так, то нехай би хоч українські беллетристика й поезія були інтересні, але сего, по совісті, ніяк не можна сказати.

Про нову поезію й беллетристику українську нам приходилось говорити де-інде, і тут ми скажемо лишень кілька слів, тим паче, що стаття наша й так затяглась. Теперішня українська поезія вже тим неінтересна, що вона майже тільки й робить, що переспівує мотиви старої, Шевченка й его приятелів. Беллетристика ж українська теперішня явно упала проти недавньої і навіть старої. Сиду старої української беллетристики робила єї спеціальність — студії з простонародного життя. Навіть без великого таланту досить було деякої способности примічати, або й фотографувати пригоди

був цензором статі — ще досить милостивим, бо стояв за те, щоби єї надруковати в „Зорі“. Як цензор статі д. Коцовський дозволив собі понаписувати на рукописі свої уваги, с котрими й вернув рукопись, і котрі ми отес й оголошуємо. Редакція

¹⁾ Д. Коцовський зачеркнув усе се речене.

з того життя, трохи теплоти, або веселости, хоч не зовсім ясного по ідеам народолюбства, — що б написати кілька в усякім разі інтересних студій з українського простонародного життя, котрим майже ніхто другий, окрім спеціальних українських писателів, не займався. Один час, в 70-ті роки, коли між українськими писателями явилось 2—3 дійсно талановитих осіб і коли було українолюбці почали більш рішучо приставати до свідомого демократизму з соціальною барвою, — і українська беллетристика почала було приближатись до європейського соціально-психологічного роману з простонародного життя („Хиба ревуть воли“ Мирного й Білика, роман, котрий знайшов собі місце лишень в Женеві, деякі тодішні повісті Нечуя). Тільки ж щось таке сталося навіть з найліпшими українськими беллетристами, бо Мирний упав аж до „Перемудрів“, а Нечуй — до „Опеньків“. Після того українські беллетристи видимо заскуцали і схотіли розширити рамки своєї літератури — творами з життя більше освічених людей, що б порівнялись з літературами других культурно-самостайних народів. Такий напрямок характеризує теперішню українську беллетристику.

Звісно, проти такого напрямку нічого не можна сказати в теорії. Треба тільки, що б практика оправдала теорію. На наше лихо, замір наших беллетристів живописати життя найбільше освічених класів, — та ще й з тенденцією поучати їх національно-громадським обовязкам, — поки що розбивається перш усього об малу освіту самих беллетристів, котрої не замінляє природна сила талантів, дійсно невелика¹⁾. Коли читаєш в нових українофільських романах і повістях про їх героїв, — університетських студентів, учителів і т. п. — їх спутані і темні розмови про такі речі, як національність, космополітизм, культура, держава, соціальна справа і т. д., то перш усього бачиш, що єї речі темні для самих авторів і мимо волі питаєш себе, чи автори мають хоч звичайне образование, котре даєся в російських університетах, звідки вони беруть своїх героїв? ²⁾ Очевидно, при такій недостатці образования наші беллетристи не можуть малювати, як слід, наших образованих людей, а ще менше навчати, — і їх літературні проби в новому напрямку не осягають своїх цілі. Маса публіки

¹⁾ Коцовський підчеркнув остатні слова.

²⁾ Д. Коцовський зачеркнув се речене.

на Україні не може дивитись на них інакше, як іронічно ¹⁾).

Ми всего менше думаємо винуватити кого небудь особисто в усіх ознаках стану нашої літератури, ні моралізувати. Багато є причин фатальних і в Росії і в Австрії, котрі створили такий стан. Ми тільки стараємось перш усього об'єктивно пояснити факт, констатований ²⁾ д. Чайченком, — холодної російсько-української публіки до галицько-української журналістики. Ми думаємо, що коли тут можливий лік, то его треба шукати в самому діагнозі хвороби.

Лік той може бути лишень один, — що б галицько-українська журналістика більше відповідала інтересам російсько-української публіки, єї звичкам, давала їй літературну страву подібну до тієї, котру вона шукає і в значній мірі знаходить в журналістиці російській ³⁾. При тому, — відповідно загальним законам конкуренції, — галицько-українська журналістика, коли хоче переважити російську, то мусить навіть подавати ту страву скорше, повніше й ліпше оброблену, ніж її подає російська ⁴⁾. Оглядаючи зміст тих часописів російських, котрі наша публіка найбільше читає (Русская Мысль, Вѣстникъ Европы, Сѣверный Вѣстникъ і др.) ми виводимо, що та публіка хоче, що б печать була дзеркалом життя нинішнього й європейського, та ще органом прогресивного напрямку. Тепер же в Європі прогресивний напрямок представляється тільки в партіях більше або менше радикальних. Всі недавні помірковано-ліберальні, національно-ліберальні і т. и. партії, — тепер власне стали партіями консервативними, так що навіть їх конкуренти зі старих консервативних партій виробляють собі свій радикалізм, котрий ми тепер і бачимо в торієському радикалізмі лорда Черчилля, в пробах соціального законодавства, котрі підніраються консерваторами напроти „манчестерців“ і національ-лібералів, в тому, що клерикали тепер стають за загальне голосування за референдум, за пропорційне представительство ⁵⁾, в ріжних проявах католицького, про-

тестантського, християнського соціалізму, нарешті в самому антисемітизмі, котрий тепер мусить прибирати радикальну оздобу. (В Англії так маємо тепер цікавий факт, що на місці старих консерваторів і лібералів, тепер стоять властиво дві радикальні партії, бо сими днями Солсбері виставив проти Гладстона, котрого партія отверто звеся радикальною, таку програму, що мовляв замість ірландської автономії, треба зайнятись соціальною справою!!) Російська публіка, по своїм кращим обставинам, мусить удовольнятись дуже поміркованими політичними тенденціями, тільки ж єї симпатії і інтерес лежить до європейського радикалізму, а надто в справах соціальних і культурних. Так і галицько-українська печать, коли хоче мати симпатії і інтерес в російсько-українській публіки, то мусить рішуче пристати до європейського радикалізму: політичного, соціального і культурного ¹⁾.

C'est prendre, ou à laisser! як кажуть Французи.

Ми розуміємо, що галицьким і українським літераторам не так то легко пристати на той лік, який ми радимо, проти констатованої д. Чайченком хвороби. Літераторам галицьким треба розірвати майже зо всіма своїми традиціями; українським треба рішуче привести в свідому систему ті зачатки радикалізму, котрі появлялись в українолюбських кружках з часів Шевченка; всім треба взятись енергійніше за працю. Все се не так легко, але ніякого иншого спасіння нема, — а надія на добрі результати мусить підперти рішучість і енергію.

Поминаючи дальші приміри, возьмемо примір з не так давньої історії, котра відбулась у нас же, в Восточній Європі — в Росії.

В 1830—1835 стан громади й літератури російської був дуже сумний. В державі панувала реакція, котра була тим дужча, що подібне творилось і в більшій часті європейських держав, а надто найближчих до Росії: в Пруссії і Австрії. Література російська майже не існувала. Правда, вона мала два великі таланти: Пушкин і Гоголь, але в обох їх свідомість не рівнялась таланту, а в Гоголя необразованість

¹⁾ Д. Коцовський підчеркнув се слова.

²⁾ Д. Коцовський підчеркнув се слово.

³⁾ Д. Коцовський написав коло сего речення: „чи не односторонньо знов так?“

⁴⁾ Д. Коцовський зачеркнув се речення і підчеркнув слова „скорше, повніше“.

⁵⁾ Д. Коцовський завважав коло сего всего: „се пусті хитрощі“.

¹⁾ Д. Коцовський зачеркнув се речення і початок дальшого і додав: „чом зараз радикального, не об'єктивно наукового?! по що демонстраційно?! Кілько би більш позиточного було зробили наші радикали, коли б не ся їх охота всюде і все уживати лиш для демонстрації“.

навіть підійдала талант, поки й зайіла его. Маса літературної публіки кохалась у безпринципному скептицизмі і жартах Сенковського (Поляк з Білої Русі). Тим часом у Москві серед молодіжці склалося два кружки: Станкевича й Герцена; один з наклоном більше до філософських справ, другий — до громадських. В тих кружках великі літературні таланти мали тільки двоє (Білінський і Герцен), — решта були люде звичайні. Активних членів було в тих кружках ледви по 10 чоловіка, — та і з тих доля розвіяла декого по світу, — так що коли обидва кружки злились і стали до літературної праці, то працівників не знайшлося більше як 10 чоловіка. Тільки ж сила кружка була в енергії та в тому, що він рішуче поклав собі за ціл пристати по крайній мірі в думках до передового руху європейського, культурного й громадського, і проводити ідеї его в питому літературу всіма способами, які тільки були можливі. Троє з журналів, котрі кружок вибирав собі за органи, збанкрутовали через холод публіки й „обстоятельства отъ редакцій независимости“. Але незабаром літературний спекулянт догадався, що він може зискати, притягнувши до праці в себе членів кружка, — і справді зискав: журнал пішов де далі все більше. Через кілька років появилася ще один журнал того ж напрямку, вже більше рішучий („Современникъ“). Нова російська література, нова російсько-європейська громада була заложена.... Все се сталося у протягу яких 10—15 років, то б то не більше, скільки пройшло на Україні з 1876!...

Чому б подібному не статись у нас, а надто при допомозі Галичини, котра все таки лежить в західно-європейській державі?!¹⁾

Найголовніші перешкоди сидять в нас самих, галицько-українських писателях: в браку в нас енергії та в наших фальшивих думках. Між такими думками одно з перших місць займають думки про національність, наш теперішній „націоналізм“. Сей націоналізм не ставить нам за ціл громадську автономію нашої нації. Се булоб резонне і во всякім разі зрозуміле. Напроти того багато з наших націоналістів не любить говорити про таку ціл, бо вона входить в ту „політику“, від котрої наші „націоналісти-культурники“ відвертаються згорі. Сей націоналізм ставить нам за ціл плекати

¹⁾ Д. Коцовський завважав тут: „через дитячі демонстрації от хочби супроти т. зв. нові ери“. Сі слова Д. К. підчеркнені і зачеркнені по двічі.

якусь „свою мудрість“¹⁾, поклонятись якимсь „національним святошам“, держатись якихсь примусових принципів, як мов би то національних. Подібними фальшивими думками переповнені й ті здоровомисленні дописі дд. Чайченка, Вільхівського й других, з поводу котрих і ми зняли теперішню нашу розмову.

Д. Вільхівський (Буковина“ ч. 23) обстає за „націоналізм“, ему мало навіть, що б люде працювали для нашого народу (так мов би то таких працівників багато на Україні) а хочеса, що б працювати непременно для народу „як о для українського народу“. Він записує в число найбільших ворогів України тих, хто каже, що національність — тільки форма; він приписує тим людам кола не злі заміри, то дитячу дурість і таки думки, котрих вони ніколи не казали, напр. що мова річ десятирядна, — коли всі недурні гуманісти завше казали, що мова народна не тільки єдина ознака національностей, але й єдиний спосіб скорого проводу людської цивілізації в маси народні.

Хоч наші націоналістики сердяться, доходячи навіть до таких фраз, як „прогнівався на нас Бог за те, що ми вклонилися чужим богам“ — фраз, котрі на місці були в якій старозаконній рабинській книзі²⁾, а по меншій мірі зовсім нічого не говорять в теперішній політичній газеті, — а все ж таки національність є тільки форма, а не ідея, і „націоналізм“ не може бути принципіальною підставою ніякої³⁾ громадської праці, ні соціальної, ні культурної.

Наука справді доказала, що навіть такі здобутки й прояви старої цивілізації, котрі можна було вважати за національні, — як фінікійська азбука, грецька філософія, жидівський монотеїзм, римське право, — суть продуктами інтернаціональної культурної праці; від часів же Александрра Македонського вже зовсім чудно

¹⁾ Д. Коцовський завважав тут: „своя мудрість“ = дійсна наукова освіта в справах важких для нас (своя!!) замість дитячої, пустого а демонстр. балакання на теми політичні“.

²⁾ Слова від „доходячи“ аж доси, д. Коцовський прямо перечеркнув і написав на боці „не ляхить“.

³⁾ Д. Коцовський підчеркнув се слово тричі і додав слова: „всякої!! а якже? гл. вгорі мова = голов. признак нації а тільки на нації мові можлива освіта! якже?!“ Остатні слова двічі підчеркнені. Д. Коцовський очевидно не розуміє смислу слів „націоналізм“ і змісту того, що можна проводити в національних мовах, або инакше серед якої нації.

й говорити про виключно-національні цивілізації. Александрійська наука й теософія, християнство, середньовічна схоластика, природна наука й технічні винаходи народів мусульманських і християнських ¹⁾, далі новонароджені наук і умілостей, реформація, раціоналістична філософія XVIII. ст., нова наука експериментальна, мазітівізм і еволюціонізм, політичний лібералізм, соціалізм, навіть теорія рівноправності й автономії націй — все сеї є діло праці інтернаціональної і власність всесвітня. Навіть коли через патологічний процес рух до автономії націй був повернувся внаціоналізм, котрий хотів навязати народам якісь примусові національні принципи, то й тоді націоналісти усяких барв, — кельто-романо-германо-славянофіли і т. д. не змогли показати ясно спеціальних принципів національних, а вважали за такі принципи, все ж таки принципи інтернаціональні, то поступові, то частіше реакційні.

Так не дуже давно на континенті Європи націоналісти-реакціонери казали, що такі інституції, як парламент і суд присяжних, спеціально англійські і духові континентальних націй не відповідають. Тільки ж історична наука показує, що подібні інституції були й на континенті і тільки на час атрофувались. Тепер їх знову посаджено в різних державах, по приміру Англії, і вони живуть собі, правда, як де не зовсім так, як в Англії, так треба ж часу на реакліматизацію, як і на аккліматизацію. Так Американці теперішніх Сполучених Держав, спершу було виробляли собі порядки, беручи примір по всьому світу: з Англії, Голландії, Швейцарських кантонів, класичних городів та руководячись викликами біблійних пророків. В кінці XVIII. ст., коли їм прийшлося повстати проти англійської корони, північні Американці переробили інституції своїх держав, — штатів, — відповідно тодішнім всеєвропейським теоріям ліберальної філософії, а для федерального уряду імпровізували собі, відповідно принципам тої філософії, нові уряди. Швейцарці в XVIII. ст. мали собі особні національні інституції в своїх кантонах, хоч дійсно ті інституції є не що друге, як тільки локальна варіація всеєвропейських общинних, феодальних і муніципальних інституцій середньовічних. З кінця XVIII. ст. в Швейцарії починається переробка кантональних інституцій по ідеам всесвітньої

ліберальної філософії, а в 1848 р. коли Швейцарці взяли за вироб сталого федерального уряду, то вони просто перенесли до себе Північно-американські спілкові ради, а замість президентського уряду поставили пряму копію французкої директорії 1795 р. і живуть при таких „позичених“ урядах, як не можна ліпше. Коли Французам прийшло в 1875 р. впорядкувати собі республіканську державу, то вони взяли собі одні інституції з Швейцарії, другі з Америки, треті з Англії, звісно, прилагодивши їх одні до других і до своїх звичок, гарних і не гарних ¹⁾.

Після таких примірів, — котрим подібні можна б прибрати й з других кругів життя, — також трудно говорити тепер про націоналізм у державних інституціях європейських народів і про національність того, що тепер Європейці йдять і пють, ві що одягаються, на чому йдять і т. д.

Національність в наші часи проявляє себе в самих варіаціях, а не в темах життя, і є щось більше тонічного, ніж пластичного, більш психологічного, ніж соціологічного, — а при тому все таки змінюється, як усе на світі, а не стоїть в одній формі. Нехай наші націоналісти покажуть ясно, які політичні, соціальні й культурні ідеї, інституції, напрямки вони вважають за принципи, основи, ідеали нашої національності ²⁾, — тоді по крайній мірі спор можна вивести з пустої логомахії. Національники з російської України звичайно говорять дуже темно про принципи, галицькі ж видають за наші національні принципи простісінько принципи всеєвропейської реакції.

З такої постанови справи наш народ і його національна автономія нічого не виграє, а прямо тратить, бо ми або не йдемо за світом, або йдемо назад і тратимо сили й дорогу під ногами.

Нашим національникам мало, що б ми працювали для нашого народу, — вони хочать праці для него „як для українського народу“, і тим вони ведуть нас або в туман,

¹⁾ Д. Коцовский зачеркнув ці слова від „звісно“, поклав на боці знаки !! підчеркнувши їх двічі і заважав: „от, от: своя мудрість (політична) а не демонстр. балачка“.

²⁾ Д. Коцовский заважав тут на боці: „Чом ні? згодом... Але чей се могли б і повинні б робити мирно-тихо й радикали, замість демонструвати (та ще не раз на кошті ширих поступових Українців“.

¹⁾ Д. Коцовский переставив ці слова, поклавши слово „християнських“ на першому місці. Рація?

або просто в реакцію, коли ми зрозуміємо націоналізм, як розуміють його галицькі націоналісти старої, а тепер і народовецької партії. Тим часом, коли кому справа не ясна в теорії, то ставши на чисто емпіричну точку ¹⁾, можна сказати: спробуємо, — будемо працювати для нашого народу, як і для всякого иншого європейського народу, для його поступу політичного, соціального і культурного, відповідно принципам, спільним поступовцям усієї Європи ²⁾ — то тоді й побачимо, чи наш народ стане вільнішим, багатшим, більше освіченим, а на решті чи збережеться він і zorganizується і як автономна нація? Коли говорити про саму літературу, то ми скажемо: „спробуємо, — залишимо на якийсь час розмови про національні духи (зоставимо сю справу спеціалістам антропологам, етнологам і т. д.), а будемо просто переказувати мовою нашою народу (се само собою розуміється!) поступові (радикальні) думки ³⁾“ всього цивілізованого світа, — політичні, соціальні й культурні, звісно, додаючи до чужого й свій матеріал, то тоді й побачимо, чи наша література виграє в інтересі і в нас дома, і в других країнах, чи ні?

Сміємо думати, що таку постанову справи всі признають по крайній за ясену. Ми ж особно думаємо, що се єдиний спосіб для нашої літератури видержати конкуренцію з сусідніми.

В наші часи починати службу народу і навіть національній автономії не з радикально-поступового боку, все рівно, що рубати дерево не гострим кінцем сокири, а обухом.

15 юнія 1892.

М. Гордієнченко.

Прецінь доміркувалися!

Брати наші народовці дуже гнівалися на нас, коли ми говорили і доказували, що тзв. програма Романчука не є вла-

¹⁾ Д. Коцовський завважав тут: „от от, від 1875 р. досить було часу! а де плоди сеї рад. емпірики?!“ Слово „емпірики“ підкреслено двічі.

²⁾ Слова від „відповідно“ доси л. Коцовський зачеркнув тричі сильним розмахом руки і дописав таке: „*der Pferdefuss!* певно, з маркою на чолі, бо інакше будем „реакційні“ (нерозбірчивий знак) — ідоли! Радикальна ортодоксія!“ Окрім того над зачеркненими в тексті словами покладено „еге!“

³⁾ Д. Коцовський завважав тут: а la Гром. Друг по 1—2 чч., — Вирочім — пробувалисте (Народи)!!“

стиво ніякою програмою. Тішить нас, що хоч тепер, по трьох роках, вони починають приходити до того самого погляду. Про се переконує нас стаття — надіслана, не редакційна, та все таки без застережень поміщена на чільнім місці ч. 156 „Дѣла“ н.з. „Въ справѣ нашої організації“. Стаття написана тверезо, розумно і коротко. Вказавши на безлад в таборі народовецьким, а особливо на факти, що коли появилася в „*Neue freie Presse*“ стаття одного руського посла в справі руській, д. Барвінський поспішився випертись єї, і що „*Czas*“ за ту статтю обвинуватив д. Романчука в дволичности, автор заключає з того, „що програма наша теперішня не вистарчає, бо в противнім случаю не мігби один посол заявляти во всеуслишаніє, що нчого не знає про роботу другого посла з того самого сторонництва, а ще менше посмів би хто обвиняти за політику цілого сторонництва лиш одиницю саму“. О кілько річ дотикає статі о справі руській, поміщеної в „*Neue freie Presse*“, то нам здає ся, що автор помиляє ся. Навіть при найкрасшій програмі випадки подібні до повнешого мусять лучатися, доки діячі політичні не привикнуть робити або за спільним порозумінєм, або коли на власну руку, то з відкритим візіром, за власним підписом і на власну відповідь. А тут іменно д. Романчук не раз уже прогрішився, і спеціально з статєю в „*Neue freie Presse*“ зробив штуку зовсім неблагоподобну. Стаття зазначена була в заголовку „*von einem ruthenischen Reichsrathsabgeordneten*“ і датована з Відня; багато Русинів знало, що з руських послів до Ради державної від року у Вдні пробував тільки один д. Барвінський. Очевидна річ, що не на кого, а на него мусіло в першій хвилі впасти підозрінє о авторстві сеї статі. Ми не знаємо, чи і о скілько він солідарізується з нею; що до своєї особи скажемо, що прочитавши ту статтю і впавши на той самий здогад, ми почали було набирати о д. Барвінським геть користнійшої думки, ніж по его (також анонімних) статях у „Правді“. Та все таки д. Барвінський показався на стілько джентельменом, що не захогів строїтись в чуже піре і відпираючися від авторства статі, тим самим запротестував против тої за-

зулиної політики — класти свої яйця в чужі гнізда. Протів такої політики і найліпша програма не допоможе; хіба тут не в програмі, а в браку виховання і відваги — брати самому на себе відповідальність за свою роботу, в тій поганій звичці — робити все по куткам, шептом, секретно, щоби в разі що до чого можна було й відпекатися від своєї власної роботи.

Та те, що далі говорить автор о народовецькій „програмі“ дуже вірно. „Програма наша, як вона тепер є, хоч може вистати яко сформульоване наших основ і роботи на ґрунті народнім в головних начерках *pro foro externo*, ніяк *pro foro interno*, щоби послужити могла за руководство певне в нашій внутрішній роботі, для нашої праси, для наших репрезентацій. Програма теперішня є вправді виразом сторонництва, але що оперта на загальнім зачерку, то і не може мати такого успіху, як повинна, а протівно, причиняєсь до того, що ціле сторонництво виглядає мов би розлюзоване, мов би не мало витичених средств до своєї цілі. В тім власне блуд сей кардинальний, що нема простеженої дороги, якою змагано би все до своєї мети, нема того кодексу, після якого судила би ся чиясь провина, а котрим заставив би ся кождий перед всіми, а всі перед кождим“. Опять мусимо сказати, що автор трохи за багато жадає від програми політичної. Вона повинна бути виразом реальних потреб народу і змагань сторонництва, але ніяк не кодексом карним, так як сторонництво мусить бути добровільним звязком людей однакових політичних поглядів, але не тюрмою. Щоб одиниці могли заставляти програмою свої поступки протів загалу, се значить ставити діло до гори ногами, бо програма служить власне загалови для контролі поступків одиниць, але ніяк не вменшує відповідальности тих одиниць.

„Кождий відчуває — говорить далі автор статі в „Дѣлѣ“ — що у нас нема одноцільности, що не йдем до діла нашого з свідомостю, а причина сего ніяка інша, як брак спеціальної, при кожній точці добре сформульованої програми. Брак той робить се, що ми самі себе добре не розуміємо, як до мети стре-

міти, а ще більше, що витикають нам другі, будьто нас не розуміють. (Знов логіка до гори ногами, бо здається, що далеко більше лихо, коли хто сам себе не розуміє, ніж коли его другі не розуміють!) Крайна проте пора положити кінець (!) такому складови річей (! стіль, стіль!) і заходить конечно потреба утворити чим скорше zorganizоване сторонництво, свідоме вповні своєї цілі і змагаючих до тої ж средств“. Се остатнє реченє дорогоцінне, бо з него виходить, що те, що доси складає табор народовецький, або не є уорганизованим сторонництвом, або коли й є, то воно не свідоме своєї мети і доріг до неї. З тим вповні згідна й горішня заява автора, що тзв. програма Романчука, була власливо програмою *pro foro externo*, вівіскою для посторонніх людей, але не тим, чим повинна бути програма, не нарисом потреб і змагань сторонництва. Що навіть як вівіска для посторонніх „програма“ ся не сповнила свого призначеня, се видно з признаця автора статі, що і після неї ті посторонні люди „нас не розуміють“. Будь що будь, після шумних окликів о „новій дорозі“, після гучних адресів довіря д. Романчукови, котрий буцімто як другий Мойсей вказав нам і світові, „хто ми є“, отсі слова надіслані статі в „Дѣлѣ“ виглядають як дуже скромний післяпразничний Katzenjammer.

Питанє: коли твереза думка так помалу і такими крутими та колінковатими дорогами входить у народовецькі голови, то кільки ще часу треба, поки бодай найщиріші і найрозумніші з них пізнають, що серед наших обставин слово „народовець“ мусить значити „мужиколуб“, а се значить „радикал“, і що інакше слово „народовець“ не значить зовсім нічого?

Ів. Франко.

Народні школи на Правобережній Україні.

В 194 і 197 числах „Кієвлянина“ находимо урядове справозданє о числі і стані тзв. міністерських народних шкіл в губерніях кієвській, волинській і поділь-

ській. Треба знати, що крім шкіл міністерських (т. е. стоячих під доглядом міністерства народної освіти) є ще в Росії школи земські і церковно-приходські. Алеж земства в Правобережжінні нема, а про церк.-приходські школи міністерське справозданє не говорить. Цифри і факти, подані в тім справозданю, дуже цікаві і ми подамо дещо з них для порівняння з нашими відносинами.

В усіх трьох губерніях, з котрих кожда мало чим менша від Галичини, є міністерських шкіл всего на всего 788 (в Галичині є народних шкіл поверх 3000), а то 35 міських 2-класових з класами приготавляючими і з 4 класами (в Києві) для науки ремесла; 34 міських жіночих 2-класових шкіл з класами приготавляючими і наукою рукоділя; 80 сільських шкіл, з котрих 3 двокласові, одна має відділ для науки ремесла, а 32 вчать також рукоділя; 24 сільських 2-класових шкіл, з котрих 3 мають науку ремесла, 10 учать рукоділя а при 4 є класи для дорослих (наука повторююча); 614 сільських шкіл 1-класових, з них у 4 вчать ремесла, в 16 рукоділя, в 70 є наука повторююча, 1 школа ремеснича в Києві. В кївській губ. всіх шкіл є 206, в подільській 279 а в волинській 303. По повітам (уїздам), котрих усіх є 36, виходить таке, що в 17 уїздах є по 21—33, в 14 уї. по 10—19, а в 5 уї. по менше як 10 шкіл. Найбідніші є деякі уїзди кївські: уманський (5 шкіл), тарашанський (6), сквирський і бердичівський (по 7). В порівнянню до числа людности цікаві ось які цифри (загальних у статі нема!): в уманськ. уїзді в 17 волостях з людністю 220 тисяч одна міністеріальна школа припадає на 37 тисяч душ, при чім в 12 волостях з людністю 155 тисяч ані одної мініст. школи нема. В гайсинськ. уїзді подільської губ. в 4 волостях з люд. 67 тис. одна мініст. школа припадає на 16 тис., а в прочих волостях шкіл зовсім нема. В житомирськ. уїзді волинської губ. в 20 волостях з людністю 279 тис. 1 мін. школа приходить на 9 тис., а в новгородволинськ. уї. при таких самих обставинах на 10 тис. душ. Тимчасом у Німців, що живуть в волинській губ. одна школа припадає на 340 душ. Існують крім того

по всіх трьох губерніях таємні школи польські, на котрі „Кієвлянин“ дуже злиться і чотив котрих уряд російський придумує різні способи, бо вони, звісно, перепиняють єго змагання до обмоскалення краю. Дуже інтересно, що „Кієвлянин“ підносить повну безсильність і неспосібність т. зв. церковно-приходської (т. е. копівської, конфесійної) школи в боротьбі з польським і німецьким елементом і домагаєся, щоби уряд заводив як найбільше шкіл міністерських, де приймають хоч невеличкий процент тзв. „іновірців“, т. е. католиків, протестантів і жидів, хоч і тут науку релігії подає обовязково тільки православний духовний.

Кошт удержання всіх шкіл в 1892 році виносив 716 тис. руб. в тім числі в кївській губ. 276, в подільській 224, в волинській 215 тисяч. Позаяк в Росії на шкільні цілі ніякого особіного податку нема, то на покритє коштів дають головно громади, в котрих заводиться школа, далі приватні добродії (звичайно багаті пани), а тільки решту докладає каса державна. І так на повисшу суму зложили: 30 проц. сільські громади, 20 проц. міста, около 10 проц. приватні жертвувателі, а 36 проц. каса державна. Решти доповнила оплата за науку і інші дрібні доходи.

Пересічно кожда однокласова народна школа коштувала: в кївській губ. 508, в подільській 558 а в волинській 535 рублів; кожда 2-класова сільська школа коштує 1500 руб. Звичайно учитель сільської школи дістає плати 330 руб., а надто на слугу 60, катихит 90, около 120 руб. іде на закуп книжок, світла, на праву, топливо і т. і. Та не всі школи розпоряжають таким повним бюджетом; 136 учителів (21 проц. усіх) беруть плати 150 до 200 руб. річно.

Всіх учителів в мініст. нар. школах в 1892 році було 2 398, в тім числі катихитів 32 проц., учителів 33·7 проц., учительок звичайних 8·2% а надто учительок рукоділя 2·3%, разом учительок 10·5%, т. е. звиш 240 осіб. Що до їх кваліфікації, то можна сказати, що вона була лінша, ніж у нас в Галичині 3 повншого числа вчителів 1·5% кінчили університет або інші висні школи, 41% (т. е. з повисшими мало що не половина)

кінчили гімназії чи інші середні школи, 18·5% кінчили вчительські семінарії і інші спеціальні інститути, а 19% видержали екзамен на вчителів. Некваліфікованих учителів для співу, гімнастики і рукоділля було 20%, але права навчання інших предметів вони не мали, коли тимчасом у нас сотки вчительських місць з konieczности, щоб школа пустою не стояла, обсаджуються некваліфікованими вчителями і вчительками.

Фреквенція тих шкіл являється ось як: В усіх школах на початку 1892 р. було 61.675 хлопців і 13.944 дівчат, пересічно по 73 душі на одну школу. До кінця року відпало однак 15·6%. Науку скінчило 6.285, т. є. 8·4 загального числа. Що до віроісповідання було православних 88·3%, католиків 6·7%, протестантів 0·2%, жидів 4·6%. Як бачимо, надії на противдланє й сеї школи протестантизму і католицизму дуже невеликі.

Інтересна осьяка нотатка, котрою кінчиться стаття „Кієвлянина“: „Щоби влекшити дітям ходженє до школи, при деяких сільських школах, що держаться коштом кількох громад, є спільні помешканя (общезитія) для учеників, що приходять із другого села. В одних таких спільних помешканях мають ученики тільки поміщенє, а йїду приносять собі з дому, так що громада наймає йїм кухарку і дає світло, а в інших ученики мають повне удержанє громадским коштом“. Наші убогі і роздроблені громади, особливо гірські, котрим поодинокі годі вдержати школу, повинні й собі взятися на такий спосіб.

Ів. Франко.

Листи на Наддніпрянску Україну.

(Далі).

I. (Конець). Першим проявом політичного лібералізму українського треба признати „Історію Русовъ“ Псевдо-Кониського, котра, як тепер можна сказати, вийшла з сімні Полетик (див. Кієвскую Старину 1893, I, 41—76, звідки досить ясно видно, що та книга написана була коло 1810 р. і стоїть у звязку з тодішніми конституційними планами Александра I і его пер-

шого міністра Сперанского. Треба завважати, що ще батько автора „Історіи Русовъ“, Гр. Полетика, депутат 1767 р. був один з немногих тодішніх українских козацко-шляхецких лібералів — противників крєпацтва). На щастє, на сей раз лібералізм явився вкуї з демократизмом, відповідно тим розмовам про увільненє крєпаків, що велись у європейско-російській громаді й навіть в урядових кругах ще в часи Александра I. *) Але внять „Історія Русовъ“ написана була мовою не українською, а російською! До того перша поетична проба звязати європейський лібералізм з історичними традиціями українскими була зроблена навіть не Українцем, а Великорусом, Рилєєвим.

Рилєєв вартий того, що б на нему спинитись довше, як через те, що він був першим у Росії писателем, котрий поцрєбував зужити

*) З громадским і придвірним лібералізмом тих часів. Галичане можуть познакомитися з книги Пиїна: „Общественное движение при Александрѣ I.“ Звязком між полтавскою шляхтою і ліберальним кружком Александра I, котрий царь звав навіть „Comité du salut public“ і котрому признавав за ціль „d'abolir le despotisme en Russie“, служив міністр В. П. Кочубей, властитель Диканьки. Вас. Полетика, — котрий певно був автором „Історіи Русовъ“, — був великий політичний патріот „Малоросійскаго Отечества“, по своєму автономіст, але при тому не сепаратист, і всего менше патріот етнографічний. Він ідеалізував порядки козацкої „Малоросії“ і думав, що конституційна Росія як раз буде те ж саме („Новые русскіе законы, писав він, будутъ то самое, что наши старые малоросійскіе“). Приятіл В. Полетики, А. Чєпа говорить про „Історію Малоросіи“, котру писав Полетика, як про „славную вѣтвь російской исторіи“ і заінтересований більше всего певними „правами“ — перш усього, звісно, шляхти, а зовсім не етнографічними ознаками українскими. Так він каже, що поки „права дворянъ русскихъ были ограничены до 1762 г. (коли шляхта московска мусіла обовязково служити царям) то „малоросійское шляхетство почло за лучшее быть въ оковахъ, чѣмъ согласиться на новые законы. Но когда поступили съ ними по разуму и изданъ указъ Государя Им. Петра III о вольностяхъ дворянъ (1762) и Высочайшая грамота о дворянствѣ (1787) когда эти двѣ эпохи поровняли русскихъ дворянъ въ преимуществахъ съ малоросійскимъ шляхетствомъ, тогда малоросіянє начали смѣло вступать въ російскую службу, скинули татарскія и польскія платья, начали говорить, пѣть и плясать по русски“ (К. Ст. I. сіт. 54) З сих виписокъ видно думки й мову тодішніх патріотів „Малоросійской націи“, або „отечества“, як вони себе звали і не без рації.

в поезії українських історичних традицій, так і через те, що про него звичайний Галичанин мало що знає.

Кондрат Рилєєв, род. в 1795 р. і повішений в 1826 р. за активну участь в політичному товаристві (Сѣверное Общество), котре встроїло повстанє 14 Дек. 1825 р. — був родом Великорус, але ознакнений з Україною. Батько його там служив вояком і набув у Києві дім, котрий зостався власністю К. Рилєєва до його смерті. Сам К. Рилєєв бував у Києві, а окрім того проживав чимало в Слобідській Україні, в Острогожську (де й женився), в Харькові і др., був досить ознакнений з українською мовою, знав твори Котляревського і народні пісні, між инчим певно по виданню кн. Цертелева (1819 р.), звісні тоді хроніки малорускі і т. и. В загалі же був чоловік добре по своєму часу образований. По тодішньому звичаю в російській шляхті, Рилєєв провів частину молодого віку в службі вояцкій і се помогло його образованию, бо він ходив у походах 1813—1815 р. в Західну Европу, прожив час у Дрездені, де був добре прийнятий в домі кн. Рєшніна (тодішнього віце короля Саксонського) про котрого скажемо далі, потім у Парижі. Перенявши європейськими ліберально-демократичними ідеями і маючи чималий поетичний талант, Рилєєв звернувся до історичних споминів російських, шукаючи в них форм для своїх ідей і спинився любовно й на українських традиціях.

В 1822—1825 р. Рилєєв напечатав ряд поезій під назвою „Думи“, в котрих формально наслідував Немцевича *Spiewy Historyczne*, але також і українські пісні. В переднім слові до видання 1825 р. Рилєєв говорить: „Дума — старинное наслѣдіе отъ южныхъ братьевъ нашихъ, наше русское, родное изобрѣтеніе. Поляки заняли ее отъ насъ. Еще до сихъ поръ украинцы поють думы огерояхъ своихъ: Дорошенкѣ, Нечаѣ, Сагайдачномѣ, Палѣѣ, — и самому Мазепѣ приписывается сочиненіе одной изъ нихъ. Сарницкій (Annales Regni Poloniae, т. II, к. 1198) свидѣтельствуєтъ, что на Руси пѣлись элегии въ память двухъ храбрыхъ братьевъ Струсовъ, павшихъ въ 1506 году въ битвѣ съ валахами. „Элегии сіи, говоритъ онъ, у русскихъ думами называются“.

Для своїх патріотично-ліберальних „дум“ Рилєєв вибрав сюжети з історії вільного Новгорода, Московщини, а також південної Русі, старої і козацкої. Першою думою в него стоїть Вадимъ, — новгородець, про котрого літописі вдержали память, як про першого, що повста-

вав проти князів-варягів і котрий вже в XVIII ст. став почитатись у російських національних лібералів за їх предка (В XVIII ст. Княжнин написав трагедію „Вадимъ“, котру заборонила цензура). З дум на старо-кіївські сюжети в Рилєєва для нас важна дума „Ольга при могилѣ Игоря“, де Ольга говорить своєму сину:

Такъ, сынъ мой, Игорь отомщенъ;

Но самъ виновенъ въ смерти онъ, —

і далі оповіданєм про смерть Игоря навча сина не бути тираном. Далі з тої ж епохи взяв Рилєєв сюжет думи Рогнеда, до котрого обернувся потім і Шевченко.

З козацко-українських часів Рилєєв написав думу Богданъ Хмельницькій. Тут говорить про битву при Жовтих Водах так:

И вотъ сошлись два народа:

И съ яростью вступили въ бой

Съ тиранствомъ бодрая свобода,

Князя отвагою младої....

И воцарялася свобода

Съ тѣхъ поръ въ украинскихъ стенахъ

И стала съ счастьемъ народа

Цвѣтъ радость въ селахъ и градахъ.

1825 р. Рилєєв видав поему „Войнаровский“ — про Мазепиногo племінника, котрий скінчив житє в Якутску. Сам Мазепа виставлений в сій поемі мало симпатичним, та за те Войнаровский змальований щирим ентузіастом вільности, котрий вірить словам Мазепи, що его повстанє проти Петра буде

Борьба свободы съ самовластьемъ.

Войнаровский, розказуючи свою долю історіку Міллеру, говорить про те повстанє:

Такъ мы свои разрушивъ цѣпи,

На гласъ свободы и вождей,

Ниспровергая все препоны,

Помчались защищать законы

Среди отеческихъ степей....

і кінча своє оповіданє словами:

Чтить Брута съ дѣтства я привыкъ:

Защитникъ Рима благородный

Душею истинно свободный,

Дѣлами истинно великъ.

.....

Мнѣ надо жить: еще во мнѣ

Горитъ любовь къ родной странѣ;

Еще, быть можетъ, другъ народа

Спасетъ несчастныхъ земляковъ

И, достояніе отцовъ,

Воскреснетъ прежняя свобода!...

Перед сим фіналом Рилєев уклада в уста свого героя похвалу его жінки козачки, що знайшла его і в Сібіру:

Ея тоски не зрѣлъ москаль;
Она ни разу, и случайно
Врага страны своей родной
Порадовать не захотѣла
Ни тихимъ вздохомъ, ни слезой.
Она могла, она умѣла
Гражданкой и супругой быть
И жаръ къ добру души прекрасной,
Въ укоръ судьбинѣ самовластной,
Въ самомъ страданьи сохранить...

Видавши „Войнаровского“, Рилєев почав писати ще дві поеми з української історії: „Наливайко“ і „Хмельницькій“, але не встиг викінчити їх. З тих поем звісні тільки вривки, з котрих лінійши Ісповѣдь Наливайка, котра була напечатана ще за життя автора і переложена двічі на французку мову, а також на італіянську і на голландську. Ми приводимо тут усю ту Ісповѣдь.

Не говори, отецъ святой,
Что это грѣхъ! Слова напрасны:
Пусть грѣхъ жестокий, грѣхъ ужасный....
Что бѣ Малороссіи родной,
Что бѣ только русскому народу
Вновь возвратить его свободу —
Грѣхи татаръ, грѣхи жидовъ,
Отступничество уніатовъ,
Всѣ преступленія сарматовъ
Я на душу принять готовъ.
И такъ ужъ не старайся болѣ
Меня страшить. Не убѣждай!
Мнѣ адъ — Украину зрѣть въ неволѣ,
Ее свободной видѣть — рай!...
Еще отъ самой колыбели
Къ свободѣ страсть зажеглась во мнѣ;
Мнѣ матъ и сестры пѣсни пѣли
О незабвенной старинѣ.
Тогда, объятый низкимъ страхомъ,
Никто не рабствовалъ предъ ляхомъ;
Никто дней жалкихъ не влачилъ
Подъ игомъ тяжкимъ и безславнымъ;
Козакъ въ союзѣ съ ляхомъ былъ,
Какъ вольный съ вольнымъ, равный съ
[равнымъ. *)]
Но все исчезло, какъ призракъ.
Уже давно узналъ козакъ
Въ своихъ союзникахъ тирановъ.

Жидъ, уніатъ, литвинъ, полякъ —
Какъ стаи кровожадныхъ врановъ,
Терзають безпощадно насъ.
Давно законъ въ Варшавѣ дремлетъ,
Вотще народный слышно гласъ:
Ему никто, никто не вмешаетъ.
Къ полякамъ ненависть съ тѣхъ поръ
Во мнѣ кипитъ и кровь бушуетъ.
Угрюмъ, суровъ и дикъ мой взоръ;
Душа безъ вольности тоскуетъ.
Одна мечта и ночь и день
Меня преслѣдуетъ, какъ тѣнь;
Она мнѣ не дастъ покоя
Ни въ тишинѣ степей родныхъ,
Ни въ таборѣ, ни въ вихрѣ боя,
Ни въ часъ мольбы въ церквахъ святыхъ.
„Пора!“ мнѣ шепчетъ голосъ тайный,
„Пора губить враговъ Украины!“
Извѣстно мнѣ: погибель ждетъ
Того, кто первый возстаетъ
На утѣснителей народа;
Судьба меня ужъ обрекла.
Но гдѣ, скажи, когда была
Безъ жертвъ искуплена свобода?
Погибну я за край родной, —
Я это чувствую, я знаю,
И радостно, отецъ святой,
Свой жребій я благословляю!

Так Великорус ліберал, очевидно, вкладав свої думки в уста українського історичного героя, котрий, як тепер показала критична історія, був мало їх достойний, та діло не в тім! Діло в тім, що все таки рямки українських історичних традицій давали привід до вкладання в них таких думок, котрі будила в освіченого Росіянина новоевропейська наука і практика. То були перші проби проповіді новоевропейського лібералізму в формі українських традицій, — і, звісно, ніхто не скаже, що в Рилєєву говорила українська, а не російська душа, говорячи термінологією д. Баштового. Тим часом думи й поеми Великоруса Рилєєва сіяли не тільки в усій Росії, з Україною, ліберальні думки, а безсумно й піднімали, спеціально на Україні, національну свідомість. Ще в 50-ті роки, я пам'ятаю, „Войнаровскій“ і „Ісповѣдь Наливайки“ переписувались в наших потайних тетрадках поряд з творами Шевченка і читались з однаковим запалом.

Інтересно, що й Пушкін у поемі „Полтава“ (1828) так передає недовольство козаків українських урядом Петра І:

*) Порівн. Шевченка „до Бр. Залеського“.

Теперь бы грянуть намъ войною
 На ненавистную Москву!
 Когда бы старый Дорошенко,
 Иль Самойловичъ молодой,
 Иль нашъ Палѣй, иль Гордіенко
 Владѣли силой войсковою,
 Тогда бъ въ снѣгахъ чужбины дальней
 Не погибали козаки,
 И Малороссія печальной
 Освобождалась ужъ полки.

А далі у Пушкіна Мазена так викладає свої заміри дочці Кочубея:

Безъ милой вольности и славы
 Склоняли долго мы главы
 Подъ покровительство Варшавы
 Подъ самовластіемъ Москвы.
 Но независимой державой
 Украинѣ быть уже пора. —
 И знамя вольности кровавой
 Я подымаю на Петра!

Оттакі то формули знаходив собі в російській поезії лібералізм, опертий на українські історичні спомини в самих Великорусів. Сі формули випередили подібні проби на мові українській і самих Українців.

Під впливом ліберального європейсько-російського настрою в 1823—1834 на Україні дійшло навіть до практичного прояву нового лібералізму, коли там, серед охвицерів склалося поряд з „Южнымъ Обществомъ“ „Общество Соединенныхъ Славянъ“, котре грало найактивнішу роллю в оружному *pronunciamento* коло Білої Церкви в январі 1826, що б поправити невдачу Петербургської проби 14 декабрю 1825 р. зроблену „Сѣвернымъ Обществомъ“, де видне місце займав Рилєєв. (Ми говорили про „Общество Соединенныхъ Славянъ“ в переднім слові до „Письма Костомарова къ издателю Колокола“). В сему товаристві майже всі члени були з української дрібнішої шляхти (Горбачевський, Драгоманов і т. и.) та (на жаль нам тепер!) в нему не було ніякої української етнографічної свідомости, ні знатя народнього життя. Се мусіло статися між инчим і через те, що українська шляхта ще за козацких часів у XVII ст. почала складатися з елементів ріжнонаціональних: були в ній і Українці, і Поляки, Волохи, Татаре, Сербі, навіть Греки і Жиди, а потім Москалі. Сей увесь ріжнорідний клас не міг моделюватися по приміру низчого соціально елементу українського і мусів, по силі річей, у XVIII ст. змоделюватися по примі-

ру панства російського. Для українізації єго треба було більше часу і демократичних ідей.

Так сталося, що нові європейські ідеї демократизму і лібералізму, котрі згодом мусіли довести оєвічену громаду українську й до національного автономізму, появились на Україні в перший раз не в українській одежі, не на українській мові, а на російській. Сталося се, мабуть, переважно через те, що європейство приходило на Україну через столиці, Петербург та Москву. та через всеросійську армію, котра, воюючи з Наполеоном, ходила по Європі (Ми в повищому огляді говорили тільки про прояви європейства у звязку з українськими історичними традиціями, пропускаячи всякі інші єго прояви в російській громаді й літературі в часи Александра I. Дійсно в тому європействі лежать корінь всего поступового в усій Росії і почасти в Україні XIX ст.) Ті, хто сидів на Україні, або рідко з неї виходив, — як перші українські писателі XIX ст., ті могли більше задержати в себе українського етнографічного почуття, та за те менше могли всвоїти собі європейського лібералізму й демократизму. Так то й почався фатальний поділ між вільнодумним і просвітним європейством і українським етнографічним патріотизмом, поділ, котрий не скінчився й досі. Тільки ж без того європейства, котре нехай ішло, або й досі йде до нас на чужих мовах, — і український етнографічний патріотизм не міг би й не може набути ваги справді користного для народу нашого напрямку.

Коли сего не знають і не хочать знати такі націоналі, як д. Вартовий, тим гірше для них. В усякому разі, коли вони не можуть собі точно виявити історію ліберальних і демократичних думок на Україні, то нічого їм і братися за розмову про єю справу. Виводити певні політичні чи соціальні думки з почуття національного, з душі етнографічної, значить чудним способом перемішувати круги ріжних річей. Політичні й соціальні думки суть послідком певної науки, то б то проби краєвої і інтернаціональної. — Вже старий теократичний лібералізм напр. виходив з проби народів азійських над монархією вояцкою, замість котрої деякі народи (як се звісно про Єгиптян, Фінікіян, Жидів) пробовали ввести в себе теократію, тай то про жидівський (біблійний) лібералізм дехто з нових критиків думає, що в єму видно слід і грецького впливу. У Греків республіканство було результатом проби монархії і тиранії своєї й азійської.

Наш ново-європейський лібералізм і демократизм є наслідок проби нових і старих народів і політичної науки інтернаціональної. Політичні й есціальні теорії таких Локка, Монтеск'є, Руссо, К. Маркса також мало виходять з етнографічного національного почуття (душі), як і космографія Коперніка, або Ньютона, біологія Дарвіна і т. д. І в нас на Україні свідомий лібералізм і демократизм появились тоді, коли до нас дійшла європейська політична наука, в світлі котрої ми стали розуміти й проби нашої краєвої національної практики і історії. Етнографічно-національне почуття (душа) спершу тут було ні при чому. Ми навмисне ставимо при слові національне і слово етнографічне, що б думка наша була яснша, бо слово нація в європейській термінології вноді значить держава, а не раса і на світі часто проявляється автономізм політично-національний, особливий від етнографічно-національного. Так є патріотизм швейцарський, хоч раси швейцарської нема; голландський, хоч Голландці етнографічно суть часть дольних Німців; так нова Англія в Америці відпала від старої, хоч етнографічно вони однакові; так ірландські націоналісти говорять по англійському. І наш автор „Історії Русовъ“ був по своєму націоналіст політичний, а етнографічного націоналізму в нього не було майже ні крихти.

Під кінець сего листу дозволю собі обернутись до наших учених, а переважно до молодих. У нас тепер чимало появилось архівних дослідців, та на лихо праця їх або безістемна, або йде по протореній уже дорозі і звертається на дрібязки і через те часто власне не дає ніякої дійсної користі, по крайній мірі нічого нового. Тим часом в нашій історії цілі основні точки, напр. історія інституцій і ідей зовсім не оброблена, майже не зачеплена. — Напр. ми вже мали привоуду в „Народі“ вказувати на те, що в нас нема ні одної праці про козацькі й чорні ради, про зйїзди нотаблів (свого роду сойми) XVII-XVIII ст. тоді як у Великорусів єсть уже докладні роботи про „вѣча“, „земські соборы“, „коммисіи для составления уложений“, до чого приклали руки й наші вчені, по крайній мірі Костомаров. Тепер ми мусимо обернутись до історії літератури. Наші дослідчі в сій науці звертають увагу тільки на форму, а зовсім пропускаять осередок, а надто ідеї, а вже зовсім не звертають уваги на твори Українців, писані польською мовою (як напр. в старі часи Шимонович, Оржеховський, Ш. Зіморевич, автор Рохон

lanki і др.) або російською. Досить буде сказати, що в Історії літератури рускої д. Огоновського нема й слова про „Історію Русовъ“, без котрої абсолютно неможливий Шевченко. Тим часом, читаючи істориків літератури напр. російської, надібуєш Українців, як Капніст, Яценко(въ) — видавець ліберального „Духа Журналовъ“ в часи Александра I, реаліст Нарбжний (не кажемо вже про Гоголя), як Гамалія, перші славісти і славянолюбці, починаючи з Каразіна і т. д. Сі люде між инчими заносили певні ідеї і на Україну, — з другого боку і в їх твори заходив український матеріал, а до того може й українські традиції, українське жите давали їм і імпульс до певних ідей. Хто нам усе те докладно розкаже, коли не Українці? Тепер прочитаєш де що про таке найбільше в Пипіна...

(Далі буде).

М. Драгоманов.

Дума чи пісня?

Слівце відповіди д. Драгоманову.

В 14-му врі „Народа“ в статі „Записки Товариства ім. Шевченка“, на стр. 130, подаючи замітку про мою студію п. з. „Українські народні пісні в поезіях Богд. Залеського“, помістив д. Драгоманів між іншими отсі слова: „д. Колесса, як і польські писателі, а за ними й галицькі Русини не точно вживає термінів пісня і дума. Дума є спеціально кобзарська рапсодія з особливим нерівним складом, більше до речитативу ніж до співу. Власне те, що д. Колесса зве на ст. 152 думою, є пісня, а те, що він на стр. 154 зве піснею, — є дума“.

Не знаю, чи д. Драгоманів мав під рукою такий примірник „Записок“, де було подане спростоване друкарських похибок. Наколи ні — то друкарська похибка на стр. 151, стріч. 11 з гори: думка вмісто дума могла дати д. Драгоманову одинокую підставу до написання згаданих слів, хоть і тут легко було зазримити, що се лишень друкарська похибка, бо вже в найближшому уступі сказано: „Гарна сеся дума“ і т. д. (Посилаю Хв. Ред. „Народа“ для провірення друковану картку, де спростовано сею похибку. Замічу тут, що на стор. 127, стріч. 17 з гори, лучилась фатальна похибка друкарська: „націоналізму XVIII. віку“ вмісто: „раціоналізму XVIII. в.“ котрої не справлено у спростованю).

Прочитавши замітку д. Драгоманова, міг би хто подумати, що я справді не знаю, що таке дума, а що пісня, та що я про се довідуюсь доперва із слів того крилика. Однак слідує мої слова, поміщені на стр. 151 можуть всякого переконати, що поученє д. Драгоманова було тут для мене зовсім лишнє. Ось мої слова:

„Сеє відміна єсть типовою українською думою, має чисто епічний характер, метрична єї будова нерівномірна, вірші не однакі, містять в собі то більше, то менше число тонічних слів“.

В такому значіню вживаю я слова: дума всюди, — от хотьби й на стр. 142, 146, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 168, 169, та на стр. 175 — де номенклатуру, якої в тому згляді вживають польські критики та Залєський, називаю ненауковою, і віделякуюсь до више наведеної дефініції.

Те, що я на стр. 152 називаю думою, є таки супроти заяви д. Драгоманова справді думою: н. пр.:

То старша сестра кониченька виводить,

Середня зброю срібну виносить,

Що найменша ридає,

Словами промовляє, і т. д.

Коли брати річ загальніше, то хоч не всяка пісня єсть думою, то всяку думу можна назвати піснею, — бо все таки вона співається, (хоть спів зближений тут більше до деклямації). В такому розуміню річ не назвав і д. Драгоманів свої та Антоновичової збірки „Историческія думы и пѣсни малор. народа“ — але просто „Истор. пѣсни малор. нар.“ — хоч у збірці бачимо майже виключно самі думи. Те саме треба сказати й про збірку Цртелева „Опытъ собр. стар. малор. пѣсн.“ — хоч там поміщено самі думи — та про другі збірники. Слова пісня і дума стоять до себе в такому стосунку, як драма і трагедія. Кожда трагедія єсть драмою, т. є. належить до поезії драматичної; але не кожда драма єсть трагедією. Мимо того оден рід драматичної поезії називає ся драмою в тіснійшому значіню того слова. Так само слово пісня може обіймати й думу, але крім того має воно і своє тісніше значінє, а іменно означає ті твори людвої поезії, що мають строфову будову, котра надає ся до мелодії.

Тож не в сьому тіснійшому, а в широкому значіню ужив я слова пісня на стр. 154.

Говориться там іменно про одну групу пісень, що представляють той самий тип

що до змісту та основних мотивів, але різнять ся метричною будовою. Одні з них єсть дійсними піснями, що зложені із строф та правильних римованих віршів, а другі єсть думами. Дословно сказано там ось як:

„Для порівняня подаєм єще оден варіант сеї думи, котрий єсть значно повніший від попереднього. Сей варіант записаний М. Костомаровим в харківській губернії єсть доказом, як розповсюджена була по всій Україні сеєя пісня. Подаю її із збірника Чубієського:

В неділю ранньою зорією до Божих церков [зазвонено,

Як у новім дворі раніш того говорено.“ і т. д.

Слова дума не міг я тут ужити, бо сей тип, котрого розповсюдненє хотів я зазначити, містить в собі такежє пісні в тіснійшому значіню того слова.

Так отже і тут не ужив я слів: пісня та дума хибно, тим більше, що тутже таки виразно сказано, що наведена пісня єсть думою. Бачимо з сього, що замітка д. Драгоманова єсть на тій точці не вірна.

Що-ж тикає ся „Пісенника“ з XVIII. віку, про котрий згадує Пипін у своїй „Исторії славянської етнографії“, то я не згадав його тому, що сей твір Пипіна появил ся з друку аж тоді, як я свою студію передав уже „Товариству ім. Шевченка“.

Ол. Колесса.

Оригінального чи перекладаного?

Мою замітку в 6-м ч. „Народа“ д. Драгоманов ушановав дуже докладною відповіддю, проти котрої, в суті, важко й споритися. Зоднією тільки радою д. Драгоманова я не можу згодитися і навіть маю певність, що геть усі українські передплатники „Зорі“ дуже сумували б, якби що тая рада була виконана.

Ш. Др. вимагає, щоб „Зоря“ почала друкувати переклади. Не дай цього, господи! бо вийшло б далеко гірше, ніж теперечки. „Зоря“ нічого сінько не була б виграла у змісті, а багато стратила б у формі таї поодбівала б од себе українських передплатників.

„Переклади“... Чого небудь „радикального“, „соціалістичного“, „неморального“, „неестетичного“ і т. и. „Зоря“ не надрукує, однакові сінько, чи буде воно оригінальним, чи переложеним: редактор має з одного боку оглядатися на цензуру російську, з другого — на „галицькі обставини“. (Коли комусь не можна позавидувати, так це іменно бідолашному редакторові „Зорі“) Друкуватимуться переважно які небудь маловартні оповідання такого сорту, які друковались у „Зорі“ передше, а чого небудь живого попадатиме дуже мало. А вже ж коли друкувати щось посереднє, то краще хай буде

та посередність оригінальною, а не перекладаною.

Далі (як показує досвід), переклади робляться найбільше з російської або ж із польської мови (тай то є польської рідше), себто такі переклади, без яких дуже легко можна було б перебути, бо письменних Українців, котрі добре не знали б рос. мову, немає; загал інтеллігентних Українців знає й польську мову; до всього ж того белетристичні речі навіть любіше читати в первотворі, ніж у перекладі. Тимчасом, пустивши до „Зорі“ переклади, доведеться одібрати місце в оригінальних творів, і таким побутом на українських авторів, а надто на молодших, що втратять надію на надруковане своїх писань, нападе навіть знеохота та апатія.

Звісно, перекладання має ще інакшу вагу: вироблення мови. Тільки ж, коли ми поглянемо на давнїщу „Зорю“, то побачимо, що перекладачами були переважно Галичане, та ще й такі, котрі навіть галицької (народної) мови не знали як свій, а перекладали все чудернацькою рутенщиною. Радю поглянути на „Зорю“ за рік до редакторства Василя Лукича; там знайдуться такі дорожочинні перекладацькі елюкбрації декого з Галичан (*namina sunt odiosa*), що свіжу людину можуть геть одштовхнути од „літературної“ українсько-руської мови. А спекатися таких перекладачів не можна, бо вже й так Галичане ремствують на те, що „Зоря“ прийняла занадто український характер (йй богу, редактор „Зорі“ сподобиться великомученицького вінця!); при теперішньому напрямі „Зорі“ вони ще можуть яко-такі примирятися є перевагою українського елементу, бо це ж очевидний факт, що в Галичині літературних талантів обмаль; тільки ж навряд, чи захтять вони признавати вищість Українців і в справі перекладання!

Можна є певністю пророкувати, що „Зорі“ грозить упад на Україні, коли вона знов пустить до себе переклади.

В однім лиш пункті треба було б В. Лукичеві змінити свій принцип, а іменно: в перекладах віршованих (ще точнїш — ліричних). Вірш вимагає од перекладача так багато праці, що переклад може, в значній мірі, вважатися за його оригінальний увір. Знов же й що до місяця, то лірична співанка забере місяця в часописі не багатько. А справді, введення перекладаної лірики дуже-дуже освіжило б „Зорю“.

А. Хв-ко.

В справі Харьківських арештовань

пишуть нам: „Руссову, Софью Александровну, увільнено на 5000 рублів кавції, Руссова, Александра Александровича, увільнено без кавції; єму сказали, що его потягнуто яко свідка, що не перешкодило видержати его в тюрмі цілтора місяця! Левадковского увільнили на 6000 рублів кавції, Падалку також на 5000 рублів. Сидять ще студент Лид студентів-толстовців — Ширяєва і інших, котрих узяли через непорозуміння, також увільнили. Се не

перші подібні тягання Українців у Росії. Дня 31. липня ст. ст. 1892 р. арештовано було в Києві Павла Тучаєвского, в котрого при ревізії знайдено два номери „Народа“, держано его під слідством шість тижнів і випущено під дозор поліційний, але паперів его не видають і з місяця не пускають, бо справу его ще не скінчив київський прокуратор. Ще раніше арештовано Богдана Кістяковського і відібрано у него два компети „Народа“, брошури Драгоманова „Шість сот років Швейцарської Спідки“ і „Передмову“ до „В поті чола“ і инші. Ся справа віддана також київському прокураторови під голосним заголовком „За сномєніє єь Галицієй“. Зрештою, проти Кістяковського ще раніше провадилося друге поважнїше слідство за звязок з загально-російською соціально-революційною справою. Се остатнє діло віддано до петербурского прокуратора, котрий вже й видав вирок на осадженє Кістяковського до тюрми на кілька місяців, — вирок має бути затверджений в дорозі адміністраційній. За які невинні речі можна у нас понасти під слідство, доказує хочби такий факт: учительку Новоборську з Києва піддано недавно під слідство за лист, писаний ще три роки тому в справі „народної освіти“ (!), зроблено у неї ревізію і хоч нічого не знайдено та притягнуто „яко свідка“ — в російських політичних справах властиво нема жадної ріжвиці між свідком і оскарженим!

Наука і проф. Ом. Огоновский.

„Правда“ нарікає, що ми ворогуємо протів Товариства ім. Шевченка. Не збивши ні одного з наших доказів ненаучности голов того товариства, вона винить нас в несовісности, а сама совісно препарує закиди д. Драгоманова протів „наукових“ методів і знаня, котре показав д. Огоновский в виданю „Кобзаря“, так що буцім то д. Драгоманов домагався, щоби д. Огоновського усунути з професури. „Правда“ може заспокоїтись. Наш сотрудник показав фактично, як д. Огоновский подає молодіжї примір нецтва і шарлятанства, і дійсно сказав, що „пора тому покласти кінець!“ та мав на оці тільки літературу, а не офіціальну катедру. Ми ще не дійшли до того, щоби нецтво та шарлятанство кому у нас шкодило на офіціальнім становищу! Скорше противно!

В чисто літературних цілях ми і тепер попросимо д. Огоновського перервати печатанє в „Зорі“ его огляду науки етнографічної на Україні, поки він сам не познакомиється ліпше з ділом. Бо ж д. Огоновский цітує напр. Ципіна статі про „малоруську етнографію“, а не знає, що ті статі вийшли в далеко повнішому виді в книгах „Исторія русской этнографіи“. Д. Огоновский перечисляє напр. які пісні помістив Максимович у збірках своїх 1834 і 1849 р. і ні слова не говорить про те, що в збірці 1834 р. була трохи не половина пісень фальшованих, котрі Максимович майже всі виканув зо збірка 1849. Ся справа вясне-

на вже ученими в Росії і обмисленими в огляді наукової праці Максимовича можна, а надто в Галичині, де хто небудь, спустившись на офіційний авторитет д. Огоновського, може взяти за щиро народні всі цісні збірок Максимовича.

Що до згаданих книг д. Пишіна, то ми радимо д. Огоновському не лінуватись і прочитати не самий III. том, спеціально присвячений малорускій етнографії, а й I. і II., бо там оглянені загальні етнографічні теорії і методи, котрі панували в Росії в XIX. ст. і праці українських учених, як Максимович, Срезневський, Потебня і др. що зачіпали сюжети великорускі, як і малорускі.

Нарешті скажемо два слова і про „священство“ д. Огоновського. „Правда“ дивуєся, що ми занотували „сеї спеціальний епітет“ з поводу вибору д. Огоновського в голови філологічної секції Товариства ім Шевченка.

А чи звісно „Правді“ наур. те, що є в Європі держави, в котрих закони виразно не дозволяють поставляти священників діректорами шкільних закладів? Чи може „Правда“ назвати наур. у Германії священників президентів наукових товариств і т. д.? Річ цілком проста: школа, наука тепер признаються справами інтерконфесіональними, або безконфесіональними, а священники люде, котрі мусять держатись певних конфесіональних тенденцій. Через те в освічених сторонах їх і не ставлять на чолі певних закладів, як для того, щоби забезпечити свободу і безсторонність тих закладів, так і для того, щоби не ставити самих священників у фальшивий стан. Недавній примір того, як д. Огоновський вивязався из завдачі видання „Кобзаря“, здаєся, досить ясно показує, на який фальшивий ґрунт стало Товариство ім. Шевченка, поручаючи те видання священнику, навіть якби він був і більше науково приготований, або просто більше образований, ніж д. Ом. Огоновський.

Новий зворот в українськiм радикальнiм руху.

Руско-українська радикальна партія, основана 1890 р., самими інтелігентними Русинами в більшій половині академіками, — дякуючи практичній діяльності певної частини членів партії серед народу, вже переміняєся в народну партію, котра тепер складаєся по найбільшій частині з самих селян і маломіщан і ворухить думку чим раз ширших кругів народу в Галичині і на Буковині. Недавно основано й радикальне політичне товариство, Народну Волю, що має зібрати в куну усіх радикалів, яко народну партію, а разом працювати для дальшого зрадикалізованя має народних через печать, віча, відчити й виклади, устроювані по всій Галичині, а головнo через законний вплив на вибори громадські, повітові, соймові й державні, через оборону горожанських прав і розширенє їх в радикально-демократичнім напрямі.

Перші загальні збори товариства відбулися

в Коломиї 30. юля т. р. при участі 250 селян, з котрих 200 зараз записалося в члени товариства а 160 зараз заплатило вкладку (по 20 кр.). Від тоді нема дня, щоби не зголошувалися нові члени. Головою товариства вибрано Дра Івана Франка, до Виділу: Др. С. Даниловича, Іларіона Гарасимовича, Кирила Трильовського, Михайла Павлика, Івана Дорундяка, Івана Сандуляка, Василя Киданецкого і Івана Фокшея (чотири останні — селяне). Виділ уконститутовався так, що вибрано Дра Даниловича заступником голови, Іларіона Гарасимовича секретарем і Михайла Павлика касієром. Виділ постановив устроїти ряд загально-доступних віч у різних місцевостях Галичини, видавати дешевий радикальний календар, популярні брошури про різні політичні й т. и. справи. Офіційним органом товариства признано „Хлібороб“, що вже й так був фактично органом радикального руху серед селян („Народ“ зреформований і значно збільшений став від тепер вновні незалежною часописою — пропагатором радикальних думок серед рускої інтелігенції, особливо на Україні). Адрес товариства: Коломия, Замкова уліця, куди й просимо зголошуватися в члени. Нагадаємо, що членом політичного товариства може бути у нас тільки мушина, австрійський горожанин, котрому є найменше 24 роки.

Вже само заснованє „Народної Волі“ викликало в органах обох старших руских партій — Галичан і Ділаб формальні парокізни болю. І воно зовсім понятнo, коли зважити, що наш радикальний рух загортає по малу, але певно і тих селян та маломіщан, що дося держалися старих партій з їх Ъ, Ы, Ъ і такими инчими цісними „народними святощами“, про котрі у нас уже й воробці перестають цвирінькати. Особливо вкололо москвофілів і народоців те, що слідом за статею д. Франка в Kurjerze lwowskim про клерикалізм і радикалізм, де, з огляду на нові семінарії Русинам поставлено ділемму: приставати або поців, то б то клерикалів, або до хлопів, то б то радикалів, — і Поляки признали рацію такому угрупуваню Русинів, і навіть ворожі радикалам польські газети назвали викликуваний радикалами рух живим жерелом народного життя, а москвофілів і народоців мертвяками...

Для Українців мусимо подати одну огорку, по поводу нового товариства. Назву „Народна Воля“ ужили ми в чисто українськiм значіню: свобода народа, liberté du peuple, Volksfreiheit.

Товариство наше має на цілі, щоби народ наш політично виобразувався і добився повної економічної і політичної волі (свободи).

З сим пром розсилаємо: Статут руского політичного товариства „Народна Воля“ в Коломиї.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція

й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Спомин з моєї пригоди в Росії.

Хоть така пригода, як моя — арешт за книжки в російській тюрмі — така щоденна в Росії та тільки разів описувана в заграничних видавництвах, що годі в ній добачити що небудь нового й интересного, то все таки я вважаю не лишнім подати дещо з неї до прилюдної відомости, і то найбільше через те, що тут в моїй особі перший раз йїхав „братъ Галичанинъ“ у гості і „своїм візитом“ заставив „брата русскаго“ — в особі казѳонного патріота, жандармського генерала, до интересних політичних енуціяцій.

Я позволив собі сказати, що в моїй особі у-перше йїхав Галичанин с такою місією на Україну, бо й справді, скільки у нас не товчесь в печаті й приватних політичних розговорах — тій нашій спеціальности, чи слабости — про потребу тісних звязків між Українцями з обох боків Збруча, — то в дотеперішній діяльности своїх земляків не міг я добачити таких учинків — учинків, підчеркую се слово, бо голих слів бувало багато, — котрими би можна відносини Галичан і Українців з сфери мрій та вздохів стягнути на землю, в сферу дійсного, реального життя.

Тут я не думав ставати піонером, але, коли мені прийшлося йїхати на Україну, я не міг вибратись голіруч, а постановив завезти землякам гостинця — хоть по одному примірникови українських видавництв, заборонених у Росії. Невеличкий се, впрочім, подвиг, бо вся интересна українська література, на котру складались тільки років Галичина і Швейцарія, може перейхати границю

„темного царства“ в однім студентськїм чемоданчику (куферчику). Тим часом, за перший мій побут на Україні (рік перед моїм арештом) я мав нагоду наглядно переконатись, яка велика громада людей, на всім просторі російської України, вздыхав до тих кількох книжочок, як до яких святощів. Отим то я й не надумався і не розбирав, на скільки се діло було небезпечно для мене особисто. Мені стояло перед очима, що Поляки і Москалі, живучи під тим самим урядом, читають усі книжки, що вийшли за границею на йїхніх мовах, тільки через те, що ті люде менче надумуються над власним безпеченством, а просто роблять діло, раз воно коначне.

А наше діло стоїть так, що з книжок, печатаючихся за границями російської імперії, тільки тоді може вийти хо-сен для Руси-України, коли вони будуть читатись тими, для кого писані, т. є. Українцями. Я бодай певний, що 50 добрих книжок у руках наших земляків Українців, більше причиняться до виборення права нашій проскрібованій літературі в Росії, чим усі полемічні статі наших учених і публіцистів. Ті книжки збудять интерес у Українців і Українці дадуть поміч нашій літературі чи то тим, що самі стануть писати, без огляду на цензуру, чи матеріально — даючи гроші на печатанє творів наших авторів. З часом, коли зросте наша література і селянство наше просвітітьсє — тоді кордон „темного царства“ не спинить перевозу книжок, як не спиняє тепер перевозу горівки...

Мене арештували чисто случайно. Раз перейхав я без перешкоди. Другий раз, т. є. 3-го юня 1892 наскочив я на

границі на обострену цлову ревізію по причині великих контрабандів шовкових матерій та бельгійських коронок, котрі контрабандисти перевозили дуже хитро, через що вийшло розпоряджене ревідувати докладно, т. є. вибирати з куфрів усі річи і обшукувати дна, чи між ними чого нема.*) Так, шукаючи коронок, попав „таможенный досмотрщик“ (цловий ревізор) на книжки в моім куфрі, а заяк книжки діло жандармів, то і передано се присутньому на двірці ротмістрови жандармерії, що мене й арештував.

Ротмістр, по своїй службі, передав мене „Начальнику Могилевского Отдѣленія Кіевского Губернскаго Жандармско-полицейскаго Управленія по дѣламъ политическимъ и по югозападнымъ желѣзнымъ дорогамъ“ — генералу Новіцкому в Кієві (титулів сих ніяк не може виучитись на память геніяльний ад'ютант генерала, ротмістр Преферанский і все, в разі потреби, переписує їх).

Генерал Новіцкий, се велика фігура. Він має монополію і довіре від царя, слідити на всіх українських землях, чи де не тліє іскра „українського сепаратизму“, щоби „во время“ придушити єї, і на те у него ціла армія дво-аршинних жандармів (то люде справді добірні, наших жандармів могли би в кешені ховати).

Сей великий потентат заявив мені, що він чоловік гуманний і що єму неприємне єго занятє. по що він вдоволенний, що з уряду здибаєся зо мною „збаламученим Славянином“ і що, як більше досвідчений задля свого віку й становища, він покаже мені, звідки ідуть між Славян „фальшиві ідеї“. По єго думці — Австрія така „ничтожна“ держава, що він, яко „гражданинъ 100-миліонной імперіи“ не може і думати „безъ улыбки“ про вплив єї на міжнародні справи; біда тільки в тім, що Австрія баламутить Славян і відвертає їх „отъ великаго, горячей любовью бьющаго для нихъ русскаго сердца“.

*) Поводом обостреної ревізії міг бути ще й донос Гендигера, що саме тоді вдумав був у Галичині атентат на царя і запевнив російські власти, що задлятого буде перевезений з Галичини через кордон динаміт. Російські власти мусіли звернути на се увагу. Редакція.

„Мнѣ не жалко, — казав він, — когда нашъ русскій человекъ попадетсѣ въ такое, какъ Вы, дѣло. Ну его къ чорту! — это мой долгъ, когда онъ ужъ такой. Мнѣ тоже не жалко Поляка, это ужъ такой м.....й, п...ый народъ (генерал сам мабуть польского роду і патріот в роді „Гурка храбраго“), — но мнѣ сердце крается, когда я вижу, что такіе Славяне, какъ Болгары (як пізніше довідався я, тоді сидів у Кієві також якийсь болгарский поручник за якусь невдалу війскову конспірацію), или вотъ, какъ Вы — Руссина*), занимаетсѣ такимъ дѣломъ, не смотря на то, что Россія для Васъ сдѣлала! Вѣдь у насъ, среди 100-миліоннаго населенія, нѣтъ ни одного семейства, которое не потеряло бъ какого либо члена, — говорил далі з патосом, трохи не крізь сльози, генерал, — въ пользу освобожденія Славянъ! И за тѣ наши жертвы, Вы, образованный Славянинъ — вотъ съ какою благодарностью къ намъ приходите!“

Відсапнувши, продовжав д. генерал: „Вы — человекъ молодой, Васъ свели съ пути такіа окаянныя личности, какъ проф. Антоновичъ. Ужъ мнѣ это извѣстно, какое это лицо этотъ Владимиръ Бонифатіевичъ Антоновичъ. Онъ былъ Полякомъ, но когда єму отказали въ стипендіи, онъ сталъ православнымъ. Вотъ и получилъ стипендію, а за тѣмъ и каѳедру, — но єму хочется легкой славы, и онъ пошелъ въ украинофилы. Но я вамъ скажу, молодой человекъ, что никто єго такъ хорошо не знаетъ, какъ я, и я убѣжденъ, что онъ ни украинофилъ, ни полякъ, ни русскій“.

Після того д. генерал потіснив себе голосно, що кінець-кінців єму проф. Антонович таки не втече, і що скорше чи пізніше він виловить єго „на томъ, какъ онъ будетъ чужими руками выгребать жаръ“.

*) Означене мові народности наробило клопоту переводячому зі мною сліdstво прокурору і присутнім полковникови й ротмістрови жандармерії. Я не хотів пристати на те, що б мене не вписали „русскимъ изъ Галиціи“, а вони не знали, що то є Русин. Стало на тім, що ту рубрику лишено не заповнену, аж їхній Соломон — генерал Новіцкий рішав, що я Руссін. Я. Нев.

Перед генералом лежали, як *corpus delicti*, забрані у мене книжки, на котрі він поглянув, ловлячи, в своїй уяві, проф. Антоновича на якійсь конспірації, і прочитавши там прізвище проф. Драгоманова, сказав: „Вотъ этотъ (тут генерал показав на книжку) — Драгомановъ, это человекъ съ характеромъ. Онъ рѣшился на одно и, не сидя на трехъ стуляхъ, дѣлаєть то, что считаєть отвѣтнымъ. Онъ могъ и у насъ остаться на хорошемъ жалованьи, а между тѣмъ... а между тѣмъ (тут замнявся трохи царский повірник і докінчив так:) а между тѣмъ ушелъ и съ бѣдствомъ, — о! миѣ это извѣстно, какъ они бѣдствовали вдвоємъ съ Подолинскимъ въ Швейцаріи*). Я былъ хорошо знакомъ съ отцомъ Подолинскаго; онъ хороший нашъ поэтъ — современникъ Пушкина. Онъ миѣ это рассказывалъ, что у нихъ (Драгоманова і С. Подолинскаго) денегъ не было. Но это, по моему, человекъ съ характеромъ... Знаете ли Вы, что нашъ Императоръ помиловалъ Подолинскаго, по прошенію?“

— Я чув, — відповів я, — що его матір просила, щоби его могла взяти до себе в Росію тоді, коли він, по поводу

*) Сергій Андр. Подолинский, безперечно найспосібніший український писатель радикального напрямку, автор „Паровой Машини“, „Ремесел і хвабрик на Україні“, „Життя і здоров'я людей на Україні“ і т. в. — домієся 1879 р. від д. Драгоманова, що той згодився переміняти „Громаду“ в періодичний журнал, при чому С. Подолинский узяв на себе кошти видавництва: плату деяким сотрудникам і т. в. Редакцію зложено було з Драгоманова, Павлика і Подолинскаго. Остатній не дався переконати, щоби бодай не підписувався під програмою нової „Громади“, з огляду на російські порядки, звично, революційною. Подолинский підписався під програмою, як соредактор „Громади“ і, як вийшло, се було фатально і для видавництва, і для тих, що були звязані з ним, і найбільше для самого С. Подолинскаго. Рос. власти, дізнавшись про те, наперли на родичів Подолинскаго, — людей богатих, — і вони обокроїли синові грошей посидки. Сей остатній факт був жерелом цілого ряду нещастя для С. Подолинскаго і остаточно довів до того, що він зійшов з ума. Довги після С. Подолинскаго, зроблені для видавництва, мусів платити д. Драгоманов, а між тим у Росії родичі стали голосити, що буцім то д. Др-ов визискував Подолинскаго, матеріально і т. в. — Редакція.

хороби, був зовсім непритомний (У Подолинскаго розвинулась хвороба *dementia paralytica*, т. є. хвороба мозку з причини надмірної мозгової праці).

— Ну, да-сь! это такъ. Его мать просила, по нашъ Августѣйшій Государь помиловалбы его и по его собственному прошенію.

— Біда тільки, що він не хотів писати, — завважав я з усміхом.

Генерал задумавсь, а далі ніби від нехотя став говорити:

— Вы, молодой человекъ, тоже характерный; я знаю, что Вы не скажете, кто Васъ прислалъ и кому Вы книги везли. Да-сь! и Вы будете сидѣть въ тюрьмѣ, потеряете здоровье, а послѣ скажете, что въ этомъ виноваты мы! Нѣтъ, молодой человекъ. Въ этомъ виноваты такія ваши личности, какъ: Франко, Павликъ и этотъ Романчукъ... Вы конечно съ ними знакомы?

— Розумієся, відповів я.

— Да-сь! знакомый, конечно знакомый! Это хорошие знакомые — такія скверныя лица, какъ этотъ Франко, этотъ Вашъ хороший Романчукъ — польскій лакей, эта мерзость, это гадостное лицо — этотъ Михайль Павликъ. (Тут д. генерал сплюнув зо 3 рази, бо певно до него дійшли ті калюмнії, які пускали про д. Павлика галицькі люди, головню народовці.)*

— Скажите, пожалуйста, когда будете на свободѣ, Вашему Франку, что пусть онъ миѣ не показывается въ Росію, а то я его сейчасъ посажу въ тюрьму (генерал жандармерії в Росії має право замкнути чоловіка на шість місяців в „одиначку“ без ніякої підстави, „по собственному усмотрѣнію“, і перед ніким за се не відповідає).

Тут вмівався в розмову якийсь кудлатий полковник жандармський і спитав мене протекціонально:

*) Звісно, Новіцкий міг дізнатись і про те, що голосили народовці, як впрочім і москвофіли, про моє „моральне звірство“, алеж він міг мати на думці й моє політичне звірство. Про все таке Новіцкому й доси рапортують деякі люди, в роді Площанскаго, для того, щоби вбільшити, в очах дд. Новіцких, перешкоди своїй діяльності в Австрії і підняти єї курс. Народовці, голосячи про моє звірство, запевне й не думали, що воно допомагає дд. Площанским.

— Какой чинъ у Васъ имѣть Франко?

Тон питающого і комічна фігура мого інтерлокутора, на котрого плечах блищали нові, золоті полковницькі еполети — предмет очевидної гордості єго властителя — розсмішили і подразнили мене, і я з сарказмом і уданою гречністю відповів, що Франко наш найбільший поет, а поетів, звісно, по чинам, ордерам чи еполетам не сортують, як звичайних пересічників.

— Это извѣстно! — сказав, не обурюючись, полковник, — по это мало быть поэтомъ.

— Вповні достаточно! — відповів я, — по, але Франко є надто повістеписателем і публіцистом, і то руским і польским, а врешті членом дійсним і почетом рижних товариств.

— Это все еще мало! Съ чегожъ онъ живеть? спитав врешті полковник.

— З своїх письм, відповів я.

— Конечно, съ письмъ! — перервав генерал. Конечно, можетъ жить, ибо Вы читаете такіе полонизмы, какъ сочиненія этого Франки, а нашихъ читать не хотите. Читали ли Вы нашего Гоголя, или Достоевскаго?

— Читав, а впрочім Гоголь наш!

— Какими судьбами?!

— Він же Українець. Врешті, ми читаємо все, що у Вашій літературі є гідного, а ваш уряд усю нашу літературу проскрібує, тож треба єі тайком перевозити.

— Да-съ! читаете! — бормотів генерал. Я могу Вамъ показать письмо редактора „Страхопуда“, — онъ мнѣ пишетъ, сколько то денегъ нужно на издание Гоголя въ Лембергъ, а Вы, Руссины (вимовляючи слово Руссины, сичів д. генерал так, якби воно писалось через яких шість с) — тамъ этого читать не хотите. Вы знакомы съ этимъ?... ну, какъ его фамилія?... забылъ въ полосѣ... ну съ этимъ... онъ состоитъ редакторомъ „Страхопуда“...

— Мончаловский може? — підповів я.

— Нѣтъ!

— То може Площанский? але єго вже у нас нема...

— Да! да!... знакомы съ нимъ?

— Ні, сказав я.

— Вотъ почему Вы знакомы съ та-

кимъ Павликомъ, съ такимъ Романчукомъ, а не знакомы съ такимъ челоѡкомъ!

— Причина проста, пане генерал, а іменно та сама, ізза котрої Ви добре тямите прізвища: Франка, Романчука та Павлика, а не памятаєте чоловіка, с котрим кореспондуєте. То люде славні, а сей... не варт, щоб шукати єго знакомства, а случайно не довелось пізнати єго особисто.

— Недостойный! недостойный! Вотъ! Площанский недостойный?! Это очень талантливый челоѡкъ!

— Таланту я єму не відмовляю, скоро він навіть Вас надуває і бере гроші на невидане видавництво, но се талант свого рода...

— Ужъ это вышло!

— Нехай буде і так, а я Вам не раджу давати єму гроші...

— Почемужъ Вы, молодой челоѡкъ, не имѣете такого направленія, какъ редакторъ „Страхопуда“?

— Якого-ж? — спитав я — може сатиричного? та ж я доволі сатиричного успособленя?

— Нѣтъ! Вы не хотите меня понимать... Почему Вамъ, Руссинамъ, отдѣляются отъ насъ? У насъ 100 миліоновъ, что Вы намъ сдѣлаете? Теперь такая политическая ситуація, что, во виду нашей дружбы съ Франціей, Пруссія ужъ старого Бисмарка возвращаетъ въ маршалы. Чтожъ Вы, во виду этого?

— Нічого, пане генерале, — відповів я спокійно, усміхаючись.

— Къ чему годится Вашъ сепаратизмъ? Вотъ Васъ сбили съ пути такіе Франки. Вамъ бы идтить за примѣромъ такихъ Площанскихъ.

— Mutatis mutandis, я тепер в таім положенію, як Площанский раз був, т. є. я перед судом, но я не хочу наслідувати єго пресловутої методи і не плачу, як він (в процесі Ольги Грабарь): „Panowie, jak Boga Kocham — ja niewinny“, а просто, з яєним чолом стою за свої переконаня і говорю з Вами своїм язиком, — бо моя справа чиста і чесна.

— Вы хорошъ, молодой челоѡкъ, но Вы заблуждаетесь, — сказав на се д. генерал. Спросите вотъ этихъ людей — тут д. генерал показав на присутних

жандармських полковників, зібраних в його канцелярії, що як біблійний сinedріон мене обсіли, — если не хотите мигъ повѣрить, что наши Малороссы Вашего языка не понимаютъ. Они его называютъ дiавольскимъ языкомъ — это скверные полонизмы, это живое доказательство, какъ Васъ въ Австрiї Поляки придушили. Это языкъ непонятный для нашихъ Малороссовъ.

Тут генерал став перекидати книжками. Я звернув його увагу, що він як раз кидає книжку Подоліського, то знов Мирного та Білика, отже книжки, писані російськими Українцями.

На те резолютний генерал знайшов жандармску відповідь, що „все это не считается, — но когда бъ Шевченко — а Вы думаете, что мы его не почитаемъ? — додав д. генерал, — прочель эти полонизмы, то въ гробъ обернулся бъ.

Нещастє хотіло, що генерал добув з між книжок „Поезiї Шевченка, заборонені в Россiї“, на що я ему звернув увагу. Тоді генерал спитав, що таке „заборонені“, а коли почув що то „запрещенныя поэзи“, сильно здивувався, що Шевченко тільки нецензурного написав, а він виразився про него з поважанем, то ж заікнувся, вибалушив очі і став говорити, що „такіе окаянные да гадостные Павлики и Шевченка переполонизировали“. Опісля стидно мабуть стало генералови, що так зрадився невіжеством своїм, то ж узявши у руки „Жiночу неволю“ Миколи Ганкевича, сказав: „Аа! это Никола Ганкевич!“ так як би знав сего молодого автора.

Потім наступила конференція генерала з прокуратором, результатом котрої було рішенє: „отправитъ его (мене) въ тюрьму, а книги въ Петербургъ, въ Отдѣленіе по дѣламъ печати“, що зараз і зроблено.

„Ну, й розговорився генерал“, подумав я собі, идучи в тюрму і дивуючись, який кумедний вийшов мій протокол, і „геніальний жандарм Новіцкiй“ (як его звуть у Росiї) представився мені, як пенсіонований мандатор, або канцеліст з Городенки.

Відтак мені прийшлося довго ждати на засуд — позаочний! бо мене перед суд не ставляли, а на пропозицію міні-

стра справедливости, сам царь назначив мені кару пів року тюрми.

(Тут мушу піднести, що в „Ділі“ була подана в свій час хибна вість, буцім то через мене арештовано двох студентів у Кiєві: Тучапського та Кістяковського. Студенти сi, як виходить з (зовсім певної. Ред.) дописi в остатнiм нрi „Народа“, арештовані зовсім особно, а в мой справі в загалі нікого не арештовано).

Про тюрми російські нічого говорити — Кеннан розказав хіба раз завсiгди все, що можна про них сказати, і сказав правду. Додати б можна, — чого у Кеннана нема описаного, — що нова тюрма для політичних вiзнів у Петербурзі, т зв. „Выборскій Крестъ“ а урядово „Санктъ-Петербургское одиночное заключеніе“, де я відсиджував кару, устроєна з великим комфортом: освітлена електрикою, отоплена центральним системою; в ній лаковані стіни і воскована підлога. Біда тільки в тім, що начальство сi обкрадає вiзнів, і то безсовістно. Може сi слова нашої свободної газети дійдуть до відомости вищих російських чинів, т. є. „Главнаго тюремнаго Управленія“ та міністерства юстиціі*), — бо для них пишу се, на просьбу, потайки подану мені, стратившими здоровлє своє арештантами, і знаю, що російські власти числяться з заграничною печатю, бо напр. коли мене генерал Новіцкiй відправляв у тюрму, то поручав поліцейському приставу „дать хорошую — для мене — камеру, что бъ не послѣ больнаго, что бъ послѣ не писалъ о русскихъ тюрьмахъ, какъ этотъ Англичанинъ (Кеннан).

Видно, що важка подорож Кеннана, окрім потіхи для тих вiзнів, с котрими він бачився, і для будучих дуже пожиточна, бо мені напр. дали камеру довгу на 11 кроків, тоді як усі инчі мали тільки 7 кроків, і в загалі зо мною обходились по джентльменски — усе, зав-

*) Задля того ми посилаємо по екземпляру сего нру „Народа“: цареві, в „Главное тюремное Управленіе“ й міністру юстиціі, а при нагоді, — з честию, й мимовільному авторові більшiй половини сei статі — генералу Новіцкому. Noblesse oblige... Редакція.

дяки Кеннанові і тому, що я все таки горожанин свободної держави.

Мені навіть бачиться, що й постройка і обстановка „Выборскаго Креста“, то лиш охота російського правительства показати, що „вотъ, молъ, и мы, русскіе, не хуже европейцевъ“, і що вона викликана заграничними відзивами печати про російські тюрми.

В сій тюрмі було зразу навіть дуже добре, бо при комфорті в помешканю, можна було діставати довільної доброти харч з міста Петербурга. Та коли 1886 р. новий начальник, полковник Сабо дістав рескриптом „Главнаго тюремнаго Управленія“ з 26 сентября про 1666 право позволяти особисто, звідки арештанти мають брати харч, — вийшла халепа для арештантів. Сабо наказав від 1 января 1887 р. спроваджувати харч з міста і змусив усіх на завше йісти з тюремної кухні, де за сорозмірно великі гроші, дістаєся дуже поганий харч, котрий викликає упертий жолудковий катар і руйнує здоровле всіх, котрі засуджені на довший час: йіх по просту обкрадають і троять. Я добув, під позором хвороби, з тюремної аптеки йод (tinctura iodi) і виказав у молоці крохмаль, а окрім того, по смаку чув я навіть крейду (вапно) в молоці!

Се мабуть не в інтересі Російської Імперії, а лиш просте мошенничество тюремних чиновників!

Впрочім, для політичного в'язня, російська тюрма не страшна. Служба тюремна — салдати відносяться до него сімпатично і з поважанем, і радо роблять ему не одно, за що прийшло б ся їм тяжко відповідати.

В тюрмі можна займатись научною роботою, можна читати й писати, а тим самим в „одиначці“ можна зовсім не скучатися. Яків Невестюк.

Від редакції. Пускаючи в світ енуціяції Новіцкого, ми мусимо звинитись за відзиви его про певні особи й нації (польску), — за его лайку, як і похвали, — тим більше, що декому з них навіть годі відповісти на таке. Про д. Антоновича треба сказати, що він заявив себе Українцем ще в „Основі“ 1861 р. без усяких стіпендій, а перейшов у православ'є в 1864, коли вже був ре-

дактором Археограф. Коммисіи, яким і оставався до самого свого професорства. Ніяких стосунків з радикальним українським рухом д. Антонович не має, а генерал Новіцкий намішав щось собі зо сплетень польських про українську справу і через те в него вийшла небувала ніколи спілка: Антоновича, Драгоманова, Павлика, Франка і Романчука. Він не знає навіть того, що д. Драгоманов дуже остро виступає протів д. Романчука, як робили, за „нової ери“ і ми. І такий мало ознакомлений з галицкими і українськими справами генерал вважає ся в Росії за авторітет!

Славянські вечірниць в Цюриху.

Думка запросити присутних на соціалістичнім конгресі делегатів славянських країн повстала у Чехів, а то в ціли обопільного близького познакомлення присутних Славян.

Дня 11. августа зійшлося коло 8. вечір кількадесят осіб, бо окрім делегатів на міжнародний соціалістичний конгрес, прийшло чимало Славян, чи то участвующих в соціалістичнім руху, чи то прихильних тому рухови. Вечірниць при перекусці протяглись до 12. години в ночи.

Збори отворив Поляк, Мендельсон, толкуючи, що скликаючи не думали сотворити якийсь славянський конгрес. Проби, роблені задля того, не довели ні до чого. Ми далеко не думаємо надавати отсим зборам офіціальний характер; зовсім чужа нам думка панславістів, в звичайнім теперішнім значіню, що нагадує Славянское Благотворительное Общество і цілу череду московських офіціальних і пів-офіціальних осіб. Ми зійшлись, щоби взаімно стиснути собі руку, загітись спільно до праці над визволенем пролетаріату, познакомитись ближче та повчитись про ріжні умови праці визволення в ріжних славянських країнах. По его думці, всяка инча діяльність усеславянських конгресів є сентименталізм, більше чи менше невинний.

Великорус Плеханов, що проводив зборам, годиться з поглядами Мендельсона на отсі вечірниць. Висказує

глибоке переконання присутніх, що панславистична думка під прапором урядової Росії повстати може в нас тільки тоді, коли нам прийдеся працювати над знищенням такої Росії. Деспотизм царський, его окруження і уряду не має ні сил, ні щирої волі сотворити всеславянський союз. Прямовання по тій дорозі можуть урядовим російським панславістам приносити чим раз більшу погорду і ненависть народів, котрі хочуть узяти в свої обійми. Як що коли небудь усеславянська ідея стане ділом, то побачимо его тільки тоді, коли славянські народи, вільні від гнетучого їх капіталу і клясових ріжниць, скасують границі між братніми племенами.

Румун Радовічі толкує, що хотів чужоплемінний, а про те як близький сусід, друг, працюючий в таких самих економічних умовах, як більшість славянських соціалістів, прийшов притакнути думці про спільну працю в клясовій боротьбі. То само географічне положення Румунів, ненастанна стичність їх із сусідами-Славянами, обоюсторонні впливи їх, спонукали его явитись на вечірниці, і він запевняє, іменем румунського пролетаріату, що Славяне найдуть в нім завжди ширших спів-войовників.

Делегат з Угорщини, Цалкай зводить розсправи на практичний ґрунт. Твердить, що від угорської соціально-демократичної партії поручено йому ширити соціалістичну думку між Словаками, що живучи на півночі Угорщини, і досить численні, держаться здалека від соціалістичного руху. Тут винна недостача шкіл, котрих мадярський уряд, клясовий, як усі інші, а до того ненавидячий все не-мадярське, не хоче закладати в славянських землях. Через те пропаганда письмом важка і навіть неможлива, мусять стати на живому слові. Угорська соціалістична партія з радістю помогла би письмом Словакам, як би вони хотіли читати. Просить Поляків прислати свої видання, писані мовою, найбільше зі славянських зрозумілою для Словаків. Угорська соціалістична партія чує всю вагу руху між Словаками для загального угорського руху. Словаки, як дуже плодовиті, заливають ринки праці, а дуже скромні в потребах обнижують зарібну

плату, до того ж як неорганізовані перешкоджають рухови угорських товаришів. Ще раз просить о польські видання.

Болгарин, Габровський домагався, щоби отсі збори були початком тіснішого союзу між Славянами, що на далі мав би на цілі обмін виданнями, ознайомлене з рухом у цілій Славянщині та обов'язував до обоюсторонньої підмоги і, як ліга, противдівав офіціальним російським панславистичним ідеям. Такого поступовання потребує чим раз більше напираний царат на південну Славянщину, его забірчі жадоби. Треба опиратися такий гидкій жадобі царсько-російського панславізму. Розвиток капіталістичної господарки в Болгарії, після відзискання незалежності викликав рівночасно соціалістичний рух, і бесідник радий, що мертва до недавня Болгарія може тепер з'єдинитися з инчими побратимами для визволення робучого люду. Ставить відповідну резолюцію.

Серб Балукджич удячний за скликання отсих зборів і іменем виславших его на міжнародний конгрес запевняє зібраних про щирю працю під спільним червоним соціалістичним прапором.

Кроат Ауцель доказує, що соціалістичний рух будить по містах Кroatії щирий інтерес у робітників, а тісні взаємини Кroatів із Сербами й Балканцями показують на гарну будучність.

Чехи Дедіц і Гібес промовляють за тим, щоби Славяне з почуття соплеменности почувались до більшого обов'язку роблення собі обоюсторонніх услуг. Чехи з соціалістичним рухом, з поміж Славян, найбільше розвитим, маючим чималі матеріальні засоби боротьби, все ж таки не можуть обійтись без помочи инчих. Видання їх, в числі до 33, все ж таки ще не можуть заспокоїти потреб робітничого руху. Австрійський прасовий закон так спиняє волю слова, що докопнечне треба би чимало видань друкувати за границею. Чехи дізнались, що Поляки мають свою друкарню у Лондоні, отже бесідник домагався помочи польської організації Чехам, аби влекшити їм видання, що не можуть вийти в краю. Д. Мендельсон відповідає, що польська друкарня в Лондоні отворена для Чехів і сповнить їх бажання. Делегати з Галичини заявляють, що готові доповнити

своїми польськими виданнями недобору в словацькій агітаційній літературі.

Промовляють ще й інші в духу обопільних услуг і загрівання до спільної боротьби. Нарешті д. Дашинський зводить до купи: промови, висказані бажання і думає, що такі славянські збори, як отсі, остануться завше в країні сентиментальності, поки не займуть дотикального ґрунту. Доказав нам се остатний зїїзд славянської молодіжі у Відні. Порозуміне настало тоді, коли делегати оперлись о суспільні справи, як 8-годинний робучий час, політична боротьба і т. и. Радби бачити в зборах навізане особистих відносин, влекшучих успішний, обопільний вплив і поміч. Ставить в тім дусі резолюцію, просячи, щоби д. Габровський узяв назад свою, що подекуди вяже деяких Славян.

Д. Лорентович, Поляк, ставить поправну резолюцію Габровського, але ж і протів неї роздаються голоси.

Збори прийняли ухвалу, похожу на виводи Мендельсона і резолюцію Дашинського.

Настрій зібраних був незвичайно сердечний і розмови були свободні й приятельські.

Вечірніці оставили по собі миле вражінє і тільки велика утома після цілоденного засідання конгресу всилувала присутних розійтись. Жаль великий, що пізна пора не позволяла на піснї; жаль великий, що треба було часто толкувати промови на неславянські мови, для того, щоби їх усі могли порозуміти.

Учасник.

Листи з України.

III. В отьому листі я внять вертаюся до тої ж теми — про інтелігенцію і єї сповідання, полишаючи задуману розмову про стан народу на далі — бо ся тема являвся, так сказати, злобою дня. Що таке інтелігенція? Се краса, цвіт і слава свого народу, т. є. сим повинна быть інтелігенція. Чим на ділі вона буває — се инше діло. Щедрин в одному з очерків так означає російську інтелігенцію: „интеллигенция или кровоизвство, дирижирующий класс или шайка людей втихомолку обьягрывающих“ — скільки треба пережити горечі, і який страш-

ний мусить бути стан тої країни, де єї сатирик, єї писатель може вимовити таке слово!

Та годі надуживати слова сатирика — сатира має особливе художественне значінє, а прїзма, кріз котру дивиться сатирик, по-найбільше, збирає і збиває краски. А проте, у сатирика був великий талант читати в серцях людських і вгадувати тайні пружини своїх сугорожан.

Не мені одному приходитьсє констатувати, що ми в Росії переживаємо певний штиль: скрізь роздаються наріканя, що в літературі неблагополучно, громадске житє ні в чому не проявляєсє, а мені тут, як тому, що може більш отверто висказуватисє, приходитьсє констатувати безжурність і спокійність таких сфер і людей, котрі раніше проявляли себе, як люде багаті громадскою ініціативою. Словом, ми тонемо во тьму віків, приходитьсє вертатисє к рокам примірно 30 - тим теперішнього столітє.

Страшний стан чоловіка, котрого заста-вляють особисто переживати в - друге своє житє. І хоч би була утіха, що виїснєши з проби житя науку, він не буде повторяти помилок — та ні, сучасному чоловікові ні в чому каятисє, і він неминуче буде на - ново ставити усі громадскі завдачі, програвши усі свої завоюваня. Адже ж се страшний стан Агасфера!

Погляньте, що пишуть у літературі. Бідність і вялість літератури теперішнього часу поясняєсє тим, що в 60 — 70 тих роках вандали (Добролюбов, Чернишевський і їх ученики) заволоділи полем битви, через що і не загаїлись зробити руїни; робитьсє регабілітація критиків-естетиків А. Григорьєва, Валерьяна Майкова. Добролюбова, котрому в свій час Некрасов поклав памятник у своєму звїсному стихотворі, лишають званя критика. Чому критика повинна бути виключно естетична, чому вона не може доторкатисє громадских поглядів? — стає зовсім непонятно. Адже ж се значить — віднимати у чоловіка право питати: на ві що? тоді, як спонукований своєю цікавістю, він і в сферу поміток і студіюваня природи стараєсє вносити те вічне: на ві що? Та й як відказатисє від громадскої критики — адже ж не Добролюбов єї сотворив, єї сотворив різночинець - обиватель, котрий робитьсє все сміливіший. (Поки що різночинець стратив свої аванси, та ніхто не може сумніватисє, що се тільки часовий упадок). Коли існують спеціальні критики: психологічна, критика, де головна увага звертаєсє на біографічний матеріал, то чом не повинна існувати публіцистична точка погляду в літературній кри-

тиці — хіба через те тільки, що все громадське тепер зацікавлено, і ми впять обертаємось у молодечий стан.

Тепер пора критиці розвінчувати поета Надсона, іще так недавно так широко й симпатично увінчаного читателями, а за ними й критикою, добро в такі моменти, як теперішній, звязок писателя (хоч би й критика) і читателя затрачується, та й читатель став мало-по-малу забувати свого поета. Ах, воно страшенно переживати такі зміни в настрою, товкти зади і тільки в користному случаю товктись на місці, а тут іще чути той свист і тюкане, що не дає спати славним покійникам у могилах.

В російській беллетристиці виробили собі имя остатнім часом Потапенко і більш характерний і талантливий Ант. Чехов. Я не даремне зупиняюсь усе на російській літературі — безперечно вона має командуюче значіння, та й український інтелігент черпає головню з цього джерела.

Ант. Чехов талантливий і виразючий (для нашого часу) писатель, його злюбила і естетична критика. Хоч писательська діяльність Чехова є непризнаване громадського елементу в поезії, але ж і він хотя-не-хотя вносить у свої твори горожанський елемент, хоч і негативно. Герої його усе ж таки горожане свого часу і наші знакомі, і коли йому хотя-не-хотя приходится пускати перед читателем російського ж горожанина, то мені неопнятно, через що російський горожанин, причасний к відносинам загально-горожанським, а не тільки к салонним — є в смислі естетики менше інтересний предмет і чи вірно те, що внос суспільного інтересу в твір виключає можливість доступу естетичних цілів? чому напр. такий твір, як Наше Сердце Гюї де Мопасана художественний в смислі естетики?

По нашому, новітні реабілітатори плоху услугу роблять суспільності — без найменшого сумніву, уся штука з музикою, театром і т. и. в нашому життю поставлена крайне фальшиво. Корінна причина того фальшу, як і многообразного иншого фальшу нашого часу, — се те, що суспільність наша являється жертвою якоїсь механічної дифференціації: кождий інтерес, кождий бік відносин суспільності розвивається у своєму напрямку, піддаючись індивідуальним законам і інтересам свого розвитку. В результаті виходить такий конгломерат цілів і інтересів, що чоловік сам запутується і стає жертвою тих відносин. Без сумніву, вповні законні домагання і бажання людей внести в те певну сі-

тетичну, об'єднуючу думку. І через те, з того погляду вповні понятні, законні й визначні питання про значіння штуки і упереднє рішення справи в такому смислі, що штука повинна служити життю.

В літературі не раз порушувалося справу, хоч і не сміливо, про фальшивий напрямок нашої сцени; далеко сміливіше порушує сю справу Толстой у своїх творах, кажучи, що треба бути значно пощесованим, щоби розуміти й почути естетичне вдоволення від творів нашої штуки. Критика не вагається покрутити за уха Толстого за подібні парадокси, ми ж признаємо в його твердженнях, як би ні були односторонні його виводи — чималий філософський інтерес і значіння. Толстой хоч і не законно, контрабандою користується коли не впливом, то звисністю, *se persona grata* і через те й не вагається на него тюкати.

Заговоривши про Толстого, я мушу тут констатувати, що його послідователі, новітна формація діячів, так звані толстовці не користуються кілько небудь значним впливом у суспільності, та і в загальні відносини суспільності до Толстого повні фальшу, не вважаючи на те, що Толстой же безперечно в своїй критиці зачепив чимало основних справ. Бувають моменти отунія й упертості, коли нічим не пробеш байдужності людей; бувають і инші моменти, напр. памятна усім епоха, коли героєм дня був кающийся дворянин.

Мене можуть считати, що що порушувати ці всі теми в політичній газеті. А все ж се потрібно. Важно поставити діагнозу переживаємої суспільності тяжкої хвороби. В звисних кругах іще живе думка, що не вдаривши палець о палець, можна мати надію на зміну політичного стану річей, що буцім то заховано десь глухе невдоволення — важно зробити оцінку того невдоволення, доконечне треба установити звязок між тим низькопробним невдоволенням буцім то політичного характеру і тим апатичним і легкомисним настроєм, у котрому знаходиться уся суспільність. Безперечно, як ні далеко відходить прогресивніша частина суспільності, та по ній можна собі зложити поняття про суспільність, а по суспільності про прогресистів ці, котрі все є кість від кости, плоть від плоти суспільності. Згадаймо: терорісти діяли, а суспільність у свій час припліскувала їм — адже ж сего не сховаєш! Коли суспільність тепер дрімає, то се безперечний показ того, що й прогресисти готові задрімати. Отим то, коли говорять про глухий політичний рух,

то йди спорь с тим, що твердять таке, коли той рух, кажуть, глухий — треба обернутись до якогось об'єктивного показника. Коли суспільність спить, коли прогресисти дрімають, коли все запало в стан тупої байдужності, то де ж шукати виходу? Чи ждати пророка, в надії на те, що він горячим своїм словом приїме серця своїх сугорожан?

Те, що переживає тепер російська суспільність, не є кризіс — то щось шенше драматичне, а краще сказати згідне, та воно, пожалуй, знаходиться в певнім (хоч і далекім) звязку с кризісом, що переживає Західна Європа. Я хочу зо всего звернути увагу на одно. В Європі тепер починають запідозрівати такий стовп і підпору європейської суспільності, як парламентаризм. Що в голосах, осуджуючих ту інституцію — чути в значній степені хитре злорадство — се безперечно, та частина є й зовсім добросовісних критиків. По нашому, се невдоволенє значить певну переміну в житю суспільності. Воно робиться в передодень виступу на політичну арену самого народу, бо доси він фактично майже не був репрезентований в парламенті. Безперечно, вищим авторітетом у житю виходить сам народ, а діяльність по змозі всего народу є гарантія наближеня к правді. Не даремне є пословиця: голос народу, голос божий. Коли стан інтелігенції не потішаючий, коли все деревіє в байдужності й відзначаєся якимсь безголовем, то єдиний вихід: приближенє к народу. Чи не почували Ви, читателю, і особливо Ви, російський читателю, бідність свого знаня, пустоту, безцільність своїх розмов — і, напротив, який смисл і значіне мають ті трюїзми, набивші вам оскомину, розвивані серед народу і для народу?

І так, унять ми прийшли до того ж рішення: інтелігенція повинна так чи сяк, та фактично і реально стати ближе к народу. Нема більшої певности, як коли якась теза потверджуєся при досліді зовсім ріжних відносин. Запевне, всі признають на словах, що вони повинні працювати для народу, та тут виходить таке: одно поколіне, признаючи ту думку, все ж таки на самім ділі для себе признає найблизчою завдачею — службу інтелігенції в тих цілях, щоби вже та численніща інтелігенція послужила народу, і так вона, та думка, немов би то правдоподібна, повторяєся із покоління в поколіне, а в результаті єї виходить відповідь на питанє: що таке інтелігенція? — інтелігенція є упривілювана верства людей, що живуть своїм диференційованим житєм, на стілько дифе-

ренційованим, що навіть трудно випутатись із пут; через те у нас перший-інтелігент, добросовісний, кидаєся з питанєм: що мені робити? Через те Толстого засичають листами з тими ж питаннями: що нам робити? — се ж смішно сказати, і страшно вдуматись! Хіба ж се не доказ нашого паразітного стану перет народом?

Будущина приналежить молодіжі, на ній лежать надії й сподіваня усіх надіючихся, і ідеально — народу. Гірко признатись, що старше поколіне не може сказати: беріть из рук наше діло, або вірніше: идіть за нами, підемо вкуші, — через те, що старше поколіне має тенденцію спочити, ну тоді ми, з болем серця признавшиєся у своїй задеревілости, все таки вкажемо на деякі споминки з минувшини, вкажемо на тіні борців і мучеників недавньої минувшини і скажемо:

Не беріте з нас прикладу, а борітесь, не опускаючи рук, за долю й шастє народу — найперше з російським правительством, тим головним паразітом і жахом у російському житю...

Українець.

Листи на Наддніпрянску Україну.

II. Що може дати сама етнографічно-національна свідомість і при яких умовах? „Шовінізм і галушковий націоналізм“ старих Українців перед Турками і Поляками. Їїх історичні рації. Нова постанова україно-турецької і україно-польської справи в новіщі часи.

Все що може виходити в громадських справах з етнографічно-національного почутя — се змаганя до національної незалежности. Та й то для того що б воно стало будующим фактором у народному житю, треба, що б і воно осложнилось свідомостю певних матеріальних і моральних інтересів. А без того напр. Українці в однім місці будуть сваритися з Татарями, в другім з Мадярами, в четвертім з Москалями і т. д. а все таки до думки про національну солідарність не дійдуть, як се по части ми бачимо і в історії і навіть в сучасности нашого народу, в котрім свідомість національної солідарности ще виробляєся дуже важким процесом. (Замітимо, що тут иноді мають велику вагу та-

кі речі, котрі на перший погляд не мають нічого спільного з національністю і навіть не виходять з власної ініціативи певної нації, як напр. залізні дороги, котрі тепер Росія і Австрія будують часто по раціям стратегічним, і котрі дають людям нашої нації спосіб по-знакомитись проміж себе. А перед тим напр. Бантиш, автор „Історія Малоросії“ був не певний, чи справді в Угорщині живуть тіж самі „малоросіяне“; я знав купу досить освічених Полтавців, котрі дивувались, довідавшись, що на Волині живуть тіж самі люди, що й у Полтавщині; Стецкий, автор польських книг про Волинь найсуріозно вшениав мою сестру, що волинський орнамент не може бути однаковим з Полтавським і т. д. і т. д. Тепер дороги з лівого берега на правий, а звідти через Галичину й Угорщину більше зробили, що б звести до купи Русинів-Українців, ніж книги).

Після сказаного вище нічого багато говорити об тім, що навіть свідомі національні незалежність, без певної просвіти, не дасть ні лібералізму, ні демократії. Так в XIX ст. рух в Єгипті й Судані дав Мегмеда Пашу і Махді, а італіанський Мацціні та Кавура.

Д. Вартовий підступив до таких річей, зачепивши другі хибі старших українських писателів XIX ст. хибі, котрі він зве „шовінізмом і галушковим патріотизмом“ і котрі звязувалися з хобою „сервілізму“ перед московськими царями, — тільки ж, звівши всю увагу на етнографічно-національне почуте (душу), він не міг пояснити й сих фактів. Справді, коли глянемо на старших українських писателів XIX ст. включно до Стороженка, то побачимо, що вони досить шовіністичні в відносинах до чужих народів, а надто до Турків, Татар і Поляків, і при тому славлять власне московський уряд за війну з сими народами, хваляться службою наших людей в війську російському проти сих, а далі й инших народів.

Придивившись до речі, знайдемо перш усього, що скрізь на світі власне історичний патріотизм і націоналізм означає шовінізм, галушечним (чи, як кажуть Великоруси „квасним“) патріотизмом і т. д. і що ті хибі власне слабнуть у народів, коли патріотизм ставиться під контроль космополітизму (І в Москалів самий вираз „квасний патріотизм“, появився після появи космополітичних, „западнических“ думок у 30—40 рр. XIX ст.) Так значить і тут зовсім не недостача націоналізму українського була причиною сих хиб, правдиво показаних д. Вартовим у старших українських писателів XIX ст.

Скорше треба сказати, що сі хибі були ознакою власне початку української національної свідомости, котра свідомість нігде не обійшлась без них.

Далі були історичні рації, чому український вояцкий патріотизм зченився і з російським царелюбством. Не заходячи дуже далеко, досить буде сказати, що від самого митрополіта Іова Борецького вся українська інтелігенція, в тім числі й козацка, кланялась „царям восточним“ яко своїм заступникам. Мазепа остатніх часів, Орлик і Кость Гордієнко були виключними проявами, та й то не треба забувати, що навіть Гордієнка самі єго товариші, запорозці-емігранти раз побили трохи не до смерті і хотіли віддати царському урядові. В XIX ст. друга еміграція запорожська, що осілась після 1775 р. на Дунаю, сама те ж добровільно звернулась у 1829 р. під царя Николая I. Значить, коли хто хоче оздобляти патріотизм неперемінно історичними „святошами“, той мусить признати, що московський царизм є й українська історична святош і що через те старі українські писателі, пишучи вірші на честь царизму, являлись зовсім історичними патріотами.

До того, дивлячись справді історичним способом на старовину, треба признати, що часто ті писателі і мали рацію для свого часу. Московське царство наробило нам чимало лиха, бо се такий уряд, котрий наробив і робить лиха й своїм. Але ж хочби відповідно приказці, що „погана погода все ж ліпше, ніж коли б ніякої погоди не було“, — все таки те царство було певною організацією громадських сил, до котрої пристала й наша Україна і котра все ж таки вишовняла й наші національні завдачі, з того часу як історія склалась так, що ми самі собі не могли їх вишовняти. (Звісно, бувають в історії і нещаєтя, а все таки багато правди в слівці, що всякий народ має той порядок, якого він заслугує).

Такими національними завдачами були між инчими: увільнене нашого краю від насильства татарсько-турецького і від підданства польського. Ніхто, як польська політика в XVI—XVII ст. понхнула увесь наш народ до царя восточного, тим паче, що союз із Татаро-Турками був для нас неможливий, бо Татари й Турки дивились на Україну, як і на Московщину, як на білу Африку, звідки вони мусіли діставати рабів, каторжників і яничар (се показано численними фактами в „Исторических Писняхъ Малорусскаго Народа“ Антоновича і Драгоманова). Без північних берегів Чорного Моря У-

країна нем жлива, як культурний край; ми мали ті береги в часи Угличів, Тіверців і Тмутороканської Русі; ми відбили внять частину їх перед нападом Турків у XV ст. і мусіли так чи сяк узяти їх потім. Не вдалось сего нам зробити під Польщею, з самим козацтвом, то мусіло се зробитись під московськими царями (Польща була власне державою Балтійського басейну і через те байдужою до чорноморської справи, інтересної для подніпрянців. Московщина, як держава Балтійського й Каспійського басейну, теж байдужа до тої справи, але Донщина притягала єї до Чорного Моря. Ось де фатальна причина, чому всеєвропейська, а не спеціально українська завдача зруйновати Туреччину XV—XVI ст. виконана була в XVII—XIX ст. державою московскою, а не польською...) Наш народ се нюхом чув. В кінці XVII ст. запорожці зовсім було налагодились бунтоватись проти Москви, — і мали на те рацію, — але як тільки Петро I почав воювати з Турцією, що б пробити „вікно в Європу“ на Азовськім та Чорнім морі, запорожці стали вірними єго слугами: помогли здобути Азов і добивались Очакова. Петро повернув очі на Балтійське море й примусив Українців проливати кров свою там. Українцям се було за тяжко, і запорожці стали проти Петра і після Полтави опинились навіть в „протекції кримській“, але вся Україна почувала ненормальність такої протекції, і як тільки, після Петра, німецька партія в Петербурзі повернулася проти Туреччини — зараз запорожці-емігранти вернулись до Росії і широ стали служити, що б повернути до неї степи й береги чорноморські (В І. томі наших Політичних Пісень Українського народу XVIII—XIX ст. показані факти, як тодішня українська інтелігенція раділа з того повороту Українського Марша до Російської Беллони і осміювала Бунт, то б то Орлика, тим часом, як простий народ унять заспівав, як у часи Хмельницького й Дорошенка, пісню:

Зажурилась Україна, що вігде ся діти,
Витоптала орда кіньми маленькі діти.

Ой служив же я, служив пану Католику,
А тепер єму служити не стану до віку.
Ой служив я, служив пану Бусурману,
А тепер служити стану Восточному Царю).

Ся завдача закінчилась аж при Катерині II, і треба ж признати, що не гляючи навіть на руїну Січі 1775 р. і на крєпацтво 1783 р. (котре народ спершу не дуже запримітив, бо

все вже для него виготовила старшина козацка), Катерина II. („великий світ — мати“) дуже була популярна серед нашого народу, як і інтелігенції. Навіть по часті крєпацтва треба сказати, що набуте до Росії Буджацьких, Кримських та Кубанських степів було полєкшінем для крєпаків з Гетьманщини й правобічної України, бо крєпаки могли тікати хоч на панські „слободи“ в Новоросію, де зрештою й крєпацтво було встановлено вже після Катерини і кудь крєпаки тікали зо старих наших країн до самого 1861 р.

Я колись знав одного, навіть ученого українця, котрий любовався іділією сусідства Татар з січовиками, не гляючи на бійки між „молодцами“ з обох боків. Для культурного історика ся ідеалізація — наївна романтика. Я кличу кого вгодно уявити собі культурну Україну з набігами Татар за „ясирем“, — котрі відбивались у Полтавщині ще в 1739 р. — з Турками в Азові, на Дніпровому й Дністровому Лимані, без Одеси й Таганрогу і т. и. (Те, що царський уряд не змів упорядкувати Криму, котрий був у XVIII ст. багатшай, ніж тепер, що він негуманно поступав там з Татарами — друге діло. Та чи ж розумніше й гуманніше поступа французький уряд у Альжирі, котрий в додаток не так потрібний для Франції, як Азов, Буджак та Крим для Росії?) А коли так, то треба ж признати, що московське царство все таки виповнило елементарну географічно-національну завдачу України!

Ся завдача не кінчалась на самому березі Чорного Моря між Дністром і Кубаню. Справи європейські з часів появи Турків у Європі так склались, що хто доторкався до Чорного Моря, той мусить брати на себе всю вагу турецької справи. В XV ст. Володислав Польський і Литовський мусів ходити під Варну битися з Турками за Сербів, Волохів, Болгар та Греків. З XVIII ст. се мусіла робити Росія, між инчим не тільки через те, що з самого 1453 р. до того кликали і підтурецькі християне, пата, Венеція і самі Габсбурги, а й через те, що Україна не може буги забезпечена, поки в Константинополі не сяде дружня їй сила, поки звідти можуть приплинути кораблі й поруйновати єї порти, поки українським кораблям не буде забезпечена вільна дорога через проливи в Середиземне море, а тепер і в Суецьку канаву. Ось де рація російсько-турецьких війн і в самому XIX ст. після того, як Росія набула для Українців Азов, Таганрог, Акерман, Очаків, Одесу (Кочубей) і Кубань. Війною 1877—78 рр. ся справа не скінчена. Скінчить ся вона тільки тоді, ко-

ли султан покине Константинополь, решта його держави в Європі буде поділена між Греками, Болгарами та Сербамі і виробиться на місці Турції Балканська федерація. Ся справа не обійдеться без Росії, то б то значить і без української крові!

Тепер ми, бачучи дурости, котрі нароби російський уряд у Болгарії та Сербії, можемо думати, що ся справа не по силам бюрократичній Росії і що з нею справитись може тільки Росія конституційна. Так се нам вияснилось у світлі європейського лібералізму пробою останніх років. А дідам, або навіть батькам нашим се не могло бути ясним. То ж і не ремствуємо, що Котляревські й Стороженки служили царям в турецьких походах без наших думок, що Гулаки писали вірші на глум над султаном, виписуючи епіграфи з апокріфічної грамоти запорожців до султана, дуже популярної серед Українців, написане котрої ще недавно намалював у прекрасній картині найталантовіший український маляр Рєшн. Се все було ділом для свого часу нормальним, власне національним!

Подібне треба сказати й про „шовінізм“ старших українських писателів взглядом Польщі.

Після всего що сталося між Польщею і Україною в 1568—1654 рр. присяга Богдана Хмельницького Цареві Восточному була актом не тільки натуральним, але цілком національним тим більше, що його попередила масова еміграція Українців з під Польщі в Московські землі, де в короткий час виросла нова Україна, Слобідська (з теперішнім центром Харківом). Після того, не гляючи не розмири, в котрих, звісно, багато винен царський уряд, — Українці все таки масою своєю оставались на боці царя Московського, а надто власне на правім боці Двіра, де мали діло з Польщею. Паліївщина, бунти 1733 і 1768 рр. справлялись під прапором Московским, дійсним чи фантастичним (Дявись праці про Палія та Гайдамаччину дд. В. Антоновича і Я. Шульгина). Поділи Польщі в кінці XVIII ст. народ український прийняв без усякого жалю за Польщею, Косцюшка він висміяв у своїй пісні. В 1830—31 рр. польські патріоти не вміли покористуватись тим недовольством народу українського своїм станом, котре викликала рекручина і вбільшене крєпацтва і котре вилилось у словах пісні:

Наступила чорна хмара,
Настала ще й синя:

Була Польща, була Польща,
Та й стала Росія.

Революційний сейм варшавський не згодивсь виголосити волю крєпакам у Литві й Україні, тоді як прокламація московського генерала Остен-Сакена натякала на щось подібне. І дійсно уряд царський, хоч дуже повагом і не зручно, а став готуватись до скасування крєпацтва. Народ став ждати того від царя і діждавшись 1861 р. „волі“, став ждати „царського викупу“ землі. Тут вибухло польське повстання.

Народ на правобічній Україні був поголовно проти того повстання: навіть на лівім боці бували приміри, коли крєстьяне арештовували управителів-Поляків. Інтелігенція українська в „Основі“ (Костомаров, Куліш і др.) ще перед вибухом повстання рішучо сказали, що не радить його. Те ж сказала і виділившася з Поляків кушка „хлопоманів“ (В. Антонович, Т. Рильський). Царський уряд пішов на аграрні реформи, котрих хотіли крєстьяне (обовязковий викуп землі з полегкостями для крєстьян) і в самій Конгресівці дав крєстьянам землю, побільшивши її конфіскацією земель монастирських. Інтелігенція українська стала й собі на боці уряду, що стало тим легше, що тоді було в ходу „народоветство“, думка „злитись з народом“. На службу уряду, не тільки в Західних губерніях, а і в Конгресівці, пішли старші українолюбці, як Стороженко, котрого треба власне поставити в до-Шевченківську добу, а й середні (Білозерський, Куліш) і навіть молодші (Нечуй). Багато з молодіжї кївської, українолюбці, трохи не сепаратисти, поступили в мирові посередники, котрі мають за себе оправданє в тому, що вбільшили крєстьянську землю в трьох правобічних губерніях майже на два мільйони моргів. Рідко хто передвидів тоді, що виставлена урядом (в котрому тоді був щирий демократ Н. Мілютин і зовсім не обруситель) система побивання польського клерикалізму й панства повернєся в чисто реакційне „обрусєніє“, за котрим піднімєся й панство.

Перед масою громади се почало вияснятись тільки з 1866 р. і цілком вияснилось тільки в останні 10 років, коли настала отверта „дворянская ера“. В 1863 р. навіть заборона українських популярних книг вважалась самими українофілами за річ хвилеву, як казав би то міністр Валуєв самому Костомарову.

Аграрні реформи 1863—66 рр. власне закінчують період української історії, початий Б. Хмельницьким, і через те одчиняють новий пе-

ріод. Вони доби́ли політичну силу панства польського на Україні і через те поставили й справу українсько-московську так ясно, як доти вона не могла ставитись. Тепер тільки могла стати ясно справа й про те, як увільнитись Україні і від московського чиновництва, як інтелігенції українській організуватись вкупі з народом, підняти українську національну культуру і т. д. Система обрусення і урядова реакція з 1866 р. розбила всякі надії на царський уряд, показала, що він далі може йти тільки назад, і навіть всі фатальні помилки польського й мадярського панства на Русі австрійській не зможуть підлити свіжого олію в лампу царського уряду на Україні. Після аграрних реформ 1863—66, обрусення і реакція поставили на нормальний ґрунт і справу єдності інтересів українських і польських, там, де вона може бути, то б то в справі політичної волі і краєвої автономії в етнографічних, а не історичних границях, при чому солітарність може бути власне тільки між демократією обох народів.

Так се все вияснилось уже після 1863 р. а раніше не могло бути ясним для маси громади, а не тільки для виключно дальноглядних осіб. Звідси виходило й те, що д. Вартовий зве огульно сервілізмом і шовінізмом взагядно Польщі, хоч властиво сервілізму й шовінізму в скільки небудь освічених українолюбців, а надто писателів, і тоді було не багато. (Максимович напр. при своєму монархізмі, свояв власне і в своїх віршах 1863 р. (Цар дає народу волю, а Ляхи бунтують і т. д.) на програмі козаків Б. Хмельницького: „маєте собі свою Польщу, а нам най наша Україна зостанеться“. Здався в діяльності Стороженка було чимало несимпатичного, та ще се треба пояснити фактично; в усякім разі і Стороженко служив для аграрних інтересів крестян).

Так то виходить справа, коли на неї подивитись з реально-історичного погляду, а не абсолютного, та ще й з дуже поверховною тенденцією етнографічного патріотизму. Всякому часу — своя завдача! В свій час виповнили свою завдачу на Україні і європейсько-російська культура в лиці Каніста, автора „Історія Русовъ“ і самого Москаля Рилєєва, і етнографічне українство Котляревського, Гулака, Стороженка і т. и. навіть з їх монархізмом і шовінізмом.

Погляньмо тепер на те, як поясняє нам д. Вартовий часи пізніші в історії українського руху.

М. Драгоманов.

Записки Товариства им. Шевченка.

(Далі).

„Для кого держава єсть альфа і омега усього історичного процесу, — каже д. Сергієнко, — то й не може инакше цінувати сей громадський рух (проти князів-рюриковичів) як тільки за історичний регрес, за вельми сумне збочене громади з правдивої стежки, тяжку історичну помилку. Ми ж, не збавляючи ціни державі, яко культурній і поступовій формі, одначе тільки тоді можемо встоювати за неї, коли вона дає запомогу духовно-моральному, економічному і політичному розвитку громади“. Далі д. Сергієнко говорить, що княжий державний стрій, в старій Україні, вийшовший з „примучення“ громад, був для них тяжкий і що громади мусіли поспробувати вменшити, або зовсім скинути з себе его ваготу. Вказані ним громади в XIII ст. покористувались татарським нападом і знищили в себе зовсім підданство князям (як дума д. Сергієнко, хоч може б слід було сказати: рюриковичам, бо по крайній мірі докладно про стрій тих громад ми не знаємо, а ще перед тим у частини тих громад, у Болохівців бачимо своїх князів). „Звичайно, — каже д. Сергієнко, — це не найлучча, не найпряміша стежка громадсько-політичного прогресу. Далеко більше корисним було б поступове реформування, крок за кроком, тогочасного устрою, що поамалу поліпшувало б громадсько-політичні відносини і навертало їх до нормального становища. Але для такого поступовання треба було далеко більшого політичного виховання, освіти, ані-ж яке було; все то було не до смаку тогочасній громаді. І вона нищила зовсім те, чого не вміла реформувати, як те потім не раз з нею траплялось (важні слова!) Чи вона тим більше виграла, чи програла — за се не беремося гадати“.

Чому ж так боязко? — питаємо ми автора. Їму треба було тільки приложити до его „громади“ ту саму мірку, котрою він мірявартість его „держави“, то б то спитати, чи противукняжа реакція Болохівців і т. и. „дала запомогу духовно-моральному, економічному і політичному розвитку громади“? та пошукати в до-

кументах хоч натяку на той розвиток, напр. якого письменства в тих „історичних реакціонерів“.

Ми думаємо, що нерішучість д. М. Сергієнка виходить з того, що він поділя досить чудні погляди на „державу“, які держаться в Росії навіть і в учених людей, котрі по своєму перекрутили взяття в німецьких філософів різницю між Staat (державна) і Gesellschaft (громада). На самім ділі між сими категоріями якої різниці нема, а може бути тільки кількова. Атенська городська громада така ж держава, як і велика Персійська деспотія. В новій історії і абсолютна монархія Юстиніана, по тіпу котрої складалась усі князівства й царства християнської Європи, і монархія з парламентом (King in Parliament) яку сформулювали англійські Хартії про вольности XIII-XIV ст. і до якої змагались дійти і в старовину царства континентальні (напр. Франція, в котрій остатні états généraux були в 1614 р. і Московщина, в котрій останній Земський Соборъ був у 1698 р.) і італійські городські республіки, і нідерландські городи XIV-XV ст., спілка городів нідерландських XVI ст. і спілка сел і городів Швейцарських XIII-XV ст. котра почалась прямо з того, що селяне трьох лісних долини знищили в себе володіння князів Габсбургів, — були однаково державами. Данилово королівство було державою, і Болохівські й т. н. громади були те ж державами. Судити ті держави однаково треба по тому, скільки в них було свідомої організації народніх сил (чи з низу в гору, чи з гори в низ) і скільки просвіти, котра всего точніше міряється письменством. При присутності сих двох умов держава спосібна к поступу, к поліпшанню, к тому, що б і форми її перемінювались на користь більшості громадян. При сих умовах і реакція, на поверховний погляд антиісторична, на самім ділі повертається на користь прогресу соціологічного. Так напр. нідерландська революція XVI ст., англійські революції XVII ст. були свого роду регресом проти прагматичної історії, бо направлялись проти королівської диктатури й централізованої адміністрації за середньовічні порядки XIII-XIV ст. де в чому невідгодні громаді, напр.

в справах соціальних. Але з тої реакції вийшов правдивий прогрес — найбільше на політичнім ґрунті. Маколей цілком правий, коли каже, що Англичае тому не робили в XIX ст. прогресивної революції, що в XVII ст. зробили революції консервативні. А ці консервативні революції (а в Нідерландах навіть явно регресивні, бо Нідерландці покликувались проти Пилипа II навіть на такі архаїчні порядки, як ті, що були освячені такими грамотами, як брабансонська Joyeuse Entrée XIV ст.) тому довели до добрих наслідків, що в Англії і в Нідерландах революціонери-реакціонери не забували потреби як найширшої організації і руководились просвітою, письменством. Власне до виробки вірного суду над боротьбою руских громад з князями може найбільше служити порівняння її з боротьбою нідерландських городських громад ще XII-XIV ст. Чому тут безсторонний культурний історик не може вагаться ні на минуту, на чий бік стати, хоч князі там иноді виставляли принципи й прогресивні, напр. юстиції, вільної від вузько-корпоративних інтересів? Тому, що городські громади нідерландські не тільки боролись проти матеріальної експлоатації княжескої, не тільки боронили доісторичні основи автономії, а й свідомо ставили її принципи (по крайній мірі право своє самим накладати податки і служби, право опиратись проти своєї волі князя і його чиновників) а в той же час були осередками складної культури економічної, шкільництва, умілостів, літератури.

Коли закони, виведені з таких історичних примірів, прикладемо до наших громадських рухів, — таких, як той, котрий показує д. М. Сергієнко, то побачимо, що навіть говорити про те, чи виграла, чи програла з них громада — нема рації: вони просто пропали без наслідків, як мільйони доісторичних суперечок, котрі случались на нашій Великій Скитії. Д. М. Сергієнко дав найміцнішу підставу до суду над тим рухом, сказавши, що він не дав Данилу „поставити опір Татарам“. А який же можливий у нас був сталий прогрес без того, що б наша нація вибавилась від Татар?

Ми знаємо, що у нас є навіть між

ученими людьми такі, що дивляться іділічно на наші відносини з Татарами, напр. у часи запорожські. Для їх іділій можуть дуже стати в пригоді ті факти, котрі приводить д. М. Сергієнко і з котрих виходить, що хвилями і по місцям у XIII ст. деякі сільські громади і в нашій Русі і в Північній ліпше жили (або скорше треба сказати: ліпше йіли) під Татарами, ніж під князями-рюриковичами. Так ми мусимо вказати на найновіші пригоди руского життя під захистом татарсько-турецким.

Звісно, як у початку XVIII ст. велика купа козаків-Великорусів (Некрасовці) утекла „під Турка“ від важкої державної системи і страшних репресалій Петра I, а потім у кінці XVIII ст. „під Турка“ ж утекла й частина наших запорожців. Безспорно, некі азовці й задунайські січовики під Турком заховали ліпше старі козацькі порядки, ніж донці й чорноморці в Росії; безспорно, їм зоставалося для себе більше риби, котру вони вловляли в річках і морю, — а коли порівняти їх життя з життям крєпаків, котрі оселились на степах запорожських, то різниця вийде ще більше на користь життя під Турком. Та ось біда: різались некрасовці з запорожцями, як дикі звірі, — далі самі запорожці не стерпіли того, що султан посилав їх „на свою віру бити“, то б то всмиряти повставших Греків, котрі, після Сербів, почали в XIX ст. еманципацію національностей. А ще важніше: чому „вільне“ під Турком козацтво не дало ні Квітки, ні Куліша з Костомаровим, ні кобзаря Шевченка, а дала їх „закрепачена“ Україна? Некрасовці й доси живуть під Турком, і йдять ліпше, ніж великорускі мужики, та що з того для великорускої нації і навіть для великоруских мужиків? А тим часом і запорожці 1775 р. і навіть некрасовці 1708 р. були все таки культурніші від Болохівців XIII ст.

Зо слов д. Сергієнка, котрі ми привели вище курсивом можна вивести, що він рівня рух Болохівців і т. п. до козацьких. Се матерія довга. Що б усеунути з свого боку непорозуміння, ми скажемо, що в козацтва XVI-XVIII ст. все таки була і певна національна свідомість і певні зерна культури, хоч, звісно, воно чи-

мало взяло на себе гріха перед культурою. Задунайська ж Січ, одійшовши під Турка, відрізала себе від городової, культурніщої України, і повернулася в доісторичний стан, котрий не дав нічого-сінько для поступу українського народу.

Ні, коли вже ми вводимо в наші історичні праці такі речі, як питання про прогрес, то треба рішучо позбутись від усяких іділій, монархічних і аристократичних, як і болохівських, козацько-татарських, народницьких, а цінити прояви історичні тільки з погляду прогресу і його умов! Встановивши собі консеквентний погляд на прогрес в історії, ми зможемо виробити собі і міцну підставу і провідну думку і для прогресивної громадської праці.

Д. Сергієнко, як видно, молодий ще вчений. Ми позволимо собі дати йому раду: не відділяти історії рускої від загально-європейської і не покладатись на „свою мудрість“ російських учених, котрі зросли на такому поділі і через те власне не мають провідних думок філософії історії. (Кінець буде).

М. Драгоманов.

Україна за границею.

Недавно в Чикаго співали кілька пісень українських в концертах, котрі давав хор Ленєвої (Лєнева, з Москви), а в конгресі фольклористів читано реферат зля жінка всемирена в українських народних оповіданнях (*La Mégire apprivoisée dans les traditions populaires de l'Ukraine* = *The taming of the shrew in the folk-lore of Ukraine* — *The taming of the shrew*, кумедії Шекспіра).

Організаційний комітет того конгресу вибрав д. М. Драгоманова членом почетної ради конгресу (На лондонскім конгресі 1891 р. його вибрано членом інтернаціональної ради фольклористів).

Слівце про цїнізм у літературі.

Нема у нас часу і місця на полеміку із справ не принципіальних, а все таки не можу залишити без короткої відповіді замітки д. М. П. з поводу сказаного мною про цїнізм, котрий проскочив у деяких творах Шевченка і про „натуралізм“ Золя. Згоджуючись з увагою д. М. П. про те, що вистава в натуральньому виді життя людського, хоч би й брудного, служить для поліпшення того життя, а також для одтінів ідеального боку його, — я все таки не можу

не вбачати, що в літературах скрізь є й елемент цінничий і обценний, сказати по німечкому, *an und für sich*. Людина перше всего — звір, та ще й рафінований, рефлектуючий. То люде не могли не завести і в літературу (як і в пластику) і чистого, безідейного цінізму і обценности, котра їм подобаєса сама по собі. Такого елементу напр. чимало в Арістофана, Петронія, в півнародних середньовічних новелях, в старому театрі і т. и. Є його чимало і в Шекспіра, — для потіхи грубої публіки і зовсім непотрібного для освітних цілів его великих творів.

В літературі французкій завше, ще з часів *fabliaux*, було забагато сего елементу, як багато его і в житю і в розмовах Французів, котрі зувуть такі речі *les gauloiseries*. По правді кажучи, свіжому і делікатному чоловікови *les gauloiseries* досить противні. Коли тепер у Французів наступила натуральна школа (котра у Англичан і по части в Росіян проявила себе раніше і котра тепер у Італіанців проявляєса в т. зв. *верізмі*) то під неї дуже легко підшився і ціннично-обценний напрям, котрий часто у французких писателів, навіть дуже талатливих доходить до *акоеїс satyriasis*, иноді тим більше гидкої, коли вона трошки прикриваєса. В Золя вона завше груба і через те по своєму чесвіша, але не перестає бути противною, тим більше, що дуже часто цінізм і обценні деталі в Золя зовсім непотрібні для освітних цілів его романів. Таких деталей можна чимало вказати навіть у такому прекрасному романі, як *Germinal*, а в *La Terre* їх нагромаджено стілько, що я знаю людей, котрі в загалі стоять за натуральну школу, але котрі просто кидали читати остатній роман. Потана звичка гратись такими деталями довела Золя до великої помилки в цілому романі *La bête humaine*, в котрому з патологічної пригоди зроблено тін, та ще й видано его за освітний у людському житю.

Про Шевченка можна сказати, що в него може найменше цінничного й обценного елементу, ніж у якого иншого поета, та все таки він проскочив і в него, — і критика мусить вказати на сю полову в его поезії, звісно, не таким смішним способом, як се робить д. Огоновський. Найбільше жалко, що цінничний елемент проскочив у Шевченка в его поезії „До Н. Т.“, бо тут ще случилась підміна принципів. Звісно, аскетизм річ противна природі, але єсть же різниця між тим, коли людина віддаєса і тілом другій, любимій особі, і між „блудом“ з першим стрічним, — і сказати людині, котра ждала жениха і ціломудріє хранила — „соблуди“, — стілько ж ціннично, скілько і глуно.

М. Драгоманов.

Нам бачиться, що в тільки що надрукованих словах про Шевченка є деяке непорозуміння. Основні погляди Шевченка в справах полових, котрими пройняті усі его твори, не дозволяють допустити й на хвилику, щоби в віршику „До М. Т.“ він намовляв до „блуду“ панянку, що жде свого милого, жениха. Тут

мова про стару панянку, що вяне в своїм „ціломудрії“ а бажає „блудити“ з першим стрічним женихом, аби тільки по формі, — ми ж знаємо, що так дивиться на сю справу чималий процент панянок. — а при тому вважає своє „ціломудріє“ заслугою перед бгом і людьми, і себе великомученицею та ще й лукавствує смиренністю. „Блуд“ *in spe* такої панянки противний, більше рафінований, ніж безкорисний, широ-сердечний, живе-радісний „блуд“, який Шевченко міг мати на думці; але ж власне тут у него більше іронії над вартістю такого „ціломудрія“ *an und für sich*. Любов річ така, що далеко не завше сходиться з легальністю — теперішнім подружжєм — єї иноді можна подибати скорше по за тою формою; так само й перший стрічний — може бути іменно милий. Особливо для Шевченка тут не було штучних перегородок, і він власне возвеличував „вільну любов“ в гарнім розуміню слова („Марія“ і т. и.) тай „упавші індивідуа“, то б то „соблудивші“ виносив на високий ступінь моральної досконалости („Відьма“, „Наймичка“ і т. и.) Коли мати на думці консеквентність Шевченка в сій справі, то можна сказати на певно, що „М. Т.“ належала до тих, що з свого „ціломудрія“ роблять велику історію і при нагоді раді вжити его як бич протів таких буцім то „упавших індивідуів“, про яких співав Шевченко. Се основний погляд Шевченка в его поезії й житю. Вийком можна вважати хиба его відносини до своїх наречених, під koniec життя, про які д. Драгоманов говорить в инчому місці. Але ж се ненормальні відносини, а відносини чоловіка хорого, що чує свою близьку смерть і через те роздражнений і не зовсім справедливий, що буває і з найкращими людьми. Нагадаймо, що Шевченко був тут дуже скромний: не мав до своїх невіст великих претенсій, а то й просто бажав оженитись „хоча б на чортовій сестрі“. Шевченкове висліджуване любовців певної пари в Оренбурзі, треба також брати осторожно, одно через те, що нудьга й т. и. лиха в пустині клали Шевченка в незвичайні відносини, а друге — ми не знаємо, напр. яку ролю грали та дама та єї любовник перед товариством? Може як раз противну основним поглядам Шевченка в сій справі, так що Шевченко був морально пхутий зробити таке? Годіж тут допустити пустий вибрик у чоловіка, що був такий чутлий і делікатний власне в тих справах.

В инчого роду половому ціннізмі Шевченка годі й так винити, бо ж у тому, що напр. Шевченко писав про полові звірства царів і т. и. він сам рішучо не любувався, як не любуєса в цінничних сценах своїх творів і Золя, ані хто небудь з великих писателів. Самі вони не раз протестували протів таких звичин. По нашому напр. французкі реалісти грішать не тим, що за багато показують цінничних картин, а грішать тим, що за мало звертають уваги на людський бік тих, що по-неволі пробувають у ціннізмі, на боротьбу людського з ціннізмом. В усіх нас,

людей. сидить звір людського роду або радше есенція усіх звірів, з якими рід людський мав діло коли-небудь. Але-ж є такий цінізм, у котрому сама людина не винна, а винні обставини, до котрих причиняються і з котрих користають інші. Ніхто не воріг собі: кождо-му бажався відітхнути вільним воздухом — матеріальним чи моральним — і власне серед найгидшого цінізму, бувають найрізчі контрасти моральні. Се треба сказати особливо про жертви полового цінізму. І власне напр. у Золя в такий Нані за мало підмічено людського. А тимчасом живописане власне такого людського життя з усім его цінізмом, але й з усім контрастом того цінізму, мусіло би мати чималий вплив на безпосередніх акторів того цінізму і в загалі на більше людські полові відношення між людьми. Протів „цінізму“ то б то протів натуральному показови життя в літературі, — звісно, артистично, а не богоумно, — можна сказати тільки те, що такі картини роблять на різних людей різне вражіння. Так се ж діло виховання, нервів, — і воно не може спиняти творива великих писателів, як не спиняє й праці учених, що також доторкаються всяких „цінічних“ справ в усій їх наготі.

М. П.

Недогадливі.

По случаю виставленої в Чикаго і оповіщеної в „Недѣль“ д. Янжулом таблиці безграмотности, завважує „Кієвлянин“: „Такимъ образомъ, какъ видно изъ этой таблицы, нашему чувству, къ сожалѣнію, принадлежатъ въ Европѣ, если не считаютъ балканскихъ государствъ, незавидная пальма безграмотности, въ то самое время, какъ бѣдная и обдѣленная дарами природы маленькая Финляндія наша возможнымъ превзойти по размѣрамъ своей грамотности такіа богатая страна, какъ Англія и Франція“. Жаль, що редакція офіційної газети не застановляється над причинами такої сумної появи, а то вона найшла би їх у тім самім, чому сама так ревне служить, то б то в теперішніх порядках у Росії з їх стовпами: самодержавіємъ, православіємъ и обрусеніємъ. Ті порядки тепер живо заводяться і в Финляндії, і вони можуть ту культурну країну, через яких сто літ, зробити безграмотною. Чого ж тут хочеш редакції „Кієвлянина“?

„Превзошли самыя широкія ожиданія...“

В російських газетах чигаємо таке про шкільні бібліотеки в Росії:

„В бібліотекахъ низшихъ школъ позволено мати книгъ коло 655 назв, при чому з них значиться: в богословскім відділі 186, в відділі російської мови 53, арифметики і геометрії 19, географії 34, історії 71, природних наук 51, в відділі сільського господарства, гігієни і лічення худоби 55, співу 16, рисунків 17, в відділі різних книг 23 і, врешті, в відділі казок, повістей і оповідань 130. Та з остатніх до 20

книг уповні богословського характеру, так що, по відділам, книги, означені в міністерекім каталозі, розділюються так: богословскі книги чинять 31% усіх, казки, повісті й оповідання 17%, історія 11%, сільське господарство 9%, російська мова 9%, природні науки 8%, а решта відділів містять у собі від 2½ до 5% загального числа книг. Богословскі книги, по кількості переходять інші відділи в 2½—10 раз. Відци очевидно, що дорікане сучасним початковим народним школам мовби то в наго „світскім характері“ — бодай не точне. Навіть спеціальні духовні школи ледви чи можуть рівнятися з народними школами по кількості книг релігійного змісту. Въ этомъ отношеніи, — наведемо слова автора в оригіналі. — Каталогъ Министерства Народнаго Просвѣщенія (виданий 1878 р.) превзошелъ самыя широкія ожиданія. Книгъ по общественнымъ наукамъ, по устройству сельскаго быта, по законодѣлнію, по экономическимъ вопросамъ — въ немъ почти не значится“. Справді: „превзошли самыя широкія ожиданія“. А в тім — і у нас воно не ліпше.

Найгірший ворог наш.

Необразованість зайідає наше письменство гірше всякої цензури. Образованем не блищать старші українські писателі. а на зміну їм виступають молодші, ще більше необразовані.

Ось напр. недавно появилася в галицьких часописях писатель Іван Сердешний, і між инчим почав печатати в „Правді“ Думки, з котрих перша говорять про римських цесарів та християнство. В тій думці не тільки не видно, що б авторові відомі були нові досліди учених про ті речі, а просто видно незнане найелементарніших річей, навіть таких, котрі учать в звичайних школах. Досить буде сказати, що християнство почав „гурт рабів“, тим часом, коли увесь світ знає, що ні Ісус, ні его апостоли не були рабами, а апостол Павло був навіть *civis romanus*. Далі наш поет звіря, що з торжеством християнства „угибли углиця царів“, тоді як звістно ж, що в римско-византійській церкві деспотизм царів не тільки не угих, а навіть у справах віри щезвобітшався, бо аж цілі країни пустошались з powodu віри. М. Д.

Совістність „Правди“.

Я тільки тепер получив „Правду“ за місяць червень с. р. і познакомився там з відповідю мені. Діло в тім, що „Правда“ напечатала мов би то я розказую про неї міти, а в той же час сама фальшиво передала зміст моєї давньої і ненапечатаної замітки з поводу памятнику Б. Хмельницькому в Кієзі, а до того передала так, що може визвати особисту образу проти мене з певного боку. Я послав у редакцію найкоротшу і чисто фактичну поправку. „Правда“ тої поправки не хоче печатати, між инчим видомуючи, буцім то вона виходить за межі фактичного сиростовання і розводить

„широку полемику“. Очевидно, „Правда“ рахує на трудність для мене вести з нею процес ізза границі.

Я залишаю собі повну волю постулити з „Правдою“ по всім своїм правам. А тепер коротко звертаю увагу земляків ось на які пункти:

1) І в своїй відповіді мені „Правда“ признала, що програмова стаття 1888 р. була писана мною і що тепер „Правда“ „заступає принципи діаметрально противні“. Де ж міт, видуманий мною? Для чого ж було виманювати в мене програмову статтю? Нехай на се відповість „Правда“ без викрутасів.

2) „Правда“ каже, що „факт про справу, звязану з пам'ятником Б. Хмельницькому остає фактом, хоча лист (мій) не був напечатаний“. На самім ділі факт, буцім то я домагався, що б „публично нап'ятовано було вельми заслуженого чоловіка за те, що сидівши в комітеті для спорудження пам'ятника Х-ому, не заперестував проти написі Б. Хм-ому єдина невідляма Россія“, — єсть найнесовісність а в виду м.к. редакції „Правди“. В своєму списованю я говорив: 1) що в своїй замітці, — ненапечатаний в свій час „Правдою“ і на котру вже через те „Правда“ не мала права вказувати, — я тільки поправляв омильну звістку про те, що Українці не мають нічого спільного з ківським пам'ятником Б. Хмельницькому. Я нагадував такі факти: що в комісії, котра вела справу пам'ятника, під президентством звісного М. Вол. Юзефовича, були членами (можу додати: вельми активними) українські історики: д. Вол. Антонович, К. Козловский і Ів. Новіцкий (двоє останні тепер померли) і що образ моделі пам'ятника вкупі з ентузіастичною статтю М. Юзефовича був напечатаний на чолі „Календаря Югозападнаго Края“, виданого зв'язним етнографом П. Чубінським. Вивід ясен: всі ці вчені українські були також солідарні з пам'ятником, як і скульптор Мукьшин, і п'янувати тут нікого, бо всі вони робили по своєму переконанню.

На решті скажу, що „Правда“ досить незручно збува важні докази проти неї д. Куліша, напечатані в „Народі“. Хай „Правда“ скаже виразно, що д. Куліш все набрехав!

Много дивного вже ми бачили за останні часи в „Правді“, котре показує, що в певних кругах наших, прикриваючихся патріотизмом, дійшло до скрайньої деморалізації. Але все таки ми на стілько маємо віри в людську гідність, що обертаємось з апеляцією навіть до тих українських кругів, котрі мають діло з „Правдою“, і питаємо їх: не вже вони благословляють львівську редакцію на всі безсвітні заходи, в роді тих, які показані вище?

М. Драгоманов.

Чудо в Рутені.

В „Дѣлѣ“ 182 нр. с.р. напечатана, напереді, стаття д. Г. Г. п.з. Реформа виборча — а мы? де дорікаєся народовцям за те, що

вони нічого не роблять у справі політичного освідмлення народних мас, не устроили ні одного віча в справі виборчої реформи, і визнаєся їх, щоби пішли за приміром робітників (між инчим і ухвалили остатнього соціалістичного конгресу в Цюриху) і добивалися загального, безпосереднього голосованя. Сю акцію мали би розпочати рускі послы (котрим „Дѣло“ просить дарувати їх провини) і показати, що наш народ дозрілий до політичних реформ. Ми дуже цікаві побачити наших послів і народовців в ролі послідувателів робітників-соціалістів, і так ми тому раді, що простимо автору статі висказ, що у нас задля тої справи доси буцім то нічого не зроблено, тим часом, як „Дѣлу“ добре звісно, що власне ми, радикали, від кількох літ провадимо за такими реформами досить широку агітацію — між селянами, порушуючи ті реформи на кождім вічу і навіть оснувавши політичне товариство „Народну Волю“, головна ціль котрого — виборене загального безпосереднього і тайного голосованя. Сю всю нашу діяльність „Дѣло“ називало деструкцією, або пустими фаверверками, кажучи, що наш народ не дозрілий до загального голосованя, що прості Івани навіть не мають права мішатися в політику і т.и. Тепер само „Дѣло“ радо пхнути народовців на нашу дорогу і навіть прямо звязати їх із соціалістами. Очам своїм не віримо, а все таки щиро бажаємо „Дѣлу“ витримати на тій дорозі....

Просьби до д. Коцовского.

Нам дуже жалко, що розмова наша з д. Коцовським взяла сердитий характер. Розбирати, хто тому винен, ні до чого не приведе, то чи не ліше зразу поставити розмову на ново, вибравши з попереднього спору найпридатліші до того точки.

З листів д. Коцовского до редакції „Народа“ можна вивести, що він мав на думці, висловитись з поводу нашої статі після того, як би вона була напечатана. З деяких его примток, напечатаних у „Народі“, видно й точки, про котрі він хотів поговорити. Так видно напр. що д. Коцовский не противний принципам європейского радикалізму, а тільки не любить „демонстрацій“, які роблять галицько-українські радикали. Слово „демонстрації“ досить темне. Чи не міг би д. Коцовский ясно сказати, з якими принципами радикалізму в загалі і програми галицько-українських радикалів почастино він згоджуєся і яких власне демонстрацій не любить?

Д. Коцовский почастино радий би побачити в нас зріст радикального руху, подібного до того, який у свій час викликав у Росії кружок Белінского і Герцена, і каже навіть, що того в нас не случилось „через дитячі демонстрації супроти т. зв. нової ери“. Чи не міг би д. Коцовский сказати, яким способом напр. підданство усеї Русі-України „князям церкви“, по т. зв. програмі Романчука, помогло б нашому радикальному рухови à la Bielinskiy-Herzen? Окрім того, хай би сказав д. Коцовский, що

такого він рекомендує нам, як провідну думку, в новій ері, тепер, після того як сам д. Романчук розчарувався в ній?

Д. Коцовський з радістю вбачив у Французькій конституції 1875 р. по при позичках із чужини, також і „свою мудрість“. Чи не міг би він нам точно показати, які власне позички з чужини він радить нашій країні в політичному життю, а які елементи „своєї мудрості“?

Ми сказали: „нехай наші націоналісти покажуть ясно, які політичні, соціальні і культурні ідеї, інституції, напрямки вони вважають за принципи, основи, ідеали нашої національності“. Д. Коцовський приписав до сего: „Чом ні? згодом... Але чей се могли б і повинні б робити мирно-тихо й радикали, замість демонструвати, та ще не раз на кошт щирих поступових Українців“. Чи не міг би д. Коцовський пояснити фактично остатніх своїх слів, котрих ми зовсім не розуміємо. Зрештою, коли се йому важко, то ми можемо „мирно і тихо“ увільнити его від сего обов'язку. Але за те ми просимо его звернути увагу на те, що радикалів-космополітів не можна примушувати до того, що б вони викладали національні принципи і т. п. Досить буде того, коли вони поставлять принципи світові, котрі вони вважають за відповідні для їх народу, як се ми й робимо так, чи сяк. А такий показ, якого ми хочемо від наших націоналістів, чи не зробив би нам за себе і за свій гурт д. Коцовський після своїх слів: „чом ні?“

„Чом ні?!“ добродію.... Слово за вами!
М. Г.

„Правдянска“ правда.

В „Правді“ за місяць серпень 1893 в статі під заголовком „Політика негативна а позитивна у Русинів“ помістив д. Барвінський межє іншими выводами такий уступ, вицілений яко докір против радикалів: „а органічна робота розпочата „Гуцульскою Спілкою“ показалаась вельми слабою, бо ще недавно руському слову - народовцеві (Барвінському) приходилось в комісії промисловій червонітись з сорому, коли запитаний референтом в анкеті пропонуваній сим послом експерт п. Гарасимович, директор сеї - ж „Гуцульскої Спілки“, про число її членів, заявив, що се спілка має аж 15 членів!“

В виду того заявляю слідує.

Пан Барвінський зовсім непотрібно червонівся зі сорому за для моєї відповіді в анкеті, а повинен радше почервоніти ся зі сорому за для своєї ліности, бо той пан посол навіть не задав собі на стілько труда, щоби саме тоді, коли були переслуджувані в анкеті промисловій рускі експерти, слідити з увагою за їх висказами; а потому недочувши і недорозумівши справи, пускає в світ такі очевидні брїхні, як повище зацитована. Як зі стенографічних записок переконатися можна, то референт комісії Ебенгох питав мене, кілька майстрів належить до „Гуцульскої Спілки“, на се відповів я, що 15, — дальше допитував мене референт про інших членів, а іменно чи товариство мною

заступлене має між своїми членами і представителів промислу домашнього, я і се питанє потакнув і подав їх число на около 12, а дальше дававем виясненя про інших членів нашого товариства.

Коли в „Правді“ все така „позитивна“ правда як отсе, то не завидую єї читателям!

Іляріон Гарасимович

директор „Гуцульскої Спілки“.

Радикальні віча

постановлені Виділом „Народної Волі“ у Станіславові, Косові, Отинії й т. и. не могли відбутись задля холери в наших сторонах. Натомість, 27 м. м. наші перемискі товариші устроїли віче в селі Торках. Людей було поверх 200, говорено про загальне голосованє, окружні громади, уставу про польованє й моченє конопель, врешті про нужду від повеней і т. и. Принято резолюції, ухвалені на коломиїських радикальних вічах. На вічу в Торках вийшла така пригода. Коли віче уконституувалося, вибравши головою селянина Новаковського, озброєний жандарм став коло самого президіяльного стола. Новаковский візав жандарма зложити зброю, на основі уставу про збори, по котрій на публичних зборах не вільно являтися в зброї. Змінений жандарм, трясучими руками, на силу добув з торбинки письмо і заявив, що він тут присланий від уряду. Тоді Новаковский лишив жандарма в супокую. Небавом явився і комісар, і жандарм зараз винісся за поріг.

Обширне справозданє про Торське віче, — перше радикальне і в загалі перше руске віче в Перемискім, — друкуєся в „Хліборобі“. Мусимо ще раз піднести, що в „Хліборобі“ друкуються докладні справозданя про наші віча і в загалі про наш рух між селянами. Отже хто те все хоче знати, мусить читати „Хлібороба“. В „Народі“ ми того повторяти не можемо.

З а п и т а н є

до Вп. д. К. Телішевського, посла до ради держ.

В році 1892, будучи редактором „Хлібороба“, пересилав я всі наші вічі до редакції „Хлібороба“ петіції в справі загального голосованя на Ваші руки. Вислав я тих петіцій в рекомендованих листах около 60 примірників, походячих з розличних сторін краю.

Дня 28. липня 1893 при случаю експертизи промислової провірив я при інтервенції посла Дра Пернерсторфера в канцелярії ради державної у Відні, що на десять мною добре зятямлених петіцій знайшовем дві петіції внесені, а вісім не внесених. Провіривем, що не внесені зістали петіції зі слідуєчих місцевостей: 2 з Кракова, 1 з Коломиї від громадян (від комітету вічевого внесена), 1 з Киданча, 1 з Трофанівки, 1 з Видинова, 1 з Карлова і 1 з Княздвора. Запитую отже Вп. Пана Посла, що стало ся з тими петіціями і прошу о виясненє.

Іляріон Гарасимович.

Приятіль. № 225 получили. — Жид. Не маємо тільки письма. Коло нового року!

Виходить 1. і 15 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Соціальний рух і селяне.

Цюрихський конгрес соціалістів мусів говорити і про аграрні справи, — тільки ж через те, що в него не стало часу, а також певно й докладних студій речі, ширшу розмову про ті справи перенесено на будучий конгрес, через три роки, в Лондоні. В усякім разі західно-європейські соціалісти, котрі доси мали діло зо справою фабрично-городських робітників-пролетаріїв, більше менше готових до колективізму через саму їх продукцію, — підступили до справ аграрних сільських, де на лице стоять не самі пролетарії, а дрібні власителі, і де продукція ще індивідуалістична, або посімейна. Перед новими справами, або новими відтинками справи, соціалістам західно-європейским прийдеся дещо змінити в їх політичних заходах, коли не в теоріях. Ми вже вказували на те, що така зміна вже й видна у соціал-демократів німецьких і французьких, тим часом, коли соціал-демократи таких сільських країн, як Польща, Росія і навіть Болгарія без критики наслідують застарілі уже думки і заходи німецьких соціал-демократів недавнього часу.

В остатніх виборах у Франції (20 августа) тамтошні соціалісти звернулись не до самих тільки фабричних пролетаріїв, а й до дрібніших буржуа і до селян, дрібних власителів, і вже вперли пригорнути до себе частину їх. (В Германії дрібне бюргерство значно підпира соціал-демократів). З поводу сего газета *Le Socialiste* (тижневий центральний ор-

ган робітничкої партії у Франції) говорить, в нрі 154, таке:

„Так само, як ми не віднихнули від себе дрібних капіталістів, котрих руйнують фінансові шехрайства, дрібних служачих (при фабриках та магазинах) і дрібних майстрів і купців, в котрих відбира власність великий вироб і великі магазини, ми приймаємо в наші ряди і дрібного власителя землі. фермера, полевого робітника, в котрого відбира власність велика земельна експлоатація. Як добре сказав тов. Жаклер, самі лишень анархісти вірують, що революція вийде зо вбільшеної бідноти; ми, напроти того, хочемо попробувати підперти тих, кому грозить капіталістичний повень, хочемо дати їм час зорганізуватись і боротись... Звісно, ми не можемо противитись зросту і еволюції капіталу, але ми можемо во многих випадках неутралізувати послідки того. Там, де наші селяне втиснуті в притягаючий круг городів, вони злиються з нашими фабричними робітниками; а в округах чисто хліборобських вони зорганізуються, щоб боротись проти великої власности, зложать товариства (syndicats), боротимуться, щоб здобути собі силу в громадських радах“...

Як не мало у нас зроблено, щоб притягти селян до радикально-соціального руху, а все таки вже можна сказати, що в нас справа ся вже випробована і показала, що вона зовсім не безнадійна. Наші селяне-Русини показали навіть зовсім не противними і думкам колективістичним, як се пророчили певні теоретики нашого національного індивідуалізму. Тут до речі поправимо один

показ „Правди“, котра в своїй недовольній і, по звичаю, крутійській замітці з поводу покуцкої „Народної Волі“ каже, що в „Чехах освіта без міри більша, ніж у нас, але там бачимо, що хлопці зовсім не ідентифікують своїх інтересів з змаганнями радикальними“. На се ми замітимо, що чеські національні радикали зовсім доси не зачіпали справ економічних, тоді як чеські соціалісти, наслідуючи старих німецьких соціал-демократів, зовсім не звертали уваги на села. До того хлоп, власне *sedlak* у Чехів зовсім не те значить, що хлоп у нас. В Чехах, як і в південній Германії, витворилась в селах особна кляса нешляхетних менших властителів землі, стосунково досить богатих, котрі самі держуть наймитів, иноді і чимало, і котрі звичайно ще більше визискують наймитів і зовсім дрібних властителів, ніж великі пани. Звичайно се зовсім не хлоп, по нашому, а глитаї. Натурально, що радикалізм, а тим паче економічний, не на руку таким хлопам, але нехай хто поспробує звернутися з пропагандою соціалізму до справжніх чеських хлопів, подібних до наших, то й побачить, чи підуть вони за ним, чи ні?

У нас проба показала, що хлопці далеко не глухі до радикалізму і навіть до колективізму. Тільки ось де біда наша: мало в нас пропагандистів радикалізму, спосібних працювати серед Русинів. От тут то і видно, на скільки ми мали рацію, нарікаючи на те, що інтелігенція в краях руско-українських відділилась національно від селян, і що коли не говорити про інші наші країни, окрім Галичини та російської України, у нас навіть соціалісти все ідуть у польські та великоруські круги і не знають навіть мови руско-української, без котрої не можлива ніяка праця серед наших селян. Через те ми ледви маємо десяток робітників на тому полі, де би треба бачити їх сотні. Чи се лихо поправиться коли хоч трохи? Чи зрозуміють хоч поодинокі особи, хоч серед соціалістів польських і російських, вихованих на руско-українській землі, що і моральний їх обов'язок і пряма користь їх партій потребує, щоб вони зблизилися з руско-українськими селянами і щось з'обили для них прямо?... М. Др.

Листи на Наддніпрянську Україну.

III. Звідки почався лібералізм і демократизм Шевченка? Шевченко й справа відрубної літератури української. Погляди на сю літературу Костомарова. Фантазії д. Вартового про сервілізм Костомарова й мій. Суд д. Вартового про д. Куліша. Справа спілки Українців з Польськими.

Нормальну українську національну свідомість і вкупі народолюбство д. Вартовий виводить тільки від Шевченка, котрого ставить навіть учителем більш его образованих слов'янських братчиків (як Костомаров), а не учеником. Пояснює сю чудненьку появу д. Вартового тим, що Шевченко був „геній“; — а геній завжди йде своїм шляхом і розрубав плутанину“ і т. д.

Отже тепер уже нігде не ма погляду на геніїв, як на истоти, котрі родяться чудесно і творять чудеса мечами, здобутими від Фей. Історія вияснила, що генії завжди родяться й творять на певному підготовленому ґрунті і в границях певних обставин. Шевченко теж не міг подати всего й самого себе, — як той штукарь, про котрого говорить в одній комедії, що він, мовляв „изъ кулака всеі публикѣ букеты жертвоваль“. На лихо, до нас майже зовсім не дійшло матеріалів для моральної біографії Шевченка. Але де що все таки ми маємо, а головне, маємо факти літературної історії України.

Думи і поеми Рилєєва, „Історія Русовъ“, „Общество Соединенныхъ Славянъ“, „Полтава“ Пушкіна — проявились перед Шевченком. Йіх Шевченко не міг не знати, а вплив „Історії Русовъ“ яено видний на творах Шевченка. У Костомарова поліція знайшла печатний екземпляр „Сенатскихъ Вѣдомостей“, де був напечатаний досить повно процес т. зв. „декабристів“, між котрими судились і „соединенные Славяне“. Такі екземпляри могли бути і в других і діставатись Шевченкові ще в Петербурзі перед написанєм „Гайдамак“. До того Шевченко ще тоді був знайомий з полтавськими панями, досить освіченими, котрим присвячував свої твори. Ми знаємо, що серед тих панів виросла і „Історія Русовъ“, котра досить була між ними розширена й ними занесена в Петербург, де нею зачитувався Пушкін, похваливши єї досить сміливо в печаті, коли ще вона ходила в рукописах. Німець Kohl, проживши доволі в Диканьці, говорить в своїй дуже ін-

тересній книзі „Reise in Kleirussland“ про велику пошану, яку мають полтавські ліберальні пани до однієї рукописної історії України, і говорить очевидно про „Історію Русовъ“. Звичайно пани — знакомі й навіть приятелі Шевченка виставляються, як „мочеморди“, по образу Закревського, або каррикатурно, по образу П. Скоропадського (внук ліберала XVIII ст. і родич звісної потім Милорадовички, фундаторки Товариства ім Шевченка), про которого Шевченко писав: „у світі ходить між панами, і не горілку з мужиками, та вольнодумствує в шинку“. Але були між тими панами й ліпші, як напр. Де Бальмен, Капністи, Рєшніни й т. и. *).

*) Про Н. Рєшніна час би вже було публікувати більше звісток, котрі між инчим пояснюють б, через що сей важний генерал за Александра I, віцекороль Саксонії в 1814—15 рр. а потім Малоросійський Генерал-Губернатор, став немилим Николаю I і мусів сидіти на селі, в Яготині, полтавської губернії, де приймав і Шевченка. Між инчим Рєшнін очевидно вивучався і в українському козакофільстві, бо він радив задержати кадри „малоросійських козаків“, котрих набрано в часи турецької війни 1828-29 рр. і котрих Николай I звелів, чогось перелякавшись, поселити на Кавказській лінії. Поки що нагадаємо, що Н. Г. Рєшнін сказав знамениту для свого часу народолюбну промову, офіційно відкриваючи в 1818 р. дворянські збори в Полтаві і Чернігові. Ось витяг з цієї промови: „вы не будете взъимать все, что можете дать вамъ крестьянинъ доходу, а то, что можете отъ него требовать, не уменьшая его благосостоянія; напротивъ, вы изыщете способы увеличить оное; вы пожертвуете для сего изъ доходовъ вашихъ, вы устроите училища для малолѣтнихъ, больницы для недугующихъ; вы улучшите жилищныя крестьянъ вашихъ; вы снабдите немущихъ скотомъ и плугами для воздѣлыванія земли; вы займетесь нравственностью подвластныхъ вамъ и отвлечете ихъ отъ порока (пьянства) столь межъ простолюдинами здѣсь обыкновеннаго, и не будете на немъ основывать дохода своего. Но сіи попеченія ваши да не будутъ подвержены кратковременности жизни человѣческой... Изыщите способы, коими, не нарушая спасительной связи между вами и крестьянами вашими, можно бы обезпечить ихъ благосостояніе и на грядущія времена, опредѣливъ обязанности ихъ“ (А. Галаховъ — Історія русской словесности, 2 изд. т. II, 155).

Ся промова була напечатана брошурою, а потім перепечатана в „Духъ Журналовъ“ Яценкова (1818, нр. 20).

Інтересно було б знати, за що був висланий на Кавказ і Де Бальмен, которого пам'яті Шевченко посвятив свій „Кавказ“, і т. д. і т. д.

дибавсь напр. на сліди впливу Капністів, — лібералів і аболіціоністів, — із кружка котрих в перший раз здобув і „Сон“ і „Кавказ“ Шевченка. Ті Капністи, як і другі подібні їм пани лівобережні були, старші й освіченіші, ніж Шевченко. Та й між „мочемордами“ були люде, котрі їздили за границю, читали європейські ліберальні книги й газети і навіть сам П. Скоропадський, щоб „вільнодумствовати в шинку“, мусів же щось знати, або хоч чути вільнодумного (Шевченко ставить ему головну вину те, що він „пересбира дівчаток“. Пригадаймо, що й пани й прелати часів Renaissance і в XVIII ст. те ж були „ласі до солодкого“, як каже Запорожець цариці в Гоголя, а все таки „аристократическими ручками выкармли левенка революціи“, як каже Герцен).

Геній Шевченка мав дечому навчитись і від таких панів, котрі бачили світа й знали більше, ніж він. Від себе особисто Шевченко привносив своє мужицтво, свої спомини, хоч се був дуже ховський елемент, бо скільки мужиків, пройшовши в пани, забували своє мужицтво (На сором природи людської, до самих остатніх часів, свідомих демократів було більше з панів, ніж з мужиків. *) Нарешті Шевченко прибавляв і свою геніальність, і вже з сумми всіх цих елементів, а не з однієї геніальності, вийшла національна свідомість і народолубство Шевченка, котрі справедливо хвалять д. Вартовий, і котрі дійсно ставлять Шевченка, як епохальну прояву в історії громадської думки на Україні.

Тільки ж даремне д. Вартовий підклада Шевченку усі свої думки, котрі появились в українолюбців уже після Шевченка. Шевченко напр. ще не мав думки непременно виробляти окрему літературу українську, бо він писав свої повісті по московському, також писав навіть свій „Дневникъ“, сценерій до „Стодолі“ і т. и. Видимо, Шевченко вибрав собі мову, в кожному разі для него лекшу і відповіднішу, а не думав непременно виробляти особну, самостоячу, літературу й мову, як деякі

*) Виступи проти крєпацтва не були в часи Шевченка новиною і в російській поезії. Так Пушкин ще в 1819 р. написав свою прекрасну поезію „Деревня“. Власне коло 1840 р. коли виступив Шевченко, в Росії і серед освіченого панства і навіть в урядових кругах знов піднялись розмови про волю крєпаків, затихші було після 1825 р. — Див. книгу В. Семевського.

північні українолюбці Упять істориків треба розличати часи!

Вже зо сказаного зараз виходить, що між Шевченком, з одного боку, й Костомаровим і Кулішем, з другого, не така велика різниця, як виставля д. Вартовий, у котрого виходить, що мов би то Костомаров і Куліш понизили національну самосвідомість українську, підняту так високо Шевченком. Д. Вартовий має на оці, що Костомаров налягав на те, щоб українські писателі писали більше про простий народ і для него, згоджуючись навіть на літературу „для домашнього обихода“. Він навіть, видимо, ставить у вину Костомарову те, що він списав томи на московській мові, а мало писав на українській. В тих поглядах, які викладав Костомаров на українську літературу в книзі Гербеля „Поэзия Славянъ“ і в „Вѣстникъ Европы“, звісно, є певна доля опортунізму („Москаля одурити!“), але в его бажанню, щоб українські писателі звернули свою головну увагу на „простий народ“, писали про него і для него — багато щирости й багато вірного. Костомаров писав таке ще в „Основи“, закликаючи земляків до писання і видання популярних книг. Д. Вартовий даремне так легковажить сю річ, кажучи, що вона не може збудити ентузіазму, так як ціль витворити цілком самостоячу літературу.

Дійсний ход річей показав, що наша громада не проявила ентузіазму ні в напрямку Костомарова, ні в напрямку д. Вартового, і винна тут зовсім не теорія української літератури „для домашнього обиходу“, а „всероссийская вялость“. Тільки ж думка витворити літературу для простого народу і про него, котра б змалювала нам всі боки життя мільонів і давала б тим мільонам всесвітню поступову просвіту (не 20 книжок, як кáže згорда д. Вартовий!) може збудити ентузіазм у народолюбців, не так млявих, як наші земляки. До того ж така література зробила б величезний ґрунт і для широкої національно-самостоячої літератури і дала б їй живість, вберегла б її від схоластики, котрою часто хибую новіща, як иноді кажуть і в українських кружках, „українофільська, а не українська література“.

Що до того, що Костомаров списав томи по московську, то як его за те покарати Українцєві, коли все така Костомаров писав переважно про Україну, а до того, виходячи з українства, перевернув зовсім історію і Північної Русі, Московщини, і виробив в усїй Росії нау-

кову підставу для думок фетеральних. (Ділі ми побачимо, що сам д. Вартовий, бажаючи провести свою програму в діло, показує не так то байдужим до „російської інтелігенції“). Очевидно, Костомарову було важче писати наукові праці по українському, важче було знайти для них видавців і публіку, коли б він писав їх по українському. Се фатальні обставини, і не знаємо, хто б що виграв з того, як би 15–20 томів праць Костомарова zostались „мишам на сніданє“, або не були написані. Адже ж все рівно ніхто другий, ні з таких патріотів, як д. Вартовий, не написав і не напечатав нічого й здалека подібного науковим творам Костомарова, і все, що появилася українська історіографія розумного на українській мові в останні часи, були переклади частини творів Костомарова ж, иноді не дуже зручні і котрі в додаток не дуже то розходяться і без припадкових меценатів не могли бечатись. (В Галичині ті переклади розходяться мало, в Росії вони заборонені, та все одно там, де знають ориґінали, не стануть читати перекладів. Видавець, д. Ол. Барвінський мусів прохати підмоги в сейму і слухати нотаций польських історичних патріотів з поводу праць Костомарова). Нічого ж нам ганьбити Костомарова, навіть коли б ми пішли далі его в наших національних думках.

Замітки д. Вартового про Костомарова мають один спеціальний інтерес для австрійських Русинів. Д. Вартовий виявля, що Костомаров був не такий то вже відрубник української національности, як нап. галицькі народовці, а в добрій мірі „общероссь“, як говорять в Галичині. Коли я говорив подібне, то „Правда“ завдавала мені злосту брехню, бо їй неперемінно хотілось виставити „батька Костомарова“ в усім солідарним з нею. Тепер д. Вартовий, видимо, хоче зняти з Костомарова навіть тітло „батька“, і д. Вартовому, певно, ні один галицький народовець уже не посміє завдати брехні, як мені бідному.

Я не стану ні боронити думок Костомарова, ні споритися з ними. Для мене досить того, що б у Австрійській Русі точно їх знали, і се може вменшити там дуже великий запал партійности. Ні один сурьозний націоналіст український не може відректи Костомарову заслуг для українства. Нехай же „народовці“ не так то поспішаються з анахтемами на тих, хто, подібно Костомарову, не ділить усіх їх думок про відносини України до Московщини, а з другого боку нехай же й австрійські „общеруси“

зроблять хоч $\frac{1}{10}$ долю для українства того, що зробив Костомаров. На перший раз буде досить і таких результатів зникнення австрійських Русинів з Костомаровим.

Мені тепер треба сказати ще про спеціальну точку, про те, що говорять д. Вартовий з приводу деяких моїх заміток про Костомарова. Д. Вартовий каже, буцім то я закидав Костомарову сервілізм. А в мене й думки такої не було! Я тільки вказував на незовсім достойний, а до того і незручний опортунізм Костомарова („примирить єь нами правительство“, як писав мені Костомаров у 1878 р.) і на його відсталість в соціальних і релігійних справах, котра між инчим довела його до того, що він писав про те, як можна українським євангелієм та проповіддю „викорінити штунду“ і т. п.

Д. Вартовий навіть і не поспробував показати, в чім я тут помилюся, а вдарив на мене зовсім з иншого боку. Я, видно, маю недолу чимсь особисто не подобатись д. Вартовому. Може, ніс мій єму не подобався, або може яка небудь „дама, приятная во веѣхъ отношеніяхъ“ донесла єму, що я вбачаю „несовершенства“ в його прекрасних очах. Я мушу довести до відомости д. Вартового, що я його очей ніколи не бачив і готовий вірити в їх „совершенства“, аби тільки заспокоїти його й примусити говорити про різні спори між нами громадські й літературні справи, як слід поважним людям, а не як Гоголівські герої.

Я вже в „Буковині“ сказав дещо про те, як вільно перепирав мої літературні думки д. Вартовий, котрий дійшов до того, що приписав мені поклони російським сільським жандармам, „урядникамъ“, в чому я ще менше винен, ніж Чичиков в заміру украсти губернаторську дочку. Тепер вкажу на такі фрази, як напр. „Шевченко був народолюбець більше, ніж десять Драгоманових“. Що се за коефіцієнт? Громадські справи не алгебра. Д. Вартовий може бути сам в 10 раз більший народолюбець, ніж Шевченко, в 1000 раз більший, ніж який Перерепенко (внук Гоголевого), а в иншому ділі Перерепенко може мати більше рації, ніж Шевченко й сам д. Вартовий.

Говоримо про такі способи полеміки д. Вартового, як про ознаку тої літературної невоспитанности й сектарекої завзятости, котра в остатні роки досить себе проявля в певних українських кружках і котрої треба позбутись, инакше аденти єї будуть бити сами себе по лобам своїми полемічними канчуками.

Ми мусимо спинитись над тим, що говорять про нас д. Вартовий з приводу приписаного нам закладу Костомарову в сервілізмі, не через те, що б для нас було інтересно поправляти полемічні фантазії автора, а через те, що се нам дасть прайогду ще раз звернути увагу на політичні підстави для української національної справи в Росії, без котрих вона там ніколи не вийде за границі літературного ділетанства.

Д. Вартовий, відповідаючи на нам самим видуманні за нас заклад Костомарову в сервілізмі, каже, що „даремно Драгоманов нападая на сервілізм у Костомарова“, бо погляди Драгоманова однакові з Костомарівськими, що обом ми думаємо „обмоскалити“ наш народ, тільки я ще радикальніший у тому, то б то вихожу ще більшим сервілістом.

Нехай ми й справді думаємо тільки „обмоскалити“ Українців, але про чому тут сервілізм?? Але ж се термін з кругу політичного, то б то „зовсім з другої опери“! Ми напр. показали в „Чудацких Думках“, як французкий Конвент хотів пофранцузити всіх провінціалів Франції, але ж десь люди бачили в членів Конвента всякі гріхи, окрім сервілізму. Ми ж сорок раз заявляли нашу негоду з Конвентом у тому, що ми вважаємо за безпременну умову політичної волі автономію громад, повітів і країн. Се мусіла ж сказати д. Вартовому і Гоголівські дами, коли він сам не бачив нічого писаного нами. Отже допустимо, що хоч половина з нашого політичного ідеалу виповниться в Росії, то тоді смерть нашому „обрусительству“, хоч би воно було ще більше, ніж видає д. Вартовий. Бо тоді шановний противник наш не тільки матиме право печатати свої думки над Дніпром, а не в Чернівцях, а може намовити земство Миргородське заложити в себе український університет (єсть же в Швейцарії кантиональні університети!) і викладати там своєю прекрасною мовою хоч історію, аби хто хотів його слухати. Якого ж ще більшого лібералізму хочеса від нас д. Вартовому?

Д. Вартовий милостивіший до д. Куліша, ніж до Костомарова. Хоч він і недовольний москвофільством „Історіи Возсоединенія Руси“, проща єї ради того, що д. Куліш написав у „Крашанці Русинам та Полякам“ про потребу згоди між обома народами, — по думці д. Вартового, проти сільного ворога, Москаля, та за те, що д. Куліш переклав на українську мову „Новий Завіт“, Шекспіра і т. п. Ми не будемо говорити багато про д. Куліша, по часті через

те, що самі де в чому згоджуємось з замітками д. Вартового про „Історію Возєєднання Русь“, по часті через те, що докладна розмова про погляди д. Куліша завела б нас далеко, а суть наших думок про це ми сказали в „Чудацких Думках“. Ми вкажемо тільки, що д. Куліш, як видно з недавнього його листу до редакції „Народа“, не такий то вже український „відрубник“, як показується д. Вартовому, бо він не тільки багато писав і пише по московському (так пише він усі свої наукові праці, також само, як і Костомаров) а ще вважає і Москалів за „Русів“ — за „Новорусів“, вважаючи Українців „Старорусами“. А про спілку Українців з Поляками д. Вартовий не каже виразно, з якими Поляками? — а в тім то й уся сила.

Коли з польськими панамі, або в загалі з патріотами історичної Польщі, то д. Куліш вже сам спробував сю спілку, як про те він же розказав у листі до редакції „Народа“, і з тої проби виявилось, що ця спілка неможлива. Те ж саме виявилось і перед галицькими народовцями в недавню нову еру. Коли ж Українці мусять увійти в спілку з польським народом, що живе в Польщі етнографічний, то це друге діло, — та й тоді треба б точніше виявити, чи навіть з національного боку Польща має одного тільки ворога, на Сході, чи ще й другого, на Заході. Далі хто власне ворог Полякам на Сході, чи уряд московський, чи й увесь народ, а також, чи можуть Поляки й Українці побороти уряд московський без помічі самого народу московського? Тільки ясні відповіді на ці питання дають плоть і кров справі про спільність Українців з Поляками, а без того вся розмова про неї буде пустою балаканиною, або навіть взаємною містифікацією.

Д. Вартовий навіть не ставить цих питань, а через те й нам нема рації говорити тут про них, тим паче, що ми не раз говорили об тім де инде.

М. Драгоманов.

Словянська взаємність

В РОЗУМІННІ ЯНА КОЛЛЯРА І ТЕПЕР.

(II.) Праця дра М. Мурка „Kollárova vzajemnost slovanská“ (стор. 201—232) є не тільки найобширніша, але без сумніву пайважніша з усіх праць заміщених в Коллярівській збірці. І певно, що

коли котра з праць Коллярових заслугувала на найпильнішу увагу, то не його дідактично-археологічно-лірична поема „Slavy Dcera“, не його писання археологічні та лінгвістичні, що ніколи не мали наукової стійкості, а іменно та маленька розprawka, котрої перший парис почески опублікований був 1836 р. в словацькому журналі „Hronka, Podtatranska zabavnice“ (т. I, кн. 2) п. з. „O literarněj vzajemnosti mezi kmeny a narzecnimi slavskymi“. Сю книжку журналу порозсилав Колляр любителям Словянщини в різних краях: Полякови Росцішевському до Кракова, Кеппенови до Петербурга, Людевітови Гаєви до Загребу, Сербови Павловичеві і т. і. Сербі і Хорвати поквалили ся зараз перекласти сю розprawku, вона вийшла ще в 1836 р. по сербськи і по хорватськи. Польський переклад, доконаний мабуть в тім же році, лишився в рукописі; на російське стаття не була переложена. Та про те Колляр і сам, „на жаданє більше Словян“ переклав свою статтю на німецьке, розширив її значно, додавши до первісних 11 ще нових 9 розділів, і видав 1837 п. з. „Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation. Von Johann Kollar. Pesth, 1837, друге вид. Leipzig 1844. Ця книжечка здобула Коллярові європейську славу, була перекладена на російське (в р. 1838 в „Московских Вѣдомостях“, а 1840 в „Отечественныхъ Запискахъ“, перекл. Срезневського), на сербське, на чеське і т. і. З сего другого перекладу знав мабуть сю розправу й Шевченко, у котрого іменно в р. 1840 бачимо перші проблески думок о Словянщині (в „Гайдамаках“, в передмові до них і в уривку рос. драми „Никита Гайдай“, писаному також около того часу). Яке вражінє робила Коллярова праця на тодішніх словянських патріотів, бачимо з одного листу Словінця Станка Вряза з р. 1848, котрий між іншим писав: „Ся книжка, се словянська євангелія, де її читають: коли побачите, що се діло дієся, то знайте, що приближується царство боже“.

Що се було за „царство боже“? Колляр у вступі до своєї розправи висказував се так: „Zum erstenmale wieder

nach vielen Jahrhunderten betrachten sich die zerstreuten slavischen Stämme als Ein grosses Volk und ihre verschiedenen Mundarten als Eine Sprache, erwachen zum Nationalgefühl und sehnen sich nach einem engeren Aneinanderschliessen“. Се була подвійна помилка: раз те, що почуте свояцтва між Слов'янами в давніших часах усе було живе, а взаємні зв'язки між ними часті і різнородні, а по друге, що те, що Колляр клав як факт, були тільки його *pia desideria*. Власне з кінця XVIII віку взаємини між Слов'янами почали різко мінятися. Одна, могутча колись слов'янська держава, Польща, упала і була розібрана між іншими також своїми-ж братами-Слов'янами. На полудні вибилася з під Турків Сербія, а по всій Слов'янищині повіяло з Заходу новим духом, котрий голосив поворот „до природи“, до народности і її простоти, плодив демократизм, любов до пісні, звичайів і мови простого люду, значить, остаточно мусів підкопати тоту єдність православних Слов'ян на основі церковно-слов'янищини, о котрій ми вище говорили, мусів також в Чехії, Польщі і других західно-слов'янських краях підкопати пановане латини, німеччини і макаронізму. Західний демократизм у Слов'янищині значив зріст слов'янських партікулярізмів. Велика вага Коллярового голосу лежала в тім, що він змагаючи до поєднання Слов'ян, щоб вони були „*selek a ne drobtove*“, силувався оснувати се своє змагане не на мертвій давній єдності чи то церковно-слов'янській (за чим ще нині жалує д. Кочубінський), чи то латинській, а власне на тім новім руху, на демократизмі, бажав збудувати „*jednu sochu*“ богині слави не з одноцільної і мертвої маси, а власне з живих партікулярізмів. Сам бувши протестантским попом, він зовсім не глядів на жадні обряди і віроісповіданя; сам належачи до народу вбогого, малого і недержавного, він не кермувався ніякими побічними політичними інтересами, чого ніколи не могли обминути панславісти російські ані московського ані кїївського типу („Федерація Слов'ян під протекторатом царя російського“ в програмі кирило-мефодієвського братства).

Що правда, і в тих питаннях був

Колляр дитиною свого часу. Як ученик німецьких філософів (головно Фіхте і Шеллінга, що тоді помагали між іншим приготувлювати німецьку єдність державну, він по троха боявся надто великого зросту партікулярізмів слов'янських і не допускав їх більше, як чотири. Їго Слов'янство складалося з чотирех головних віток: чеської, польської, рускої і сербської; дрібніші слов. народности повинні горнутися, єднатися с сими головними. Оттим то Колляр був прихильником т. зв. ілліризму Людевіта Гая, що силувався звести в купу всіх Сербів, Хорватів і Словінців і витворити з них одну іллірську націю з одним письменством замість давніших партікулярних в роді дубровницького, хорватско-кайкавського, хорватско-словінського в дусі Рельковича і т. і.; оттим то він, хоч сам не писав зовсім чисто по чеськи, все таки був противний партікулярізмови своїх земляків-Словаків і накликав їх до літературної єдності з Чехами. Мав Колляр і свої віроісповідні вподобання: грецька (православна) церков здавалася йому вищою по над латинську і протестантську. Та все таки к чести його треба сказати, що тих своїх думок він не клав як вугольний камінь своїй програмі, не ставив границь партікулярному розвитку слов. національних одиниць (доси можна, а далі ні) і ніколи не проявив і тіни якої небудь релігійної чи віроісповідної нетолеранції.

Великий вплив на Колляра мав ще один німецький учений — Гердер, котрого справедливо можна назвати батьком слов'янофільства. В IV. томі своїх знаменитих „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ подав він характеристику вдачі, побуту і історії Слов'ян, того „голубиноного народа“, котрий ніколи нікому кривди не чинив, не грабував, а займавши місця покинуті другими і свободні, займався сумирно управою рілі. Сей розділ Гердерової книги стався каноном усіх пізніших слов'янофільських доктрин. В своїй „*Slavy Deera*“ Колляр парафразував і розширював та ілюстрував кожде його речення; на його основі виголосив він і видав ще в р. 1822 дві проповіді про добрі прикмети слов'янського народа. Сі дві проповіді майже дословно переняв Шафарик до своєї книги

„Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ (1826). В Гердерову іділлічну характеристику Слов'ян вірили також Добровський і Копітар. Не диво, що й у книжці про взаїмність Слов'ян бладе Колляр сю характеристику як один з основних камешів, бачучи в широкому розвитку Слов'янства запоруку нового, гуманнішого і сумірного звороту в історії Європи. Погляд сей, хоч історично не вірний, був все таки впливом високих гуманних ідей, що лежали в основі світогляду Гердера і котрими живо перенявся був також Колляр.

Отсі чотири головні племена слов'янські враз із угрупованими довкола них підрядними племенами, розвиваючися кожде свobodно і самостійно, мали, по думці Колляра, лучитися разом у одно висше, могуче тіло звязком взаїмности. Як розумів Колляр сей звязок? Висше вже було сказано, що політику він виключав із своїх міркувань. Що правда, ще в „Slavy Deera“ він плакав, що Слов'янство

„na zlomky a drobnosti
Rozekrvane zhoubnym satanaszem.
Pod knížetem, carem, kralem, baszem
Žijicim co kałuž y temnosti“ —

та в книжці про взаїмність він не доторкався сеї болючої матерії, може прямо для того, щоб не дразнити правительств, вивішуючи хоругв політичного панславизму, а може й міркуючи, що пропaгований ним панславизм літературний звільна проложить стежку і для таких змін політичних, котрі б дали поодиноким слов'янським племенам змогу жити і розвиватися свobodнійше. Отсе мовчане про політичний бік слов'янського діла, чи воно походило з надто іділлічного розуміння, чи з дипломатії, треба вважати великою хибю Коллярової програми і головною причиною того, що при всіх здорових і вірних поглядах у ній зложених, в цілости вона все таки лишилася туманною і фантастичною, далеко більше ніж Костомарівська „федерація під протекцією“. А злбних денунціяцій, що по за „літературною взаїмністю“ у Колляра схована політика і навіть прямий поклик до Росії, щоб вона з'єднала всіх Слов'ян під своєю рукою, не хибло

ще від самого виходу повної „Slavy Deery“ в р. 1832, не хибло й після книжки про взаїмність.

„Über die literarische Wechselseitigkeit“ — стояло написано в самім заголовку Коллярової книжки. В літературі і науці повинні були Слов'яне з'єднитися в одну цілість і сказати своє нове слово в європейському духовому концерті, слово на стільки могуче, щоб наука й творчість європейська після Французів та Німців „потекли слов'янським коритом“. Не мала се бути така „своя мудрість“, про яку заікнувся Шевченко, супротивлена мудрості західній; Слов'яне повинні були покористуватися здобутками Заходу, розвиваючи при їх помочи свої питомі національні основи. Як на средства такого розвитку вказував Колляр на заснування катедр університетських для слов'янознавства і бібліотек слов'янських книг по всіх важніших осередках Слов'янищини, на вивчування слов'янської мови у всіх її наріччях і в її праслов'янській основі, на подорожі діячів слов'янських і відвідування всіх „братніх племен“, на періодичні зїзди слов'янських учених і патріотів, на збирання і видавання слов'янських народних пісень, приповідок і т. і., на очищування слов'янської мови від чужонародних слів і форм, на витворення одноцільної слов'янської правописи і т. і. Як бачимо, самі такі речі, котрі сьогодні ніхто не став би вважати чимось небезпечним і грізним, ба, що більше, речі нині в значній мірі вже осягнені, значить, і тоді вже зовсім практичні. Звісно, практичні в загальному обсягу, а не в усіх подробицях, в котрих Колляр іноді переборщував, коли напр. ділив усіх Слов'ян-патріотів на 3 ступні: на першій ступні повинен був кождий знати бодай чотири головні слов. наріччя, так щоб розумів розмову кождого Слов'янина і міг прочитати кожду слов'янську книгу; на другій ступні повинен був знати також менші слов. наріччя і піднаріччя, а на третій повинен був бути правдивим порівнюючим лінгвістом, т. є. знати всі слов'янські наріччя живі і вимерші, всі слов. пам'ятки, а також мови Литовців, Латиськів, Курляндців (Естів), Румунів, Альбанців, Новогреків і т. і. Ся філологічна основа сло-

вянського патріотизму нам нині мусить видатися забавною, та вона не була такою в часи Колляра, коли суспільна економія ще не була одною з підвалин людського мислення, а література і філологія мали в собі трохи що не все те, що нині називається життєм народним, національністю.

Отсі способи повинні були, по думці Колляра, довести до того, щоби кождий свідомий Слов'янин міг чути себе сином великої слов'янської сім'ї, міг сказати, що у него одна вітчизна — Всеслов'янщина, міг чути себе дома в кождім слов'янськім краю, міг сказати, парафразуючи слова Горація: я Слов'янин і ніщо слов'янське міні не чуже. Не досить на тім: слов'янське духове життє під впливом тої взаємності повинно було заточувати щораз то ширші круги по всій Європі, слов'янська пісня, одіж, поведінка повинні були статися модними навіть в Парижі та Берліні. Погляньмож, як стоїть діло тепер?

Іван Франко.

Довгі уха новіщої ери.

Замітка для російських Українців.

В „Народі“ не раз показувано було, що „нова ера“ галицька, провалена рішуче народньою еміграцією, тепер замінена „новіщою ерою“. Обидві ери рідні сестри. Старша була пробою польських панів склонити галицьку інтелігенцію українофільського напрямку зректись політично-соціальних змагань народу за обіцянки подарунків на полі формально-національним. Для забезпечення контракту, пани потребовали гарантій — признання українцями головенства князів церкви і внесення в політичну програму вірності римській церкві. Ход життя порвав контракт сей, але так, що статя єго, на перший погляд побічна, впливла на перший план і стала основою новіщої ери.

Польська шляхта наскрізь перенята римським клерикалізмом. Від часу, коли в Росії — в Холмщині — уніатів повернуто на православ'є, повернути галицьких уніатів на латинство стало для галицької шляхти думкою такою ж задушевною, як для Французів — вернути

Страсбург. Але ся думка, цілком достійна гр. Дм. Толстого, Побєдоносцева і др. має в польській шляхті і соціальну підкладку. Подібно тому щедринському „глушому поміщику“, котрий начитавшись газети „Вїсть“, молив бога, що б той „мужика истребил“, і галицько-польський шляхтич, не розуміє соціальної суті класових відносин і думає, що знаменитий „антагонізм“ (хлопа і двора) увесь витікає з „московської, шизматичкої“ пропаганди та з попів, котрі єї ширять. Галицький „поміщик“ думає, що коли б можна було руского „хлопка“ повернути в латинського католика та поставити коло него нежонатого ксьондза, котрий би тільки об тім і думав, як би боротись зо „шизмою“, то хлопець би сам тільки й думав, як би єму нагодувати пана, а сам би забув і йісти. Звідси особливі клопоти галицького „поміщика“ коло віри й церкви „хлопка-Русина“. Мало ознайомлені з дійсним станом річей у Галичині високі круги дали увірити себе, що інтерес австрійської держави і римської церкви лежить у тому, що б підпирати галицького „поміщика“ навіть у єго фантазіях і поставити на чолі уніатської церкви в Галичині людей, прихильних єм фантазіям. По троху фантазії розрослись, і галицький „поміщик“ вже став думати про те, що б повернути всю історію Русі з XVII. ст. обернувши до златиненої унії, а далі і до Польщі увесь мало- і біло-руский народ і в Росії. Ось де основа новіщої ери!

Галицькі „новоерці“ не всі згоджуються з такою новіщою ерою. Одні (д. Романчук між політиками, „Дїло“ в пресі) видимо вагаються між тим, чи пристати рішуче до неї, чи поновити ту опозицію проти „реформи“ галицької церкви по програмі польських єзуїтів, опозицію, котра вкупі з москвофілами ще не дуже давно посилала в Відень депутацію навіть з священником Ом. Огоновським. Другі (д. Барвінський і „Правда“, котрі були навіть ініціаторами і першої нової ери і бачили в розриві з нею д. Романчука і „Дїла“ „політику нервів“ з боку Русинів) раді і новісінькій ері.

Недавно та радість вилилась у „Правді“ (за місяць липень) в статі „Голос митрополіти Дра С. Сембратовича в церковно-народній справі“. Там виложена

промова, котру держав львівський митрополіт у Кракові перед польським католицьким збором, про котрий навіть багато народовців думали, що на єму руским єпископам бути не личить. Митрополіт почав з того, що намалював цілком фантастичну історію церкви на нашій Русі, так мав би то церков та від самих часів св. Володимира була уніячка (Подібна думка виложена і в „Історії Русі“ д. Ол. Барвінського. Кумедним являється ось що: яка ж муха вкусила наш народ боротись проти унії власне тоді, коли в Бересті в 1596 р. сповнилися ті віковічні змагання єго прилучитись до Риму? і як пояснити те, що на Волині і Поділю уніячати без усякого натиску російського уряду самі покинули унію з кінця XVIII. ст? Се показано українофільськими писателями, як В. Антонович, Чубінський і др.) Далі митрополіт (і за ним „Правда“) навіть у штурмі бачить доказ на користь свого аргументу (все одно, як би хто в радикалізмі коломийських селян бачив доказ на користь православ'я!), згадує знамениті слова Урбана VIII: „*o mei Rutheni, per vos ego Orientem convertendum spero!*“ — слова, котрих уже тепер без усьміху і згадати важко, так вони зайізджені, навіть москвофілами, і далі говорять:

„І ми живемо в тій солодкій надії, що передовсім нарід українсько-руський мусить прийти до того переконання, що не в схизмі (православ'ю), не в штурмі, не в нігілізмі єго дочасне і вічне добро, лише в католицькій церкві і в обряді східнім. І так як індивідуальність національну Поляків хоронить католицька церква в обряді латинським, так руську індивідуальність народну охоронити може лише католицька церква в обряді східнім“.

„На останку, — каже Правда, — звернувся митрополіт до шляхти (польскої!!) з завізванням, що б підмагала і боронила унію (то б то чужу індивідуальність!) хоч нині і до латинського обряду належить!“ — то б то завізав чужих людей мішатись у руско-уніяцкі справи!!

І „Правда“, — котра виставля себе за українофільський орган *par excellence*, — вихваля промову митрополіта, як програму „в церковно-народній справі“!

Інтересно, що промова митрополіта виголошена була в той час, як порішувалась справа реформи австро-руських уніяцких семінарій так, що центральні семінарії львівська і віденьська, більше або менше незалежні і зв'язані з університетами, скасовано, а замість них мусять зложитись три семінарії при єпископах, цілком їм підвласні і з вихованем, в усякім разі по інженерим. Не трудно бачити, що такі семінарії скорше стануть школами до виховання тих десьондзів-целібатників, про котрих марить фантазія польського „поміщика“, так що навіть в народовських кругах така „реформа“ викликала невдоволення.

„Правда“ спершу і сама скривила гримасу такого невдоволення, вбачивши в реформі семінарій полідок „москвофільських авантур“, що мовляв „дражнять, викликають репресії і на силу нас пхують в безвихідну пропасть“ (на ділі ся реформа єсть кільце в цілій системі, про котру навіть народовецька преса не раз казала, що вона власне родить, як реакцію, і самі москвофільські авантюри), — а далі почула себе в тій пропасти в найліпшому духу і заговорила від серця таке:

„Тепер отже, коли владики мають приступити до відкриття нових духовних семінарій і до обсади місць настоятелів, повинні дібрати резних, світлих і щирих прихильників руско-католицької церкви, священників - народовців, свідомих своєї національності, а обережно обминати москвофільських книжників і фарисеїв, хочби вони якими прикидалися щирими прихильниками католицької віри“. Далі йде пісня про збереження рускої індивідуальності народної“ через „непохитне прив'язання до русько-католицького обряду“ і т. д. *à la Mr. Sembratovitch!*

Що митрополіт Сембратович сказав свою промову — се цілком натурально, бо на те він і постановлений. Що є такі народовці, котрі поділяють єго думки — се те ж можливе, а тим паче натурально, що є народовці, котрі раді вакансіям на місця настоятелів і т. и. в нових семінаріях. Дивненько хіба те, що знаходиться у Львові руско-українська „національно-ліберальна“ часопись, котра й доси перемішує ідею про церкву з іде-

єю про національність, тоді як навіть у Поляків самі духовні особи прилюдно дають зрозуміти, що можна бути і кальвіністом і навіть „мойсеєвого визнання“ і в той же час Поляком.

Але просто обурюючим в сій справі являється спекуляція, — очевидно свідомо, — именем російських Українців, порахована на їх пасивність і мовчанку. В Галичині, безспорно, нема й малої дитини, котра б вірила в те, що б златинена унія могла ширитись над Дніпром, а тим часом слова про таке ширенє вживаються як неперемінна оздоба для новіщої ери, оздоба, без котрої ся ера тратить свій букет. Наперед можна сказати, що новіща ера не буде мати інших посліdkів, окрім кар'єри кількох індивідуумів. Вона не підніме навіть уніяцкої церкви, а пошкодить їй, бо покаже єї слугою польського панства і облекшить у галицькому народі рух до православ'я, протестантства і безконфесійности. Через те, стоючи на чисто-галицькому ґрунті, а надто радикальному, можна лишень сміятись, читаючи такі уступи „Правди“, як наведені вище.

В иншому стані російські Українці. Для них галицька спекуляція на їх кошт мусить принести хміль чужого пиру, бо їх мовчанка буде виставлена знаком згоди з тою комедією, котра тепер виробляється в Галичині і за котру вони мусити муть платити....

М. Др.

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

Спiр, що з'явився на Цюрихскім соціалістичнім конгресі при відкиненю мандатів незалежних соціалістів і анархістів, хіба тільки мав у собі доброго, що дав нагоду ліпше розглянутися в угрупованю головних відділів у тій соціалістичній міжнародній республіці. Усякому звiсно, що в програмі принципів, там де говориться про остаточні соціалістичні цілі, нема ріжниць між соціалістами. Усі соціалісти годяться на усеуспільненє землі, усяких заводів і знарядів промислу. Дороги розходяться в тім місці, коли вибирається средства і способи, що мають вести до тої цілі.

Більшість народностей заявила за тим, щоби вести боротьбу не тільки в вартатах, ро-

бітницьких товариствах, при помочи права коаліції протів капіталістичних порядків. Більшість признала, що разом с такою організацією і економічним впливанем на теперішні порядки — повинна ити політична організація: впливане на громаду, сойм, раду державну, в загалі на всі інституції, де кується руже на робітничий рух, а на оборону капіталізму. Тепер иде не про соціалістичну більшість у парламентах, а про те, щоби добитись реформ, улєкшуючих робітникові істнуванє, позволяючих єму займатися справами робучої кляси; перешкоджати, по змозі, ухвалюваню законів, чим раз більше прибываючих робучу клясу — словом иде про те, щоби виривати руже з рук протєвника і обертати єго на него самого.

Меншість народностей, оперта на кріпких робітничих товариствах, дуже маючих — не журилася вже не то про здобутє власти, а навіть про вплив на управляючі кляси і переведенє дрібних реформ в дорозі правий в користь робучої кляси. На кілько можна судити про мотиви, що впливали на таке постунованє, то вони були двоякі. Велике довiре до своєї матеріяльної сили організації і змога переводженя з помічю тих средств полєкш для робучої кляси; по другім, пересит політичним житєм, виробленим довгим істнуванем конституючих свобод, або знов не довгим по часу, а дуже прискореним житєм, надто інтензивним політичним житєм. Інші — зачисляю їх до ідеологів — маючи перед очима велику остаточну ціль, вважали за дрібницю завдачу на сегоднє, щоденну боротьбу і маловажили собі вплив на законодавство. Нарешті в остатних можна би приписати відкиненє тих змагань на полі здобутя власти народом і робітничою партією, тільки жадобі визначеня себе від инших, відрубности через те, що не повелєся їм заняти почетного місця в тих політичних організаціях, і відєи погорда для діяльности, котрою не могли заволодіти.

Таку диференціацію того ріжнородного, та все таки одного й великого організму показав спiр за право представительства на конгресі, а також справозданя і заяви, представлені конгресові поодинокими народностями.

В представленю діяльности соціалістичних партій серед кожного народу, не буду держатися порядку по тому, на кілько котра організація кріпша, або більше впливова в міжнароднім соціалістичнім руху, а без огляду на обшир єї організації і способу боротьби, і впливу, який робить на свою суспільність та інші

організації, — подам зміст тих справоздань в азбучнім порядку назви кожної народности.

Австралійський рух, представлений делегатом Francis-ом Sceus-ом конгресові в англійській мові, переходив таке. Соціалістичний рух в своїм дитинячій віці то немов рух чисто економічного характеру, в формі товариств для самообразования і продуктивних без приміси класичного соціалізму. Австралія була „робітничим раєм“, коли в 1882 р. недобитки Інтернаціоналу, Італіане і Французи нашли захист у антиподів. Рух, котрий вони змагаються викликати, починає тільки в 1885 р. виразніше проявлятися, аж нарешті в 1887 р. південно-австралійський „Allgemeiner Deutscher Verein“ і „Verein Vorwärts“ фальшально уконституувалися в Аделаїді й Мельбурні. Сі німецькі товариства майже виключно спонукали до повстання в 1889 р. організації з робітників 15-ти факхів з 9000 членів під назвою *Australian Socialist League* (Австралійський Соціалістичний Союз) з пробутком у New South Wales — у три роки після основання — а також відділів *The Socialdemocratic League of Victoria* і *The Social Democratic Federation of Queensland*.

Боротьба, піднята Жоржіанцями на півдні за націоналізацію землі, дуже помагала розширенню соціалістичних принципів. Провідники тої боротьби, не задумуючись, прийняли соціалістичний оклик і пристали до руху, викликаного Лігою. Тоді залютувала боротьба не тільки за землю, але й за політичні права, велике ж безробітє в Brocken Hill має чимало мучеників і кривавий листок історії.

Числом австралійські соціалісти можуть сміливо рівнатись якій небудь країні континенту, але ж, з другого боку, вони надто мляві і дух у них індивідуалістичний, а законодавчі нахили противні соціалізму. Недостача знання, промислові кризи ще вбільшують ті нахили. До того державна поміч, державні банки і контролі над приватними підприємствами, неуспільнене землі й знарядів праці в державних копальнях, закладане громадських і державних вартатів, скасоване розпорядків ворожих перемінам, масмітінги задля привлащення землі від держави, задля устроєня спільних рільних господарств, на котрих проводять реакціонери, прихильники правительства і навіть самі урядники — вменшують далекосяглість такого руху.

Австралійські соціалісти більше демократи, але ж сям-там вироджуються в державних соціалістів. Що до тактики, вони найбільші лега-

лісти, вороги вжиття фізичної сили, хоть не хибують й червоно-революційного елементу.

В р. 1892 на зїїзді делегатів п'яти соціалістичних організацій, 26—23 декабрия, установлено спільну федерацію під назвою „Австралійська Соціально-демокритична федерація“, прийнято спільний статут і приєдособлено одиоцільну акцію, щоби взяти участь в теперішнім і будущих робітничких конгресах. Така постанова дуже важна, коли зважити нехить у робітників, защенену в них капіталістам, до „конспірації в тишині“. Австралійські робітники ваяжуться сегодня з міжнародною боротьбою против космополітичного капіталізму і признають за спільну справу цивілізованих братів. Се робиться з дяки за те, що робітники з Езропи помогли їм в організації й боротьбі на півдні Австралії і помагають їм перемінитися в чисто соціалістичну партію.

Скажу ще про австралійську робітничку партію (*Australian Labour Party*) і міркую, що зібрані чули про огрому робітничку організацію *Trades-Unions*, про виборене ними високої плати, 8-годинного робучого часу. То була пора грізного розросту сєї організації, упадок котрої почався з великим мореким стрейком 1890 р. до котрого втягнуено не тільки робітників корабельних вартатів, мореку службу, але й морських офіцерів, під-офіцерів-керманичів і т. д. Словом застановлено увесь торговельний морський рух, а страшна сила *Trades-Unionistів* і триваюча кілька місяців торговельна криза, викликана ними, так налякали капіталістів, що вони постановили знищити уніоністів, і від тоді починається упадок того союзу. Капіталісти не вагалися зняти братовбійчу боротьбу, щоби змочи Уніоністів, коли ж сї упали на півдні, уся діяльність інших партій опізнялася і чимало предпринять від тоді змарнувалися. Та воно рівночасно навчило шукати інших доріг — міжнародної організації. Навчило числяти тільки на власні сили і викликало пильний рух на півночі результатом котрого були вибори в р. 1891. До парламенту, складаючогося з 139 членів, переперли робітники своїх представителів числом 37, вибраних 103.780 голосів на 268.500 голосуючих. Вони добилися скасовання плюральних голосів і через те до будущого парламенту їх вйде у-двоє тільки.

Австралія складається з п'яти провінцій: Новий Південний Уельс (Wales), Вікторія, Південна Австралія, Кінсланд (край королевої) і Нова Зеландія вибирає 65% представителів загального числа послів. Се така перевага, якої не

має старий світ і якби не пересуди та аристократичні (?) пам'ятники і ogromний вплив правительства на оціню, вибори й парламент, вплив, про котрий в Європі не маєте поняття, — осмілююся твердити що Австралія, той край 8-годинного робучого часу, був би вже тепер першим краєм, де повна еманципація робучої класи була би фактом. Та діло тільки опізнюється трохи, а сповинється.

Америка. Велику вагу для порозуміння робітничого руху в Сполучених Державах має знане їх економічного розвитку. В Америці від 100 літ існує політична воля, для виборення котрої в Європі посвячується тільки часу й заходу. Не така в тому користь для Америки, як би видавалось на перший погляд, бо виробився у народу пересуд, що така політична воля може вилічити усяке лихо чудом, не дотикаючи самої економічної системи, і та віра відтягає пролетаріат від боротьби з економічними порядками політичною волею своїх прав. Плохе навчання народу доповняє до решти неохоту до такого способу ведення боротьби. В школі дають чимало відомостей, та не дозволяють доходити до сути, думати й перечити.

Так оповитий від дитини народ, спосібний тільки до рантовних, неозначених напружень, після котрих настають несповнені надії. Додати треба, що перші апостоли соціальної революції зайшли зо старого світа, узброєні в до-свід, зроблений на інших взірцях. На тих чужинців і кинулись капіталістичні крикуни, як на бунтівників, заволоків, котрі на невідповідний ґрунт хочуть пересадити рослину, і таким чином паралізовано зразу освідомлене пролетаріату, воюючи фальшивим патріотизмом.

Незвичайно великий і скорий економічний розвиток Сполучених Держав, особливо в великих промислових осередках звів робучу класу ще нижче рівня, на котрім вона стоїть в Європі. Та беручи в пересічи, багато емігрантів знаходить тут ліпші умови життя, ніж у батьківщині, де часто в пущі жили, отже вони обнижують плату тубільцям і не слухають соціалістичної пропаганди.

Руйнуючий і не оглядаючийся на будущину, тутешній капіталізм іще не зміг вичерпати незвичайно багаті в плоди природи і добре географічно положеного краю. Коли на тім самім просторі в Європі живе 350 мільонів людей, в Америці живе ледви 65 мільонів; значить іще мало занятої землі і економічний здвиг далеко менший.

Понятно, яку важку боротьбу мусять вести американські соціалісти.

Робітничка партія Сполучених Держав зорганізувалася в р. 1889 на конгресі в Чикаго. До того часу доховался тільки недобитки живих рухів з рр. 1887 і 1886, коли віддано 70 тисяч голосів на бурмістра міста, кандидата робітників і коли правительство сповинило звісне політичне вбійство на анархістах. *Trades-Unions*, що під ненастанним напором соціалістів зросли страшенно в рр. 1878—1884 і побіджували раз за разом, — перед конгресом хилилися до владку, задля переміни обставин. Даремне соціалісти остерігали уніоністів перед безпідставним упередженням і пагубним бокованем від робітничкої політики. Стара звичка „тільки далеко від політики“ занадто вкорінилася в головах уніоністів, не легко було викоринити її. Тайна організація Ризарів Праці і давніша „Федерація американських робітників“, під слабим і недолугим проводом, обі були глухі й не рухливі. Марне скінчився й сильний політичний рух, навіяний соціалістичним духом, в р. 1886, т. зв. рух Жоржістів. Сам провідник Жорж і його підбічники, получивши правительственні посади, на котрі їх видвигнули робітники, вийшли звичайними кар'єристами без ніяких економічних принципів і без політичної чесноти. Се все мало фатальний вплив на чикагських робітників. Вони не хотіли брати участі в політичній руху і боротися так за свої політичні права, а з другого боку, великі промисловці стали дуже давити фахові робітничі товариства. Кшталісти, бачучи силу в робітничких товариствах, поставили протів них промислові організації, і тоді робітники стали сумніватися о своїй силі в фахових товариствах і економічній боротьбі і стали хилитися до ведення політичної боротьби. Такий наворот, обговорюваний в соціалістичній пресі і на мітингах навернув до соціалістичного табору чимало уніоністів.

Чикагський конгрес 1889 р. епохальний. Принято спільний спосіб пропаганди на будущину і суцільність політичного і економічного руху. Від тоді партія головню піднірає новий рух *Trades-Unions*, в своїх цілях і средствах невіддільний від соціалізму і його змагань. Від тоді соціалістична партія, підперта новими *Trades-Unions* виступає при кожних виборах, як самостійна політична партія. Послідки такого поступовання показався скоро. Підчас виборів в р. 1890 соціалісти мали голосів 13.337, в 1891 р. 14.562, коли ж остатнім часом, перший раз в історії Сполучених держав, соціалістична пар-

тія поставила свого кандидата на президента Сполучених Держав, віддано на него в Чикаго 18.147 голосів. Цифри скромні, але ростуть і вже значно перевищують число голосів аболіціоністів (за скасуванням невольництва), коли вони в р. 1840 уперше поклали свого кандидата на президента. В виборах, якою особа соціалістична партія брала участь робітники в Державах: Масачусетс, Конектікут, Нью Джерсі, Пенсільванії й Мерілянд, а також у деяких місцевостях заходу. Розуміється, що взято участь у виборчій боротьбі тільки для того, щоб побачити чиселу елду партії, і є надія, що при наступних виборах, з винятком може Південних Держав, розвіємо виборчу боротьбу скрізь. На 33 Держав Північної Америки є в 23 партійні організації. Найкращі в Нью-Йорку (60), Нью-Джерсі (13), Масачусетс, Іллінойз і Конектікут. Секції зорганізовані після народностей. Окрім секцій американських і німецьких, є французькі, фламандські, польські, угорські, скандинавські і жидівські. Держава, котра має кілька секцій, має управу центральну, державну. Місце пробутку езекутивного комітету назначає міжнародний (американський) конвент, що збирається по потребі. Від р. 1889 місцем пробутку комітету був Бруклін, коло Н. Йорку.

Партія має два офіціальні органи „*The People*“ (Народ) і „*Vorwaerts*“, та окрім них ще є певне число часописів щоденних і тижневих, що виходять в мовах: англійській, німецькій, скандинавській, угорській, польській, жидівській і інших.

Здобутки європейських соціалістів у боротьбі з капіталом впливають і на американську робітничку партію, а випадки єї від пригод у Омстід аж до Тонаванда переконують, що тепер вибрана дорога добра. Так переконані й Ризарі Праці і Trades-уніоністи.

Переміна, що тепер робиться в головах американського пролетаріату, виходить логічно з подій. Річ робітників освідомляти маси, відосконалювати руже й спосіб боротьби, вишукувати тактику застосовану до теперішніх умов і користати з досвіду, так дорого набутого.

Англія і Ірландія. Як на бруксельськім конгресі, так і тепер, після двох літ, іще не може бути бесіди про одноцільну соціалістичну партію в Великій Британії, партію, що малаби одноцільну програму і однаку тактику. Усе існує певне число організацій, що признають остаточну спільну ціль: заволодіне усіми средствами продукції і передача їх на спільну власність працюючих. Різниці між старими й

новими Trades-Unions сьогодні ще більші, ніж перед двома роками. Розділ між старими уніоністами, з ліберальною політикою, і новими, приймаючими соціалістичні принципи — ще збільшився. Переконане британських робітників, що тільки соціалізм є в стані скасувати економічний конфлікт між капіталом і працею, росте що дня. Коли давніше на мітінгах приймамо промови соціалістів з гнівом і згорда, тепер приймається соціалізм, і по назві, і по суті, з пошаною й ентузіазмом. Добре порозуміне робітничкої політики видно з того, що в не-соціалістичних організаціях намагаються при виборах ставити кандидатури самостійно, без помочи радикальних партій. Так роблять навіть тепер давні Trades-Unions. Почуте особистости робітничких інтересів росте і проганяє з поміж робітників думку, що можна в рамках теперішніх капіталістичних порядків поправити долю робітника. Росте переконане, що тільки переворот теперішньої системи може змінити положенє робучої класи. В р. 1892 одержав конгрес Trades-уніоністів, що відбувався в Глазго в сентябрі, запросили на Цюрихський конгрес. Не прийнято запроси і постановлено скликати міжнародний конгрес для обговорення справи 8-годинного робучого дня. Переконане, що се хибка, і Trades-Unions післали на цюрихський конгрес своїх делегатів, де мусіли обговорювати усі робітничкі справи. Число делегатів англійських і ірландських більше, ніж перед двома роками і характер висилаючих організацій змінився протів 1891 р. Уперше засідають на конгресі робітничкі члени ради державної, яко представителі робітничких організацій. Є їх чотири: два рішучі соціалісти, а два належать до „великої ліберальної партії“.

Чим більше капіталістичні порядки блещуться до впадки, тим більше росте свідомість їх противників і тим більше змагається невдоволенє між оборонцями тих порядків і певними побіди робітниками.

Після попереднього конгресу, справа робітників без праці, хронічне лихо, заострилася, а минувшої зими резервова робітничка армія так виросла, що стала грізною. Стали єї зацитувати, милосердствувати, та мусіли переконатися, що лихо можна усунути тільки, усуваючи причини.

Численні безробітні: гірняків в Дорем, ткачів, теслів, робітників в корабельних верстах, моряків і корабельних головенників — збільшили силу тих організацій і вони небагом приймуть програму політичної боротьби. Стрейк у порті Юль показав в усій наготі ненависть

капіталістичної класи до робітничих організацій. Ліга промисловців вживала усіх средств: підкупів, зради, підхлібства, грозби, державної помочі, аби тільки розбити Shipping Federation (Корабельну Федерацію). Ліберальне правитель-ство показало в сім случаю, що доросло до о-борони капіталістичної класи. Де тільки могло, вжило свої сили протів робітників. Як торійське сторонництво вислало військо в 1891 до Лідс, так і радикальне правительство Гладстона в р. 1893 вислало пушки й полки жовнир до Юль.

(Далі буде).

Я. К.

Записки Товариства им. Шевченка.

(Конець).

Від роботи д. М. Сергієнка перейдемо до статі д. О. Кониського „Дитинний вік Т. Г. Шевченка, критично-біографічний нарис“. Нарис сей читається, ради інтересу імені Шевченка, хоть суті нової він не дає після книги Чалого, або навіть після звісного листу до видавця „Народнаго Читенія“, листу підпи-саного Шевченком. Подробиці звісток про ди-тячий вік Шевченка подані так не точно, що критикові часто й не можливо розібратись у них, та й д. Кониський мало робить проб скри-тикувати сю мікроскопію. Новий захід в его праці — се почасти проба вжити уступів з но-вістей Шевченка, в котрих можна вбачити ав-тографічні споминки. Але ж звісно, як обере-жно треба вживати такого матеріалу. Точних подробиць з него не виведеш, — от через те й виходить, що ми мусимо вдовільнятись самим сущим для біографії Шевченка, а те сущє подано в листі до редакції „Народнаго Читенія“. Чудно нам, що д. Кониський не згадує, що класичний текст того листу писаний власне не Шевченком, а д. Кулішом, і не цитує его по Шевченковому оригіналу. Продосліді д. Конись-кого про село Кирилівку, та „домисли“ про ві-попів і дяків, рівно, як і про ліричні монологи автора мусимо сказати, що вони тільки в більшу-ють кошти друку статі.

Те ж саме треба сказати і про вступ, в котрім оглядається доля письменства на Укра-їні, з часів „Слова о Полку Игоревѣ“ до Шев-ченка. В сему вступі тільки й характерного, що автор, по приміру старомодних істориків нашої літератури, не зверта уваги на проби літератури на простій українській мові в XVII. і XVIII. ст. за довго до Котляревського. Не мо-

жна також пропустити без уваги лихого при-слуги, котру зробив д. Кониський Шевченку, хочючи принизити перед ним Пушкіна. Д. Ко-ницький каже: „Великий майстер-художник російского слова, Пушкин, нігде, ніразу не обіз-вався навіть про знесенє крѣпачства!“ Д. Ко-ницький певно читав Пушкіна давно, по „доре-форменним“ виданням, а то б непременно звер-нув увагу на прекрасний уступ протів крѣпа-чства в его поезії Деревня, писаний ще в 1819 р. Галицькі читателі не пореметвуют на нас, коли ми приведемо тут увесь уступ сей, котрий вони можуть порівняти з поезіями Шевченковими, напр. з Як би ви знали, паничі, и т. и.

Но мысль ужасная здѣсь душу омрачаетъ:

Среди цвѣтущихъ нивъ и горъ

Другъ челоуѣчества печально замѣчаетъ

Вездѣ невѣжества губительный позоръ.

Не видя слезъ, не внемля стона,

На пагубу людей избранное судьбой

Здѣсь барство дикое, безъ чувства, безъ закона,

Присвоило себѣ насильственной лозой

И трудъ, и собственность, и время земледѣльца.

Склоняясь на чуждый плугъ, покорствуя бичамъ,

Здѣсь рабство тощее влается по браздамъ,

Неумолимаго владѣльца.

Здѣсь тягостный ярѣмъ до гроба всѣ влекутъ,

Надеждъ и склонностей въ душѣ питать не смѣя;

Здѣсь дѣвы юныя цвѣтутъ

Для прихоти развратнаго злодѣя;

Опора милая старѣющихъ отцовъ,

Младые сыновья, товарищи трудовъ,

Изъ хижны родной идутъ собою множить

Дворовыя толпы измученныхъ рабовъ.

О, если бѣ голосъ мой умѣлъ сердца тре-

[вожить!]

Почто въ груди моей горитъ безплодный жаръ?

И не данъ мнѣ въ удѣлъ вѣтѣйства грозный даръ?

Увижу ль я, друзья, народъ неугнетенный

И рабство падшее по манію царя,

И надъ отечествомъ свободы просвѣщенной

Взойдетъ ли, наконецъ, прекрасная заря?

Сей уступ не печатався в старих вида-нях Пушкіна, але був досить звисний в руко-писях. Ще зараз, як він був написаний, князь Васильчиков показав его навіть царю Алексан-дру I. і той переказав ему: „подякуйте Пуш-кину за добрі почутя, котрі збуджують сі вірші“ (Faites remercier Pouchkine des bons sentiments, que ces vers inspirent). З 1858 р. вривки з сего уступу були не раз напечатані, а з 1870 р. вся поезія „Деревня“ звичайно печатався в збо-

рах творів Пушкіна в Росії, і сотрудникові українського „наукового“ видання слід би се знати, а тим паче, коли він пускається в порівнявчу історію літератури.

Про працю д. Тадея Рильського „Студії над основами розкладу багатства“ можна буде докладно говорити тільки, коли автор скінчить свою роботу, або хоч дійде до своєї речі, котру обіца заголовок, а також при умові, коли редакція „Записок“ приложить до праці д. Рильського словник. Хай простить нам ш. д. Рильський, а мова його „невозможна“! Лексикон марконицій (латінізми, москвітізми, неологізми), конструкція фрази страшенно важка, стіль темний. До того безліч друкарських помилок! (Перло сих помилок в словах з думи кобзарської: „з ляхами, московськими панамі“, замість „москвичами“). Навіть там, де зовсім не треба, д. Рильський говорить мудерно-чудерно: так у заголовку в його стоїть „розклад багатства“, а в тексті скрізь репартіція, репартіційний і т. д. Марке у него не говорить, а висловлюється, робоча плата має не висоту, а якусь височіль і т. д. і т. д. А стіль такий, що напр. зовсім неможливо зрозуміти навіть те, що автор каже про осередок будущих голов його праці (загальний план праці) і не бачить навіть, чи дійде коли автор до самої своєї теми...

Зводючи до купи всі вражіння, котрі робить I. том „Записок“ української академії наук, треба сказати, що він не дуже то може будити радість в Українцях: ні наші учені в Росії, ні в Австрії, ні редакція, видимо, не приклали сурьозно рук до того, що б той том був як мога більш достійним нашого „величчя-народа“. Хто тут більше винен, чи учені, чи редакція — судити не беремось.

В усякім разі головна прилуда, котру зробила доси наша „академія“ нашій громаді, як виданем „Записок“, так і „Кобзаря“ Шевченка, редагованого д. Огоновським, се те, що вона відкрила нам очі на головні хибі нашої громади. У нас звичайно все жаліються на ворожі обставини. Що й казати — обставини наші не блискучі, а все таки наші найбільші вороги в нас самих: наша недбалість, необразованість, реакційність, несовітність. Сі вороги причинились до того, що перші видання нашої академії виглядають так мізерно, а в усякім разі далеко не блискучо. Коли ми в тому щиро покаємось, то може й поправимось...

М. Драгоманов.

Організуймося!

Частина молодих українських писателів, в голові котрих стоїть д. Чайченко, останні два, чи три роки, видає на Україні книжки для народу. Справа видання народних книжок, видимо, дуже зацікавлювала д. Чайченка, і він посвятив їй, крім кільких слів в романі „Соняшний промінь“, ще цілу довгу статтю, котру надрукувала „Зоря“ з початку, коли не помиляюсь, 1892 року. В сих своїх творах автор обертався до української інтелігенції, зазиваючи її до писання популярних книжок, говорив, що тепер для нас найперше, найголовніше діло, се при звичаїти українського мужика до української книжки. Мабуть сими останніми словами він хотів переконати в позиточности своїх заходів тих, що в писанню казок та оповідань, — єдина річ, дозволена нам цензурою, — не бачуть ще праці корисної народові і вважають їх за те, може й гарне, мальовання, яке зовсім не потрібне голодному. Він казав, що люде з подібними думками просто ліньві, котрі не хтять робити ніякого діла, оправдуючи себе тим, що великі діла їм заказані.

Єдиним словом д. Чайченко боронить „просте, маленьке діло“, дозволене начальством, одобрене цензурою. Се доволі знайома пісенья для того, хто знає головні прикмети сучасної російської мислі. Придавлена деспотизмом суспільність у Росії потішає себе в своїйому невідрадному стані думками про можливість тихого, маленького діла відродження чоловіка при помочи проповіді моральности, товариств тверезости і інших подібних дурниць. Вона забула, чи лініше, вона не хоче знати, що тільки зо зміною обставин, серед котрих живуть люде, змінюється і ступінь їх моральности. Коли у хаті попеувалася піч і дим нановинов кімнати, а люде, що там зібрались, омлівають, — безперечно добре діло робить той, хто клопочеся коло тих омлілих, дає їм випити води і нюхати спирта, але все ж його заходи наївні, дитячі. Одному поможе, а другий, що тут же сидить, уже омліває, бо піч попеувалась і диму все більше та більше. Потрібно б було не гаяти часу в дурницях, а вікна усі відчинити і винести хорих на свіже та чисте повітря. А потім майстрів позбратати і наново піч перекласти...

„Тихеньке діло, культурна праця“ — все те добре і робить честь намірам працюючих, але не воно, спасе наш народ від темноти й бідуння — тих наслідків деспотизму.

Нехай д. Чайченко разом з своїми това-

тришами при звичаїть народ до української книжки, най ті передруки народних оповідань, казок та історичних дум розійдуться між народом у тисячах примірників. Щож далі? Книжок по економії, книжок по суспільним наукам, — які тепер найпотрібніші народові — цензура ж не пусте. Чи підуть вони проти цензури й начальства? Здається так, бо в творах Чайченка можна здібати слова, що сучасні обставини не вічні, що третій Рим може підупасти. Коли сі слова вимовлені не на вітер, (видно з усього, що д. Чайченко сміливий і правдивий чоловік), коли видання оповідань для народу тільки до якого там часу становить для д. Чайченка головне, найважніше діло, коли потім почне він іншу, більш продуктивну працю, — то зовсім не зайва буде моя думка зараз, коли вже не починати, то принаймні покласти підвални для того іншого діла.

Вертаюсь до мого порівняння. Коли тепер д. Чайченко з товарищами піклуєся коло хорих в Росії, повний реакційного диму, що виїдає усім очі, він робить діло добре, але на мій погляд непродуктивне, і як я казав вже і сам д. Чайченко думає, що воно єсть тільки тепер найголовнішим ділом, поки ще обставини не змінилися і третій Рим не підупав. Д. Чайченко не дитина, він знає, що обставини самі не міняються, але люди їх змінюють. Коли ви відчиняєте вікна в кімнаті, повний диму, — ви тим вже змінили обставини, серед котрих знаходилися люди. Змінити обставини, серед котрих живемо ми тепер у Росії, буде не так просто, але все ж можливе.

Економічні обставини дають наш народ, невдоволених сучасним станом річей доволі, шукаючих правди баптистів більш ніж 30.000 і коли б українські інтелігенти зайнялися організуванням невдоволених мас, — се було б велике „інше діло“, яке цілковито змінило б обставини життя на нашій півдні. Тепер народне невдоволення шукає причин свого бідування коло себе; народ, як і більшість інтелігенції, дума, що від того гірко живєся, що ось такий то пан, або урядник, піп або шинкар — люди погані і що зо зміною їх на інших осіб стало б усе гаразд. А коли б українські інтелігенти, організуючи потроху народ, вказували йому загальні причини його бідування, коли б і самі вони при помочи вільної нецензурної науки визволили свій розум від забобонів та реакційних думок, що набрались вони їх від урядового деспотизму, коли б живіші члени нашої інтелігенції позна-

комились між собою, зорганізовались у партію людей сміливо, відважно працюючих на користь люду, поступу і свободи, чи не змінили б вони тим до щенту сучасний лад річей, коли між нами нема ні звязку, ні солідарности, ні протних зносин навіть?!

Але хто ж захоче так служити народові, хто о стільки сміливий, що б приступити до праці недоволеної начальством, до праці, що обіцяє втрату свободи, знайомство з тим Макарком, що десь далеко пасе телят? Дурниця, люди знайдуться... Найперше, здається мені, відгукнуться ті, що і тепер виписують радикальні книжки і видання, вони ж бо і тепер не лякаються російського жандара, а потім пристануть і ті, що тепер раді — раденькі всьому, що тільки „по рідному“ написано. Пристануть і вони, бо і між ними всеж доволі людей з живою думкою і їх образить, хоч певно не зараз, російський деспотизм, і вони положуть свій камінь на будинок вільного, поступового українського слова.

Думаю, що час починати. Відкладати на „колись“ вже годі. Пізнаймося ж! Коли думка моя правдива і ви згодні з нею, читачу, прийшліть же до редакції „Народа“ свою адресу, як я прислав свою. Шановна редакція не відмовить бути між нами посередником і передасть вам мою адресу. Коли ж ви зі мною не згодні, коли вважаєте думки мої за химерні й непрактичні, відповідайте мені в „Народі“, або „Зорі“, вкажіть інший вихід для російських Українців з сучасного ненормального стану, тільки, прохаю, не мовчіть...

Коли б українська радикальна (думаю, інакше єї не назовуть) партія завязалася, вона б зайнялася організацією селян (найперше баптистів) і справою росповсюдження українських книжок у Росії через оснóване своїх складів по містах і селах. Діяльність та мусила б ґрунтуватися тільки на впливі на переконання людей, принцип же: ціль оправдує средства, котрий причинив стільки зла російській суспільности, відкидаємо як принцип, котрим завжди руководився деспотизм (урядовий і інший) і як зовсім вірно каже д. Драгоманов, „просто непрактичний для людей з ідеями через те, що відкриває свободу професіональним мошеникам“.

Але поки ще партія зорганізуєся і прийме на себе справу ширення українських книжок, вона, ся справа, мусить бути полагоджена. Думаю, що в сім ділі те ж споможе нам ш. редакція „Народа“, надрукувавши у „Народі“ або осібю каталог, хоч би тільки одних ради-

кальних книжок, означивши їх ціну у російських грошах, числячи й пересилку. Багато людей, знаює се з власної практики, радо купили б многоцінні українські праці, що вийшли за границею, але не знають, що ті книжки коштують, і де їх можна набути.

Ще одно слово. Коли читаєш тепер сльозливі вірші наших поетів з їх наріканем на долю „неньки України“, чуєш усею фальш тих витворів. Автори їх зовсім не розуміють теперішнього часу, котрий для нас буде, коли ми тільки того захочемо, тим, чим були 60-ті роки для російської суспільності. Тільки коли рух росіян починався, завдяки уряду, — наш рух повстав, йде і мусить завжди йти навпаки правительству і єсть, як здається мені, просто дальший розвиток думок, що були ще в козацтві і збереглися досі між нашим людом. Спинити тепер течію колишнього українофільства російське правительтво вже не може. Воно занадто багато заборонило в перший раз (звісний майський закон), що б могли ще раз побити нас заборонаю. Гірше як тепер нам не буде. Що ще може подіяти з нами російський уряд? Відняти й беллетристику? А на здорове! Що нам ті „торбини реготу“, влюблені жиди? Заборонити „Зоря“? І тут, паночку, опізналися. Тепер „Зоря“ вже зробила своє діло, зібрала коло себе гурт письменників, за що їй велика подяка. І коли б „Зоря“ побила лиха година, се вийшло б на користь (смію се казати) сучасному рухові між Українцями, бо писателі, що тепер працюють у „Зорі“, або пристали б до радикалів, або самі zorganizовалися в партію з закордонним, незалежним органом. Ге, нема того злого, що б на добре не вийшло.

Ол. Андрович.

Від редакції. До сеї дописі з України ми завважаємо, поки що, що нам видаєся непрактичним порозуміватись українським діячам між собою особисто, аж через нашу редакцію — се діло місцеве. Але ж, само собою розумієся, ми раді помочі організації сил на Україні в поданому ш. дописувателем напрямку. І тут нам видаєся найголовніше — обговорити справу всесторонню в заграничній печаті. Для того, ми дамо місце всяким щирим голосам, хоть би й незгідним з нами. Звісно, найперше ми раді почути голос самого д. Чайченка. Ми постараємось також видати бажаний ш. автором каталог, та не тільки з радикальних, а з усяких видань, які ми можемо по совісті рекомендувати.

Початок кінця.

Ми мало коля звертали увагу на політику міністерства гр. Тафе, бо ту політику загально вважають за іграшку, — за штуку, що виходить на руску пословицю „аби день до вечера!“ і важна хіба тільки для тих партій в раді державній, що раді би й далі панувати під управою гр. Тафе. Але останніми днями гр. Тафе зробив серйозну річ, що мусить звернути на себе увагу найширших верств людности Австрії. То заведене малого стану облоги в Празі й кількох повітах Чехії, — скасоване судів присяжних в прасовах і політичних справах і в загалі скасоване усяких політичних свобод і наворот поліцейської управи. Правительтво гр. Тафе оправдуєся тут тим, що Чехи, а власне молоді Чехи, добиваючись для своєї країни чеського державного права, то б то такої незалежності від Відня, як Угорщина, робили протів-законний захолот, ішли до зради державі. Але ж то само, і ще в більшій мірі застидувано в свій час Мадярам, а про те тепер мадярські домагання введені в житє і признані правно найвищими кругами. Нічого й ка ати, що Чехи ще не виробляли віденьському правительству і сотої частини того, що в свій час виробляли Мадяри, а по часті й Поляки в Галичині, і демонстрації молодих Чехів все ж таки не сходили з легального ґрунту, та, правду сказавши, були доволі невинні, — так що ми не можемо добачити резонного поводу для кроку гр. Тафе. Що постанова міністерства не зломать Чехів, про те ніщо й казати. Не такий народ Чехи: їх економічна й культурна сила тай свідомість своїх прав тепер чимала. Останній крок правительства власне поможе чеському рухові — зробить его серйознішим і радикальнішим. Перший послідок стану облоги буде той, що Чехи у себе дома ще більше зісолідарізуються, а найважніше, що до чеського державного права, — що тепер стане ідентичним зо справжніми політичними свободами в Чехії, — пристануть і ті чеські робітники, що доси були протівні тому праву, то б то робітники соціально-демократичного табору, і не тільки чеські робітники, а й німецькі, котрі тепер тим більше мусять бути протівні централістичним змаганням чеських Німців, ізза котрих у Чехії і йде боротьба. Тай загалом, Чехи тепер будуть мати по своїм боці сімпатії усіх робітничих організацій і всего народу Австрії, котрому ходить про політичні свободи і котрий уже загально мав молодих чеських послів у Відні за борців тої свободи. Тепер рада державна мусить сказати своє слово про постанову міністерства, і чи вона похвалить крок гр. Тафе, чи не похвалить его, — усе воно мусить вийти в користь инчого політичного ладу в Австрії. В першій разі, послі будуть мати протів себе не німецьких виборців, і воно особливо важне для Галичини, бо тоді мусить прийти кінець політичному панованю польської шляхти, (при чому може впасти й міністерство гр. Тафе) а бодай Коло польське розібьєся на дві ча-

етини: шляхецку і вільнодумну. Ся прягода буде огневою пробою і для руских послів у Відні, і треба тільки бажати, щоб воні всі явилися на засіданні, і рішучо заявилися — хто за, а хто протів правительства, і тоді певне підуть і в нас вота довірія, чи недовірія для послів, і в загалі сильніший рух за політичними свободами. В найкращім случаю, — то є, коли більшість віденьських послів вискажеся протів правительства, — рада державна мабуть буде розвизана, і тоді, звісно, ще більше буде поля до агітації, в усіх країнах, в користь основних політичних перемін, і до ради державної може ввійти більше свободолюбних послів. Що Чехи вибрали би тоді самих опозиціоністів, про те ніщо й розказувати. Та найфатальніше для Відня було би те, якби тепер Чехи виступили з ради державної і при тому зреклись всяких обов'язків для держави. Для самостійності Чехії се може було би й добре, але, по нашому, усі інші країни могли би страшити на тім, бо все ж таки Чехи фактично вели перед у свободолюбнім напрямку в раді державній і т. п. і свободолюбні послы інших народностей утратили би добрих товаришів і провідників. Свобода політична в Австрії мусять добуватися дружно, заступниками усіх народів, поки що, власне там, відки йдуть пермагаючі реакційні хвилі, то є в Відні — в раді держ. і т. д. Добрі закони, ухвалені в Відні, принесли би користь для всієї держави, а тим самим і для Чехів. Сяк, чи так, а гр. Тафому навіть треба подякувати за крок протів Чехів, бо сям він дав сильний товчок для руху, серед покривджених мас, до скасування теперішнього пів конституційного стану в Австрії і до заведення кращих конституційних порядків. В такім розуміню ми й назвали крок міністерства гр. Тафе — початком кінця.

Проясняюся!

Ми піднесли в 17 прі наворот допшеувателя „Дѣла“ до агітації серед народу в користь загального голосовання, — та доси сама редакція „Дѣла“ не заявила за такою агітацією і більше народовців нігде с тим не виступили. Сміливіше починають тут підносити голос москвофіли. Вже поява посла Антоневича на робітничім вічу в Перемислі й обізва єго там за загальним голосованєм — проява дуже політична й смілива. Остатнім часом, орган москвофілів „Галичанин“ зробив іще сміливіший крок. У 199 прі „Галичанин“ надрукував запросени наших радикалів перемиского повіту на віче в Поздзяні 17. с. м., такого змісту: „Дорогий Брате! Платимо снить, — прав не маємо. Працюєм тяжко — нужду терпимо. Чи нам загинути?! Ні! Знайшов ся спосіб, як біди зарадити. Спосіб сей, то єдність. Де єдність, там сила. В кого сила — того слухають. Пізнавши тов, єднає ся нас спора купка на весільну нараду. Знаєм, що і у Вас не розкіш. Для того просим до гурту. Покажім раз свою силу. Покажем єй не збруєю та криком — але поважною і розумною нарадою.

Радити будем о голосованю, о панах, котрих хотят поставити над нашими війтами, о моченю конопель, о перекопаню Сяну в наших сторонах і інших справах, котрі нас допикают. Кождий з присутних буде міг при кінці віча і свою скаргу виновісти. Віче буде в неділю в канцелярії громадекій о 4. годині пополудни. Ще раз звиваєм, прийдіт на віче і звербуєте других. Поздзячі дня 13 вересня 1893. Комітет: Ів. Осціславскій, Олекса Чеснок, Адам Федак“. А в 201 прі, Галичанин подав, як коментар до єєї відозви, передову статью п. з. Движеніє среди галичких селянъ, де не вважаючи навіть на фонетику запросени (а фонетики наші москвофіли бояться гірше, як чорт свяченої води!), зве зміст їїх „замѣчанія достойными симптомами“, проявою самопознання селян, каже, що єей селянскій рух потрібний для того, „щобы сдѣлати переломъ въ нашей общественной жизни“ і для самої рускої народности. Піднісши, що селянами у нас ніхто не займаєся „Галичанин“ викликає: „И удивляться ли, что селяне, видя себе повсюду обманутыми и сознавая, что старо-русская партия искусственно устранена отъ вліянія на краевое законодательство (читайте: навіть селяне, до того часу, москвофільского напрямку!) стараются сами между собою организоваться для достиженія лучшей доли? И кто знаетъ, не будетъ ли лучша и успѣшнѣйша организація съ долины, чѣмъ съ горы?...“ „Теперь, — кінчить „Галичанин“, — очередь за русскою интеллигенцією вообще, приобрести ускользающее довѣріе и вліяніе на народъ“ (курсив наш). Значить, мимо фраз про „старо-русскую“ партію, що вона буцім то з народом, — Галичанин признає банкруцтво дотеперішньої політики своєї партії і хоче вихинути на радикальну дорогу — звісно „не выпуская однако его (радикальный селянский рух) изъ рамокъ церкви и народности“ (так якби партія старо-руска мала коли небудь той рух у своїх руках і так якби ми виступали з рамок народности, а не розвизали єї!) Сяк-так, а діяльність старо-Русеннів у радикальнім напрямку серед селян своєї партії, все ж таки причинилаб ся до зрадикалізованя селян, — якби тільки „Галичанин“ повелося рушити до того таку гнилу колоду, як загал прихильників єго партії. На лихо, діло з партією „Галичанина“ стоїть, по єго власним словам, ось як: „Другая часть пословъ (перша — новоеристи) и русской интеллигенціи, принадлежащая къ такъ называемой старо русской партіи, отстранена отъ политическихъ и публичныхъ дѣлъ, а отдѣльными єя члены выставлены на различного рода несприятности. Даже духовенство, то духовенство, которое по своему званію и мѣстоприванію призвано идти рука въ руку съ народомъ, принуждено тихо сидѣти, ибо митрополить и епископы подписали „новую эру“, а священники, воспротивившіся ей, получили различного рода наказанія, до обрѣзанія отлчій включительно“. Сумна перспектива, коли зауважити, що загал нашого духовенства, замість добра й сво-

боди для народу, бажає „отличій“ і т. в. і трепеще за втрату їх...

Далеко серйозніший товчок до зрадикалізації галицьких селян у загалі, — дало селянське віче, що відбулося 17. с. м. в Ярославі. Тут у перше зійшлися спільно руські й мазурські селяне *Związek stronnictwa chłopskiego*, і польські й руські бесідники виразно зазначили спільність інтересів хлонів мазурських і руських, протестуючи протів дотеперішньої політики правлячих верств у Галичині та заповідаючи новий зворот. Селян було поперх 1000. Інтересно, що між тими бесідниками, що говорили по руськи, був головню польський кебондз, бувший прелат, кс. Стояловський, що довгий час жив парохом у Куликіві коло Львова і через те зміє добре і по українськи. Завважати треба, що протів кс. Стояловського, як демагога, а тепер і провідника польського хлонського руху, завзято виступають польсько-латинські єпископи і польські попи загалом. Таким чином польський мазурський рух по-неволі те ж мусить стати антипопівський, як і наш. Що рух той рішучо анти-панський, не треба й казати. Прекумедно, а треба піднести, що польський під-прелат стає проагатором радикалізму і серед руських селян! Ну, і що-ж ви на те все, панове народовці? До якого радикального руху тепер пристанете: до москвофільського, чи до польського, чи до нашого українського? *Quartum non datur*, коли тільки ви не хочете опинитися без селян. Впрочім треба піднести, що радикальний селянський рух під проводом такого спосібного народного псєателя й агітатора, як кс. Стояловський, далеко серйозніший від москвофільських радикальних грозьб. Рух той, — скажемо прямо, — дуже грізний для обох старших руських партій. Не що инче, тільки страх перед тим рухом, вагав редакції „Галичанина“ обговорену повніше передову статтю його, — нр. той вийшов зараз після ярославського віча, 19. с. м. Друкуючи в 199 нрі наведену відозву наших товаришів, „Галичанин“ назвав її „объявомъ фермента, вносямого невзвѣтными руками и агитаторами въ среду нашего селянства“, і очивидячки думав виступити протів нас грішних. Аж тут грянула грізніща буря в Ярославі, і д. Марків мусів повернути свою річ у противний бік. Ми мазурсько-руського руху не то не боїмося, а щиро витаємо його, як свого могутчого союзника, — і в данім разі справимося з тими клерикальними і більше-грунтовими течіями, що можуть проявитися в мазурській „*Związek stronnictwa chłopskiego*“, — справимося через те, що у нас є на те лік: не тільки політичний, але й соціальний і культурний радикалізм — річчя, котрих не признають москвофіля, а тим менше народовці, а за котрими певне піде бідища маса руських і мазурських селян *Związku*.

М. П.

„Русский Архивъ“ і українство.

В „Русскомъ Архивѣ“, що виходить у Москві, появилася статейка, підписана М. К., ко-

тра дає додаткові матеріяли про „славяноукраїнское общество“ 1847 р., про те, як *Augsburger Allgemeine Zeitung* у свій час, з погляду Меттернихівщини, похвалила царя Миколу I за його суровість протів „панславистів“, — а на решті огляда теперішній стан українства в Росії і показує, як тепер в Австрії перестали боятися славізму і українства, а пробують навіть зужити їх, тоді як в Росії випрають українську літературу в Австрію. Стаття та викликала замітки і в галицьких часописях. Найцікавіша допись про неї з України Ів. Січовика, котрай, подавши звістку про статтю „Москаля“ М. К. і про те, як єї прихильно повитала печать у Росії, бачать в сему початок нового звороту думок у Росії і обертаєся до російського уряду, кличе його наслідувати австрійському і взяти собі за правило: живи і давай жити другим. Тільки ж М. К. може бути й не Москаль, а дати в Росії ніколи не переводилесь голоси, котрі не хвалили гніту над українством, а головне: різниця між політикою Австрії і Росії з 1847 р. вийшла не з того, що б Меттерніх порозумніщав, а з того, що змінилась уся державна система. При новій системі австрійський уряд не то що б став мнякший до славізму, а самі Славяне получили, хоч почасти, урядову політику в свої руки. Так мусить бути колись і з Українцями й т. в. в Росії. Нє салта!...

3 поводу Споминів д. Невестюка.

Спомини д. Невестюка викликають деякі уваги. Найперше кидаєся в очи основна річ — незаконність усеї процедури з д. Невестюком. Вся його вина протів уряду в Росії була в тому, що він мав у себе в скриньці заборонені книги. Але ж д. Невестюк навіть не перевіз їх ще через границю і міг не знати, що вони заборонені. — Все, що, по закону, мали право зробити російські власти — се конфіскувати ті книги. А по якому праву, за яку вину держали вони чужого підданого рік по тюрмах, — не розуміємо, як рівно і того, як те потерпіли австрійські консули і амбасада? Не диво, що осмілений такою пасивністю австрійського уряду, ген. Новіцький грозить, що він посадить у тюрму австрійського підданого д. Франка тільки за те, що він прийде в Росію, навіть без заборонених книг!

Далі кидаєся в очи незнане й плутанина в думках про галицько-український „сепаратизм“ у генерала Новіцького, котрий вважаєся за експерта в сій справі. Очевидно, д. Новіцький живе досі мішаниною думок про се ще з 60-х років, коли були свіжіші крики польської шляхти протів українського гайдамацтва і видумки Катковців протів українського сепаратизму. З того часу виніє д. Новіцький (сам польський шляхтич) і ненавидить протів проф. Антоновича і погляд на него, як на страшного конспіратора. Тільки д. Новіцький позабував навіть головні пункти з біографії д. Антоновича. Так на ділі д. Антонович ще в 1861—62 рр. заявив себе Україн-

цем, в „Основі“, при чому не могла мати ніякої рації справа стипендії. Православ'є прийняв д. Антонович у 1865, відповідно заявленій ним думці про потребу для польської шляхти в українських губерніях зливатися з народом. Вже тоді він почав набувати „славу“ дуже нелегкою працею видання архівних документів і далі волюючи ту свою „славу“ подібною ж працею, а також археологічною (копанне могил), а зовсім не політикою. З тим радикальним рухом, що появив книжки, котрі віз д. Невестюк у Росію, д. Антонович не має нічого спільного.

Як мало знає ген. Новіцький сучасні економічні справи, видно досить з того, що він ставить на одно Романчука і Павличка, котрі належать до напрямків, так протімаж себе незгідних.

З поводу оповідання самого д. Невестюка про тюрми російські, треба завважати, що єго, як чужинця, видимо держали ліпше в „Выборгських Крестах“, ніж Росіян, котрих там мучать „урочними роботами“, дуже тяжкими.

Українсьц

Заграниця про галицьких радикалів.

В 22 нрі чикагського „Прогресса“ подано про наше політичне товариство „Народну Волю“ статейку, котра кінчиться так:

„Надо замѣтить, что галицѣйскимъ радикаламъ приходилось бороться не только съ буржуазными партіями и правительственными репрессіями, а также и съ „міждународными socialistami“, которые находили работу среди крестьянства задачей недостойной для „чистаго социалиста“. Но... страшенъ чортъ, да милостивъ Богъ, и галицѣйскіе радикалы, избавившись отъ непрошеной опеки и отклонившись нѣсколько отъ социаль-демократическаго катехизиса, стумѣли сдѣлаться живой и многообещающей въ будущемъ партіей. Къ сожалѣнію, недостатокъ мѣста не позволяетъ намъ пока рассмотреть прошлое этой партіи, и мы заканчиваемъ нашу замѣтку пожеланіемъ молодой партіи сохранить всю енергію и настойчивость, съ какими начато было дѣло организаціи галицій каго „хлопа“ подъ знаменемъ социализма.

В. Ж.“

Новыя теченія среди галицкихъ русин(ов)ъ. Під таким заголовком поміщена в петербурекім журналі „Русское Богатство“ (Нр. 8. Отдѣль II.) статія д. Л. Ваєнлевського, написана для ознайомлення російської публіки з галицьким радикальним рухом. Автор використав дуже совістно усі жерела про галицький рух з 1772 р. і розказав єго безпристрастно і достойно, воздаючи належну хвалу й народовцям. Тільки що до москвофілів він не зовсім справедливий, не признаючи у них талантів і т. п. Є й деякі інші дрібні помилки. Окрім ми мабуть ще поговоримо про статію докладніше. Тут тільки викажемо бажанє до тих, що про нас пишуть у Росії прихильно, щоб вони й до нас відносились критично, а то у більшій частині з них ми вже таке совершенство в у-

сьому, що приходилось би тільки спочивати на лаврах. Таке незвертанє уваги і на хибі праць наших радикалів, напр. літературних — просто шкодливе для самого українського радикального руху у нас і в Росії. М. П.

Нам пишуть з України: „Чи знаєте Ви, що про коломийську „Народну Волю“ навіть „Варшавскій Дневникъ“ довгу статію помістив? Се все таки факт цікавий. Тепер уже „деструктивним“ радикалам просвітку в „Правді“ не буде!“

Нові брехні в „Правді“.

Нова книжка „Правди“, за місяць Серпень мало дала нового по часті політики, хіба що акцентує ясніше думку з поводу реформи семінарів та додає нові брехні про „чистацію або бандужність“ радикалів до національності та про їх солідарність з москвофілами. В сій точці „Правда“ зарепортувалася до того, що каже: „Павлик єднається з Марковим і Мончаловским“ і т. п. Ми не будемо кликати „Правду“ подати факти, бо вона втече від того, так само, як утекла тоді, коли ми кликали єї показати, в чім се радикали сприяють абсолютизмові? Ми тільки замітимо, що коли свої брехні „Правда“ пускає для російської України, то вона помиляється: чим більше там пізнають „Правду“, тим прихильніші стають до радикалів. Сподіваємось, що скоро нам можна буде позбутись практичної праці полемізувати з нею.

Наша полеміка.

Нам закидають іноді й з боку людей досить прихильних до наших думок, що ми занадто полемізуємо. Тільки ж без полеміки не обходиться політичне життя. А окрім того у нас спеціально набралось тільки туману, а то й гію в громадах тілах та головах, що треба найперше розчистити єго, щоб ставати до позитивної праці. Ми признаємось, що робимо тої праці не багато, але головни через те, що нас мало. Треба перше, щоб в молодших людей голови увільнились від тих темних і шкідливих думок, котрими набили їх наші „авторітети“, — тоді являться і робітники, і праця! До того ж ми стараємось вести нашу полеміку так, щоб з неї виходило не тільки прояснюванє певних ідей, але й певних фактів із життя наших громад.

Для відомости д. Вартовому.

Д. Вартовий напечатав у „Буковані“ (чч. 29-32) ряд нових „листів“, дуже інтересних, про котрі ми в свій час поговоримо. Тепер тільки звичаємо д. Вартового, котрий між инчим хоче помирити галицьких народовців з радикалами, що „Дѣло“ перепечатало єго критику москвофілів і радикалів, а критику народовців, в котрій подані між инчим приміри ре-

троградства дд. К. Устияновича, Верхратського, Просвіти і показано, що цензура народовецька лютіша від царської в Росії, — не подало св.ій публиці, а замітило про неї тільки: „мнимі(?)“ хибь народовцѣвъ выказує д. Вартовий не зовсѣмъ справедливо“. Нотуючи логіку „Дѣла“ (мнимі і не зовсѣмъ!), питаємо миротворців, чи не знають вони спосіб, як тепер помирити „Дѣло“ з д. Вртовим?

Про арести на Україні.

Про арести в Харківі находимо таку оригінальну звістку в 23 прі чікагского „Прогресса“:

„Арестованы были: статистикъ Русовъ, жена его, Иванъ Липа, Левъ Надалка, Василій Степаненко, Семень Левандовскій, Трутѣвскій, Шириєвъ, братья Штейнберги, Киселевъ и Петръ въ. Причиной ареста послужила „украинофильская пропаганда“, несмотря на то, что Шириєвъ, Штейнберги, Киселевъ и Петровъ — совсѣмъ не малороссы. При арестахъ найдено много малорусскихъ книжекъ, изданія галицко-украинскихъ радикаловъ, брошюры Драгоманова о баптистахъ и пр. Аресты надѣляли много шуму въ Харьковѣ: говорили, что захвачено тайное сообщество, имѣвшее цѣлью „отдѣленіе Украины отъ Россіи“ (!)... Но доказать этотъ злокозненный умыселъ, при полномъ отсутствіи данныхъ для этого, даже русскимъ жандармамъ не удалось, и поэтому они привязались къ нелегальщинѣ, которую нашли у обвиняемыхъ. Но здѣсь они тоже потерпѣли неудачу: если не считать нѣсколькихъ брошюръ Лондонскаго Фонда В. Р. Прессы и брошюръ Драгоманова, масса захваченныхъ изданій была с.вершенно невиннаго характера, — Евангеліе на малор. языкѣ, Записки науч. общества имени Т. Шевченко, литерат. журналъ „Зоря“ и т. п. Судить великороссовъ за „намыреніе“ отторгнуть отъ Россіи Украину было ужъ очень зазорно и въ Петрова, Киселева и Шириєва освободили, выпустили съ залогомъ въ 5,000 рублей и Русовыхъ, такъ что теперъ въ Харьковской тюрьмѣ по этому дѣлу сидять: студ. Липа, желѣзнодорож. служащій Степаненко, служащій въ город. управѣ Левандовскій и братья Штейнберги.

Ближайшимъ поводомъ къ арестамъ послужилъ доносъ контрабандиста, занимавшагося перевозкой изъ Австріи въ Россію запрещенныхъ малорусскихъ изданій“.

З поводу арестів на Україні „Дѣло“ і „Правда“ напечатали свої уваги. „Дѣло“ виставля арестованихъ своїми одномисльниками. В якихъ принципахъ? — питаємо. „Правда“ ганьбить російський уряд за те, що він гнобить людей за те, що вони „вважають українсько-руський народ окремим од московського і бажають п.кати свою рідну літературу“. Ми нагадаємо, що „Правда“ ж писала про „австрійську пар-

тію“ на Україні і тепер пише про *Orientem convertendum*. Відним Українцям тепер певне приходится відповідати за ці брехні!

В і д п о в і д ь

д. К. Телішевського, тепер нотаря в Бучачи, д. Іл. Гарасимовичу.

На Ваше прилюдне запитанє, поміщене в 17. ч. „Народа“, що сталося з деякими петиціями в справі загального голосованя на мої руки до ради державної наспівшими, маю честь прилюдно Вас повідомити — що я всі петиції, котрі тільки на руки мої наспіли, сей час передав до канцелярії ради державної до запро-токованя і що у мене ні одна не зістала петиція в руках; а що до деяких петицій, Вами згаданих, то можу Вас завірати, що вони внесені зістали — бо вони мені памяті дуже добре саме задля осіб на них підписаних — от хотьби петиція з „Кракова“; тую одержавши, я сей час і подав — а стоїть у мене оттам у памяті, що вийшла из Кракова.

Я вніс петицій близько не 200 в справі загального голосованя — деж розумна причина задержувати 4 або 5 з них? і по що?

Отже для поясненя на разі, — при найблизійшій битности у Відня провірю я протоколи і в тогді вкажу Вам, Добродію, деталічно — котрі і коли внесені зістали петиції, на руки мої переслані.

Кость Телішевский,
посол.

Переписка Редакції.

А. Г. Получили всего 800 экземпляров.

Адрес Дра Івана Франка тепер такий: Львів, Байки, Глубока ул. 7.

Ті особи, що повірили нам різні видання, просимо звияти нас, що вони досі не побачили світа. Що до тих видань, котрі мають вийти у Коломії, то тут вина виключно в тім, що друкарня руска, де ми друкуємо „Народ“ і „Хлібороб“, не має тільки букв, щоби могло стати на наші газети, і на ті видання. Сими днями надійдуть нові буква, і ми зараз напремо на те, щоби як найхутше роблено. Впрічім і друга друкарня, — польська, — вже має трохи руских букв і спроваджує ще більше, так що ми рівночасно друкуватимемо в обох. Просимо тільки, щоби не було задержки в присилці грошей, бо ми друкарням мусимо платити зараз, а бумага ми мусили чималі партії позамовляти у фабриці через те, що такої бумага, якої автори хочуть, не було нігде. Отже треба було умисне робити бумагу, котру, значить, ми мусимо узяти собі усе і зараз ві заплатити.

Д. В. Коцовський. Лист Ваш, писаний до д. М. Гордієнченко ми відіслали адресатови, та досі ще не маємо про те від него звістки.